

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал

Випуск 3

Засновник та видавець: Університет державної фіскальної служби України

Заснований 2018 року.

Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)

Мови видання: українська, російська, англійська

Свідчення про Державну реєстрацію друкованого засобами масової інформації:

Серія KB № 23215-13055ПР від 22.03.2018

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет рішенням Вченої ради

Університету державної фіскальної служби України (протокол № 10 від 14.09.2020)

Редакційна колегія: д.ю.н., професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); д.ю.н., професор *О. В. Драган* (заст. голов. ред.); д.ю.н., с.н.с. *Н. Б. Новицька* (заст. голов. ред.); к.ю.н., доцент *Н. А. Лугіна* (відп. секретар); д.ю.н., доцент *Ю. І. Аністратенко*; д.ю.н., професор *В. Т. Білоус*; д.ю.н., професор *С. В. Бобровник*; д.ю.н., професор *О. Г. Боднарчук*; д.ю.н., професор *Л. М. Касьяненко*; д.ю.н., професор *О. Є. Костюченко*; д.ю.н., професор *Н. А. Литвин*; д.ю.н., професор *Т. О. Мацелик*; д.ю.н., професор *Н. В. Никитченко*; д.ю.н., професор *А. М. Новицький*; к.ю.н., доцент *Л. В. Омельчук*; д.ю.н., професор *О. П. Рябенко*; д.ю.н., доцент *Ю. Ю. Рябенко*; д.ю.н., професор *П. В. Цимбал*; д.ю.н., професор *І. В. Чеховська*; д.ю.н., професор *А. Є. Шевченко*; д.ю.н., професор *Асар Іса огли Садигов* (Азербайджан).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : *В. В. Топчій* (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2020. – Випуск 3. – 174 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Університету державної фіскальної служби України.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об'єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:

України, 08201, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,

e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

Під час посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpın legal chronicles».

ИРПЕНСКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ ЛЕТОПИСЬ

Научный журнал

Выпуск 3

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

*Основатель и издатель: Университет государственной фискальной службы Украины
Основан в 2018 году.*

*Продолжаемое издание (выходит по мере накопления материала)
Язык издания: украинский, русский, английский*

*Свидетельство о Государственной регистрации печатного средства массовой информации
Серия КВ № 23215-13055ПР от 22.03.2018*

*Рекомендован к печати и распространению через Интернет Ученым советом Университета
государственной фискальной службы Украины (протокол № 10 от 14.09.2020)*

Редакционная коллегия: д.ю.н., профессор В. В. Топчий (глав. ред.); д.ю.н., профессор О. В. Драган (зам. глав. ред.); д.ю.н., с.н.с. Н. Б. Новицкая (зам. глав. ред.); к.ю.н., доцент Н. А. Лугина (отв. секретарь); д.ю.н., доцент Ю. И. Анистратенко; д.ю.н., профессор В. Т. Билоус; д.ю.н., профессор С. В. Бобровник; д.ю.н., профессор О. Г. Боднарчук; д.ю.н., профессор Л. М. Касьяненко; д.ю.н., профессор Е. Е. Костюченко; д.ю.н., профессор Н. А. Литвин; д.ю.н., профессор Т. А. Мацелык; д.ю.н., профессор Н. В. Никитченко; д.ю.н., профессор А. Н. Новицкий; к.ю.н., доцент Л. В. Омельчук; д.ю.н., профессор Е. П. Рябченко; д.ю.н., доцент Ю. Ю. Рябченко; д.ю.н., профессор П. В. Цимбал; д.ю.н., профессор И. В. Чеховская; д.ю.н., профессор А. Е. Шевченко; д.ю.н., профессор Асар Иса оглы Садигов (Азербайджан).

Ирпенская юридическая летопись : научный журнал / редколл. В. В. Топчий (глав. ред.) и др. – Ирпень : Университет государственной фискальной службы Украины, 2020. – Выпуск 3. – 174 с. – (Серия : право)

В издании помещены научные статьи, посвященные актуальным проблемам юридической науки и практики.

Научный журнал основан с целью опубликования результатов научных исследований проблем правовой науки, теоретико-прикладных проблем правового обеспечения фискальной политики государства, совершенствование законодательства и правоприменения.

Для научных сотрудников, преподавателей, аспирантов, студентов и всех, кто интересуется проблемами теории права и правоприменения.

Научный журнал индексируется в Google Scholar,

Национальной библиотекой Украины имени В. И. Вернадского.

Размещен на открытой информационной платформе OJS Университета государственной фискальной службы Украины.

DOI (digital object identifier) – цифровой индикатор объекта присваивается научным статьям издания.

Редакция журнала ведет систематическую работу по включению научного издания в международные электронные библиотеки, каталоги и наукометрические базы данных с целью вхождения в мировое научное информационное пространство, повышение рейтинга журнала и индексов цитирования его авторов. В настоящее время редколлегия ведет работу по вхождению сборника в Scopus и Web of Science.

Адрес редакционной коллегии:

Украина, 08201, Ирпень, Киевская обл., ул. Университетская, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Использование опубликованных в сборнике материалов допускается при условии обязательной ссылки на источник информации.

При ссылке на материалы сборника научных трудов «Ирпенская юридическая летопись» следует использовать транслитерированное название «Irpinskyi yurydychnyi chasopys» или «Irpın legal chronicles».

© Университет государственной фискальной
службы Украины, 2020

IRPIN LEGAL CHRONICLES

The Scientific Journal

Issue 3

*Founder and publisher: University of the State Fiscal Service of Ukraine (hereinafter – University)
The scientific journal «Irpın legal chronicles» was founded in 2018.*

*Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, Russian, English.*

*The certificate of state registration of the printed mass media:
KV № 23215-13055PR, 22.03.2018*

*Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the University Academic Council
(protocol № 10, 14.09.2020)*

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Dr., Professor *O. V. Dragan*, (deputy Ed.); Dr., senior researcher *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Docent, *N. A. Lugina* (co-ed.); Dr., Associate Professor, *Yu. I. Anistratenko*; Dr., Professor *V. T. Bilous*; Dr., Professor *S. V. Bobrovnik*; Dr., Professor *O. G. Bodnarchuk*; Dr., Professor *L. M. Kas'yanenko*; Dr., Professor *O. E. Kostyuchenko*; Dr., Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Professor *T. O. Matselyk*; Dr., Professor *N. V. Nikitchenko*; Dr., Professor *A. M. Novytsky*; Ph.D. in Law, Docent *L. V. Omelchuk*; Dr., Professor *O. P. Ryabchenko*; Dr., Associate Professor *Yu. Yu. Ryabchenko*; Dr., Professor *P. V. Tsymbal*; Dr., Professor *I. V. Chekhovska*; Dr., Professor *A. Eu. Shevchenko*; Dr., Professor *Asar Isa ogly Sadygov* (Azerbaijan).

Irpın legal chronicles : The Scientific Journal / Editorial Board : V. V. Topchiy
(Editor-in-chief) and others. – Irpın : University of the State Fiscal Service of Ukraine,
2020. – Issue 3. – 174 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the University of the State Fiscal Service of Ukraine.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:

31, Universytetska str., Irpın, Kyiv region, Ukraine, 08201
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpın legal chronicles» one must use the transliterated title «Irpınskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpın legal chronicles».

ЗМІСТ

Теорія та історія держави і права; конституційне право

Захарченко П. П.

Словник 1926 р.: маніфестація відродження української
правничої термінології.....13

Таргасюк В. Ю.

Свобода, рівність, справедливість як основні екзистенції
гуманістичного потенціалу права.....22

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Обривкіна О. М.

Особливості складання, оформлення та посвідчення довіреностей
на представництво інтересів у суді.....29

Господарське право; господарсько-процесуальне право

Донков С. В.

Доцільність запровадження спрощених процедур неплатоспроможності
у законодавстві про банкрутство.....37

Драган О. В.

Процедура виконання судових рішень та фраздаторні правочини.....44

Онишко О. В.

Системно-структурний підхід у системі правового
регламентування відповідальності як базисна умова утвердження
господарського правопорядку.....49

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Касьяненко Л. М., Атаманчук Н. І.

Акцизне оподаткування шкідливих продуктів харчування та напоїв
в країнах Європейського Союзу: досвід для України.....58

Литвин Н. А., Крупнова Л. В.

Діджиталізація як засіб підвищення відкритості, прозорості
та ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого
самоврядування щодо надання електронних послуг.....69

Мацелик М. О., Стріяшко Г. М.

Антикризове оподаткування під час карантину: правовий аналіз.....77

Мацелик Т. О., Сіряк Ю.

Зарубіжний досвід правового регулювання фінансового моніторингу,
основні передумови та пріоритети його запозичення для України.....84

Новицький А. М., Дем'янчук Є. В.

Організація та правове регулювання контролю якості нафтопродуктів
під час їх зберігання у державному резерві.....93

Субіна Т. В.

Інформаційна безпека як один з видів національної безпеки України.....103

Ярош А. О.

Адміністративно-правові засади надання якісних адміністративних послуг
в контексті децентралізації.....114

*Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право***Аракелян Р. Ф.**

Деякі аспекти кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів.....122

Сіренко О. В., Загоровський Р. О.

Історія становлення інституту перегляду кримінальних проваджень
за нововиявленими та виключними обставинами.....131

*Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність***Гмирін А. А.**

Реформування податкової системи в Україні: загальносоціальний рівень
запобігання злочинності у сфері оподаткування.....143

Дідківська Г. В.

Окремі аспекти становлення міжнародної співпраці у запобіганні злочинності.....150

Забарний М. М.

Кримінологічний аналіз сучасних тенденцій економічної злочинності в Україні.....158

Топчій В. В.

Окремі аспекти поняття «кримінальний проступок»
у кримінальному процесі України.....164

Історія держави і права України: сучасне бачення

(рецензія на навчальний посібник Шевченко А. Є., Кудін С. В.

Історія держави і права України).....172

СОДЕРЖАНИЕ

Теория и история государства и права; конституционное право

Захарченко П. П.

Словарь 1926 г.: манифестация возрождения украинской юридической терминологии.....13

Таргасюк В. Ю.

Свобода, равенство, справедливость как основные экзистенции гуманистический потенциал права.....22

Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право

Обрывкина О. Н.

Особенности составления, оформления и засвидетельствования доверенностей на представительство интересов в суде.....29

Хозяйственное право хозяйственно-процессуальное право

Донков С. В.

Целесообразность введения упрощенной процедуры неплатежеспособности в законодательство о банкротстве.....37

Драган С. В.

Процедура исполнения судебных решений и фраздаторные сделки.....44

Онышко О. В.

Системно-структурный подход в системе правовой регламентации ответственности как базисное условие утверждения хозяйственного правопорядка.....49

Административное право и процесс; финансовое право; информационное право

Касьяненко Л. М., Атаманчук Н. И.

Акцизное налогообложение вредных продуктов питания и напитков в странах Европейского Союза: опыт для Украины.....58

Литвин Н. А., Крупнова Л. В.

Диджитализация как способ повышения открытости, прозрачности и эффективности деятельности органов государственной власти и местного управления по оказанию электронных услуг.....69

Мацельк М. О., Стрияшко Г. Н.

Антикризисное налогообложения во время карантина: правовой анализ.....77

Мацельк Т. А., Сиряк Ю.

Зарубежный опыт правового регулирования финансового мониторинга, основные предпосылки и приоритеты его заимствования для Украины.....84

Новицкий А. Н., Демьянчук С. В.

Организация и правовое регулирование контроля качества нефтепродуктов
при их хранении в государственном резерве.....93

Субина Т. В.

Информационная безопасность как один из видов
национальной безопасности Украины.....103

Ярош А. А.

Административно-правовые основы предоставления качественных
административных услуг в контексте децентрализации.....114

*Уголовное право и криминология; уголовноисполнительное право***Аракелян Р. Ф.**

Некоторые аспекты криминально-правовой квалификации
коррупционных преступлений.....122

Сиренко О. В., Загоровский Р. О.

История становления института пересмотра уголовных производств
по нововыявленным и исключительным обстоятельствам.....131

*Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза;
оперативно-розыскная деятельность***Гмырин А. А.**

Реформирование налоговой системы в Украине: общесоциальный уровень
предупреждения преступности в сфере налогообложения.....143

Лидковская Г. В.

Отдельные аспекты становления международного сотрудничества
по предупреждению преступности.....150

Забарный М. М.

Криминологический анализ современных тенденций
экономической преступности в Украине.....158

Топчий В. В.

Отдельные аспекты понятия «уголовный проступок»
в уголовном процессе Украины.....164

История государства и права Украины: современное видение

(рецензия на учебное пособие Шевченко А.Е., Кудин С.В.

История государства и права Украины).....172

CONTENTS

Theory and history of state and law; constitutional law

Zakharchenko P. P.

Glossary of 1926: manifestation of the revival of ukrainian legal terminology.....13

Tartasiuk V. Yu.

Freedom, equality, justice as basic existences of the humanistic potential of law.....22

Civil law and civil procedure; family law; international private law

Obryvkina O. M.

Features of drafting, documentation and notarizing a power of attorney
for representation interests in court.....29

Commercial law, commercial procedural law

Donkov S. V.

Expenditure of introducing simplified insolvency procedures in bankruptcy law.....37

Dragan O. V.

Procedure for execution of court decisions and fraud transactions.....44

Onyshko O. V.

System-structural approach in the system of legal regulation of liability
as a basic condition for economic law approval.....49

Administrative law and process; financial law; informational law

Kasianenko L., Atamanchuk N.

Excise taxation of harmful foodstuffs and drinks in the countries
of European Union: experience for Ukraine.....58

Litvin N. A., Krupnova L. V.

Digitalization as a means of increasing the openness,
transparency and efficiency of public authorities and local governments
in the provision of electronic services.....69

Matselik M. A., Stryashko G. N.

Anti-crisis taxation during quarantine: legal analysis.....77

Matselik T. A., Siryak Yu.

Foreign experience of legal regulation of financial monitoring, main preconditions
and priorities of its borrowing for Ukraine.....84

Novitsky A., Demyanchuk Eu.

Organization and legal regulation of quality control of oil products
that stored in the state reserve.....93

Subina T. V.

Informational security as a kind of Ukrainian national security.....103

Yarosh A. A.

Administrative and legal foundations of providing quality administrative services
in the context of decentralization.....114

*Criminal procedure and criminalistics; forensic examination;
operational-search activity*

Arakelyan R.

Some aspects of the criminal legal qualification of corruption crimes.....122

Sirenko O. V., Zahorovskyi R. O.

History of formation of the institute of review of criminal proceedings
under newly discovered and exceptional circumstances.....131

Criminal law and criminology; penal law

Hmyrin A. A.

Tax system reform in Ukraine: general social level of crime prevention
in the field of taxation.....143

Didkivska H. V.

Certain aspects of establishment of international cooperation in crime prevention.....150

Zabarny M. M.

Criminological analysis of current trends in economic crime in Ukraine.....158

Topchy V. V.

Concerning the concept of «criminal misconduct»
in the criminal procedure of Ukraine.....164

**History of State and Law of Ukraine: a modern vision
(review of the textbook Shevchenko A. E., Kudin S. V.**

History of State and Law of Ukraine).....172

Теорія та історія держави і права; конституційне право

УДК 347.9

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.13-21

П. П. Захарченко,
д.ю.н., професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
e-mail: z0609@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-4968-9844

СЛОВНИК 1926 Р.: МАНІФЕСТАЦІЯ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Досліджується діяльність правничої комісії на чолі з Агатангелом Кримським, що була створена Всеукраїнською академією наук 1919 р. Встановлені біографічні дані окремих упорядників російсько-українського словника правничої мови, серед яких абсолютну більшість становили українські юристи. Завершеним результатом роботи комісії став вихід словника, що з'явився у світ 1926 р.

Ключові слова: українська правнича термінологія, російсько-український словник правничої мови, упорядники, Всеукраїнська академія наук, мовознавець Агатангел Кримський, східні мови.

П. П. Захарченко. Словарь 1926 г.: манифестация возрождения украинской юридической терминологии

Исследуется деятельность законодательной комиссии во главе с Агатангелом Крымским, которая была создана Всеукраинской академией наук в 1919 г. Установлены биографические данные отдельных составителей русско-украинского словаря юридического языка, среди которых абсолютное большинство составляли украинские юристы. Окончательным результатом работы комиссии стал выход словаря, который появился в 1926 г.

Ключевые слова: украинская юридическая терминология, русско-украинский словарь юридического языка, составители, Всеукраинская академия наук, языковед Агафангел Крымский, восточные языки.

Мета статті. Актуальність статті полягає у необхідності вивчення процесу становлення української правничої термінології на початку ХХ ст. з метою спростування нав'язаних «руським миром» і їх місцевими прихильниками ідеологем щодо ненауковості, малопридатності, історичній неопрацьованості української правничої термінології. Метою роботи є виявлення особливостей діяльності правничої комісії з перекладу українською мовою російських правничих термінів у 1919–1926 роках.

Постановка проблеми. На зорі української державності початку 1990-х років її противники спекулювали на питаннях, пов'язаних з невиробленістю української правничої термінології, наполягали на відсутності відповідних мовних конструкцій, переконували в неефективності застосування української мови, зрештою, заперечували саму можливість її використання в юридичному просторі як науковому, так і практичному. Априорну хибність таких підходів неодноразово спростовано мовознавцями минулого і сьогодення, про що було зазначено нещодавно на конференції, присвяченій 150-річчю від Дня народження видатного мовознавця світового масштабу Агатангела Кримського [1]. Саме йому на чолі колективу упорядників упродовж 1919–1926 рр., що у своїй більшості складався з представників правничої сфери, вдалося здійснити масштабний проєкт, переклавши українською мовою досить великий масив термінів, понять і категорій з російського мовного середовища.

Тематика, пов'язана з роботою авторського колективу над словником російсько-української правничої мови, не викликала інтересу з боку радянської історіографії. Одразу після виходу 1926 р. словник був підданий нищівній критиці, а значна частина упорядників згодом потрапить у немилість до більшовицької влади. Жорнова великого терору багатьох з них перемелюють. Не омине цієї участі й головний редактор словника А. Ю. Кримський.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свій внесок у розроблення визначеної в назві статті наукової проблеми зробили такі дослідники, як Н. Артикуца, І. Кочан та інших. Із сучасних мовознавців та вчених-юристів варто виділити роботи П. Захарченка, М. Паночко, Н. Трач тощо. Однак особливості діяльності однієї з правничих комісій з підготовки російсько-українського словника через призму біографічних відомостей її авторів та упорядників потребує більш детального вивчення.

Подана до публікації стаття спирається на комплекс методів, що базується на поліметодологічному підході. Обґрунтованість, достовірність висновків та узагальнень забезпечено використанням філософських, загальнонаукових та конкретно-наукових методів пізнання. Серед них виокремлюються історично-правовий, правової компаративістики, метод герменевтики та інші.

Виклад основного матеріалу. Багатогранність творчої спадщини українського вченого-енциклопедиста, засновника східнослов'янської орієнталістики, дослідника історії української мови, мовознавця й геніального перекладача Агатангела Кримського вражає не одне покоління не лише українських учених, а й пересічних громадян, що донині не перестають захоплюватися його науковими звершеннями. Не можемо стояти осторонь від констатації величчя нашого широко відомого земляка, який послугувався не одним десятком мов, і ми, українські правники. Поруч з роботами з філології та історії країн Близького Сходу вивчав історію мусульманства, читав курси історії і літератури арабів, персів, турків, перекладав літературу із східних мов російською та українською мовами, підготував ряд підручників для студентів сходознавчих студій, він здійснив неогічний внесок у процес формування української правничої термінології, взявшись, здавалося, за надважку працю – переклад українською мовою російських юридичних понять та категорій. На думку сучасних українських дослідників, до роботи в цій царині його спонукало знеособлення української історії загалом і мовної, зокрема фальсифікація та винищення самоідентичності народу [2, с. 61].

На Наддніпрянській Україні, де А. Кримський провів більшу частину свого життя, основним промоутером впровадження української правничої термінології в суспільно-

політичне життя на початку XX ст. стала Українська Центральна Рада, яка з травня 1917 р. поглибила процес українізації окремих судових структур, насамперед мирових судів. Як зазначають автори однієї із сучасних колективних монографій, українізація мирових судів вважалася початковим етапом, а на наступному передбачалося зорієнтувати мовну політику на українізацію земств і міських дум [3, с. 18]. Саме у цей період почала працювати перша в Україні комісія з питань напрацювання юридичної термінології, проте відомостей про її діяльність не збереглося.

За доби Української Держави гетьмана П. Скоропадського створюється ідентична комісія, до якої увійшли фахівці як юридичної, так і мовознавчої сфер. За півтора місяці свого існування вона провела 10 засідань, але так само, як і попередня, з досі ще невідомих причин припинила свою роботу [4, с. 149].

Лише після затвердження Директорією УНР закону Української Народної Республіки про державний статус української мови з'явилися реальні можливості реалізації ідей про створення українського словника правничої мови повним обсягом. Проте нетривалий час перебування Директорії УНР у Києві, її подальший відхід на захід України не сприяв втіленню згаданих вище намірів.

Гетьман П. Скоропадський не був ревним хранителем українських етнічних цінностей у створеній ним 1918 р. Українській Державі, проте у розвитку української мови він вбачав необхідний, але недостатній фактор розвою інститутів держави загалом і судочинства зокрема. У своїх мемуарах, написаних під час перебування в еміграції, він актуалізував важливість мовного фактора в розбудові Української Держави, зазначаючи, що «в судочинстві, де потрібна точність, ця [українська] мова потребує серйозного удосконалення» [5, с. 50]. Зазначимо, що у створеній гетьманом П. Скоропадським Академії наук А. Кримському знайшлося чільне місце. Приїхавши з Москви до Києва у вересні 1918 р. на запрошення фундатора Всеукраїнської академії наук В. Вернадського, він незмінно впродовж 10 років обіймав посаду секретаря академії. Саме тут А. Кримським у співпраці з іншими мовознавцями і були підготовлені словники, про один з яких й маємо намір зазначити.

Отже, поруч з українськими словниками минулого століття, що справили значний внесок на розвиток мовознавства в цілому, можна виділити словники, упорядковані Б. Грінченком, Г. Голошкевичем, академічний чотиритомник за редакцією академіків А. Кримського та С. Єфремова, а також «Російсько-український словник правничої мови», за редакцією А. Кримського.

Робота над словником російсько-української правничої мови закипіла у соціально-економічному відділі Всеукраїнської академії наук 1919 р. Саме тут було утворено правничу комісію, до складу якої увійшли три академіки (Б. Кістяківський, А. Кримський, О. Левицький) і 20 осіб з практикуючих юристів (М. І. Радченко, О. Ф. Хруцький, П. Я. Стебницький, В. М. Ачкасов, О. М. Бутовський, І. Ю. Черкаський, В. О. Коренєв, В. О. Крижанівський, Г. Д. Вовкушівський, М. Ф. Чернявський, В. В. Колбасєв, О. О. Тізенгаузен, В. С. Назімов, В. І. Греков, М. Д. Пухтинський, Д. А. Маркович, А. Л. Дроб'язко, В. Д. Гаврик, В. І. Войткевич-Павлович, М. І. Ляхницький, М. М. Товстоліс, К. М. Кротевич).

Самі члени комісії у передньому слові до видання вказують на те, що робота над словником пройшла три стадії. На першому, організаційному етапі (березень 1919 р.) упорядники визначилися з метою і завданнями своєї роботи. Було обговорено основний

лексичний матеріал і визнано, що «треба дати не вузьку спеціальну збірку термінів, а такий російсько-український правничий словник, до якого увійшли б відповідні властивостям українського права й мови – за змогою всі найпотрібніші для біжучої щоденної праці правника-практика слова, терміни та вирази; а тому такий словник повинен містити в собі суто правничі терміни з паростів права кримінального, цивільного, фінансового тощо та й слова так званого вищого розуміння, а також, за можливості, всі ті слова та вирази, які потрібні правникові в його щоденній праці під час складання будь-яких правничих актів, виголошення промов на суді, судового та адміністративного діловодства, листування тощо, щоб читач правничого словника таким чином мав змогу задовольнити цю свою потребу, не звертаючись ще й до інших, «нетермінологічних» російсько-українських словників» [6].

На другому етапі (1919–1922 рр.) правнича комісія визначалася і безпосередньо працювала з базовим фольклорним, історичним, правовим та іншим документальним матеріалом, який лежав в основі її роботи. За свідченням сучасної вітчизняної дослідниці Н. Трач, яка цілком слушно вважає, що зі створенням комісії розпочато роботу над створенням вітчизняної правничої термінології. У процесі своєї багатолітньої праці комісія опрацювала такі види джерел:

1) різноманітні тогочасні словники, насамперед фахові, а саме «Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства» 1918 р.; «Словар української мови» Б. Грінченка 1907–1910 рр.; іноземні словники (латинські, німецькі, французькі й російські);

2) джерела давньої української мови, а саме: законодавчі акти й (Договір та постанови прав і вольностей між гетьманом П. Орликом і Військом Запорозьким, кодифікований збірник Ф. Чуйкевича «Суд і розправа в правах малоросійських 1750 р.», Маніфест про ліквідацію кріпосного права від 19 лютого 1861 р. у перекладі П. Куліша тощо), судові акти (Протоколи полтавського полкового суду тощо); архівні матеріали (Акти Родинного архіву Стороженків, Архів Південно-Західної Росії, Акти Віленської археографічної комісії тощо); словники давньої мови XIV–XVII стст.;

3) твори художньої літератури («Перехресні стежки» І. Франка, «Чумацькі народні пісні Рудченка») та історичні розвідки, зокрема робота А. Кримського «Історія Туреччини»;

4) політико-правничої періодика («Часопись правнича», «Державний вісник», «Відомості Чернігівської губернії» тощо);

5) джерела тогочасного права (збірники радянського законодавства);

6) джерела народної мови (в різноманітні регіони України відряджали представників комісії для збирання живомовних матеріалів) [7, с. 12]. Крім того, авторський колектив використав офіційний часопис Української Держави гетьмана П. Скоропадського «Державний вісник» за 1918 р., в якому містилися законодавчі акти гетьманської доби, тобто ті нормативно-правові акти, які здебільшого й готувалися нещодавно учасниками проєкту.

На третьому, завершальному етапі своєї діяльності (1922–1926 рр.) комісія приступила до остаточного редагування словника. Ось тут найважливішу місію виконав А. Кримський. Сама правнича термінологічна комісія, закінчивши свою роботу, наголосила на його внеску на останній стадії її функціонування: «Робота академіка А. Ю. Кримського не обмежилася на суто філологічному обробленні поданого йому матеріалу: він ще й од себе збагатив словник термінами, взятими з тих джерел, якими Комісія не встигла покористуватися» [6]. Як бачимо, останні чотири роки колектив упорядників російсько-

українського словника спирався на роботу однієї особи, яка фактично увінчувала діяльність усієї комісії.

Як зазначалося вище, до авторського колективу упорядників російсько-українського словника був долучений ряд практикуючих юристів, частина з них займала достатньо високі посади в органах державної влади Російської імперії та Українській державі гетьмана П. Скоропадського. Донині про них нічого не було відомо, крім окремих згадок у роботі «Історія України» Міністра іноземних справ гетьмана П. Скоропадського Д. Дорошенка [8, с. 374–375] та в офіційних рубриках засобів масової інформації Української Народної Республіки і Української Держави. Завдяки нещодавно захищеній дисертації А. Степанюка з історії права та держави біографічні відомості про них стали більш доступними.

Серед тих, хто разом з академіком А. Кримським працював над проєктом російсько-українського словника правничої мови, був колишній сенатор цивільного департаменту Правительствуючого Сенату Російської імперії В. С. Назимов, який за доби Української Держави гетьмана П. Скоропадського 1918 р. очолював один з відділів цивільного Генерального суду Державного Сенату.

Одним з упорядників словника був О. М. Бутовський. До цього він працював у третій експедиції Генерального цивільного суду Української Держави, що мав титул дійсного статського радника. Сенатор О. М. Бутовський народився 7 березня 1869 р., закінчив 1891 р. юридичний факультет університету Святого Володимира. Працював у київській судовій палаті, 1902 р. переведений на посаду старшого нотаріуса до Рязанського окружного суду. 1911 р. повернувся в Україну, перебував на посаді товариша голови Житомирського окружного суду.

2 січня 1918 р. О. М. Бутовського обрано генеральним суддею Української Народної Республіки. 3 серпня 1918 р. – призначений секретарем цивільного Генерального суду Державного Сенату. Після перемоги військ Директорії УНР і зречення гетьмана П. Скоропадського 2 січня 1919 р. уведений до складу Надвищого суду УНР.

Значний суддівський досвід здійснення судочинства на найвищому рівні мали й інші члени правничої комісії. Так, до її складу входили колишній сенатор другого департаменту Російського Правительствуючого Сенату М. М. Товстоліс та суддя Генерального суду УНР П. Ачкасов [9, с. 98].

На посаді сенатора адміністративного суду Державного Сенату Української Держави гетьмана П. Скоропадського перебував і один з трьох академіків, а саме ординарний професор Університету Святого Володимира Б. О. Кістяківський (1868 р.н.), який 1899 р. захистив ступінь доктора філософії у Страсбурзі. Працював приват-доцентом в університетах Москви та Харкова. 16 лютого 1917 р. отримав звання доктора державного права.

Ще одну особу варто згадати у цьому зв'язку, яка доклалася до роботи правничої комісії. Мовимо про відомого діяча українського національного руху, колишнього комісара у справах України при Тимчасовому уряді Російської імперії П. Я. Стебницького (1862 р.н.). Закінчивши Університет Святого Володимира, він захистив дисертацію кандидата математичних наук. Працював у Міністерстві фінансів Російської імперії за часів урядування С. Ю. Вітте [9, с. 101].

Також в Українській державі проявив себе знаний у Росії юрист барон О. О. Тізенгаузен. Відповідно до Наказу гетьмана П. Скоропадського від 3 серпня 1918 р. колишній обер-

прокурор Правительствующого Сенату барон Тізенгаузен очолив прокуратуру карного Генерального суду [9, с. 102–103].

Ось такий сплав юридичної та мовознавчої науки і практики впродовж семи років плідно працював над першим російсько-українським правничим словником. 1926 року робота над ним була завершена і він побачив світ.

Варто зазначити, що під час знайомства із самим словником в око впадає ряд російськомовних термінів, які мають велику кількість синонімів українською мовою. Щоправда через їх невживаність у сучасній українській мові нині вони звучать незвично для слуху, проте вибір для послуговування українським словниковим правничим запасом був на порядок ширшим, ніж російським. Наприклад, термін «мошенничать» мав такі аналоги українською мовою, як крутити, шахрувати, ошукати, обдурити; «обличать» – виявляти, виявити (кого), (уличать) виказувати, вказати (на кого), доказувати, доказати (на кого), доводити, довести (кому що); на очі викидати; «надругательство» – наруга, зневага, знущання, глузування; «позорить, опозорить» – ганьбувати, зганьбувати, ганьбити, зганьбити, безчестити, збезчестити, неславити, знеславити, у неславу вводити (ввести), (поносить) ганити, зганити, обмовляти, обмовити, публікувати; «мятежник» – ворохобник, бунтівник, бунтар (-ря), повстанець; «подкупа[и]ть» – підплачувати, підплатити, закупляти, закупити, підкупляти, підкупити; «поличное» – (при крадіжці) крадене, доведена крадіжка, довід, лице. «Найти поличное» – (при крадіжці) витрусити крадене, крадіжку. «Поймать с поличным» – зловити з лицем, з краденим, взяти з лицем, з доводом, з гарячим та інші. Власне, сама комісія широке вживання синонімів та слів з давньої правничої української мови у своєму словнику пояснила тим, що вона хотіла «з'ясувати зв'язок сучасної мови з давньою, підвести під сучасну правничу мову історичний ґрунт і показати, яку силу слів з давньої правничої мови заховує сучасна мова України й як жорстко помиляються ті, які обвинувачують українську мову сьогодення, закидаючи їй штучність, кованість, галичанізм тощо» [6].

Важливим атрибутом єдності України як держави і українців як нації є спільність термінів, понять і категорій у різноманітних регіонах розселення національного етнотворчого елементу. У словнику знайшли своє місце багато спільних термінів для етнічного українства як Наддніпрянської України, так і Західної. Проте, як зазначає сучасний мовознавець Н. Трач, у словник потрапили і слова, що мають виключно «галицьке» походження. За її твердженням, таких слів майже сім десятків. Вона вважає, що до специфічних термінів, які мають галицько-руське походження, належать такі слова, як заказ, орудування, офіція, притока, процесович, трапунок; шарлатанерія тощо, причому позначка «галицьке» виступає при таких словах, які в сучасній українській мові стали загальноживаними: вітчизна, гатунок, дороговказ, зіставлення та ін. На основі цього авторка робить висновок, що закиди окремих дослідників радянської доби щодо ігнорування А. Кримським надбань галицької інтелігенції у термінологічній сфері не мають під собою жодних підстав [10, с. 10]. Кращі зразки практичного мовлення та досягнення мовознавців Західної України редакторами словника були враховані.

Висновки. Українська правничка термінологія не стала новим і невідомим явищем після проголошення державної незалежності України 1991 р. Як встановлено, ще у першій чверті XX ст. українські юристи і мовознавці здійснили переклад російських юридичних термінів українською мовою. У підготовці російсько-українського словника правничої мови брали участь понад два десятки вчених, абсолютна більшість з яких мала юридичну

освіту. Частина упорядників пройшли практику у Правительствуючому Сенаті Російської імперії (вищий судовий орган країни), а 1918 р. стала сенаторами Державного Сенату Української Держави. Найбільший обсяг роботи серед членів комісії випав на долю мовознавця академіка А. Кримського, що впродовж шести років шліфував українську правничу термінологію, філігранно поєднуючи її минуле та сучасне живе мовлення. Переконані, що ряд забутих термінів і понять, які знайшли своє місце у словнику, мають право на існування в сучасній правничій українській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Захарченко П. Внесок А. Кримського у становлення української правничої термінології. *Східні традиції державотворення: науковий збірник на честь 150-ї річниці від дня народження Агатангела Кримського. Наукова серія «Світові традиції державного управління»*. 2020. Вип. IX.
2. Довбня Л., Товкайло Т. Агатангел Кримський – подвижник української мовознавчої науки. *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія»*. 2016. Випуск 23. С. 56–64.
3. Єфремова Н. В., Тищик Б. Й., Марчук В. Т. Суд і судочинство в Українській Народній Республіці, Українській Державі, Західноукраїнській Народній Республіці (1917–1920 рр.): монографія. Одеса-Львів; Фенікс, 2007. 280 с.
4. Паночко М. Соборна основа української юридичної термінології як визначальний чинник її функціональної розбудови у 20-х роках ХХ ст. *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*. 2013. Вип. 6. С. 148–156.
5. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ – Філадельфія, 1995. 493 с.
6. Переднє слово. Російсько-український словник правничої мови: (понад 67 000 слів) / Правн.-Термінол. Коміс. при Соц.-Економ. Від. Акад. Наук; члени редкол.: В. І. Войткевич-Павлович [та ін.]; голов. ред. А. Ю. Кримський. Київ: [б.в.], 1926. 322, [6] с. (Збірник Історично-Філологічного Відділу / УАН; № 41).
7. Трач Н. Без права на правничу лінгвістику: до 80-річчя «Російсько-українського словника правничої мови» / за ред. А. Кримського. *Урок української*. 2006. № 1–2. С. 12–14.
8. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: у 2-х томах. Т. 2: Українська гетьманська держава. Ужгород: Б. в., 1930. 510 с.
9. Степанюк А. Г. Касаційне провадження у Державному Сенаті Української Держави (1918 р.): законодавче забезпечення та судова практика: дисер. на здоб. наук. ступеня канд. юр. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2015. 208 с.
10. Трач Н. С. Українська правнича термінологія: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філолог. наук. Чернівці, 2009. 20 с.

REFERENCES

1. Zakharchenko P. Vnesok A. Krymskoho u stanovlennia ukrainskoï pravnychoï terminolohii. *Skhidni tradytsii derzhavotvorennia: naukovyi zbirnyk na chest 150-yi richnytsi vid narodyn Ahatanhela Krymskoho: Naukova seriia «Svitovi tradytsii derzhavnoho upravlinnia»*. 2020. Vyp. IKh.

2. Dovbnia L., Tovkailo T. Ahatanhel Krymskyi – podvyzhnyk ukrainskoi movoznavchoi nauky. *Teoretychna i dydaktychna filolohiia. Seriia «Filolohiia»*. 2016. Vypusk 23. S. 56–64.
3. Yefremova N. V., Tyshchuk B. Y., Marchuk V. T. Sud i sudochynstvo v Ukrainiskii Narodnii Respublitsi, Ukrainiskii Derzhavi, Zakhidnoukrainskii Narodnii Respublitsi (1917–1920 rr.): monohrafiia. Odesa-Lviv; Feniks, 2007. 280 s.
4. Panochko M. Soborna osnova ukrainskoi yurydychnoi terminolohii yak vyznachalnyi chynnyk yii funktsionalnoi rozbudovy u 20-kh rokakh KhKh st. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Movoznavstvo. Literaturoznavstvo*. 2013. Vyp. 6. S. 148–156.
5. Skoropadskyi P. Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918. Kyiv – Filadelfiia, 1995. 493 s.
6. Perednie slovo. Rosiisko-ukrainskyi slovnyk pravnychoi movy: (ponad 67 000 sliv) / Pravn.-Terminol. Komis. pry Sots.-Ekonom. Vid. Akad. Nauk; chleny redkol.: V. I. Voitkevych-Pavlovych [ta in.] ; holov. red. A. Yu. Krymskyi. Kyiv: [b.v.], 1926. 322, [6] c. (Zbirnyk Istorychno-Filolohichnoho Viddilu / UAN; № 41).
7. Trach N. Bez prava na pravnychu linhvistyku: do 80-richchia «Rosiisko-ukrainskoho slovnyka pravnychoi movy» / za red. A. Krymskoho. *Urok ukrainskoi*. 2006. № 1–2. S. 12–14.
8. Doroshenko D. Istoriiia Ukrainy 1917–1923 rr.: u 2-kh tomakh. T. 2: Ukrainska hetmanska derzhava. Uzhhorod: B. v., 1930. 510 s.
9. Stepaniuk A. H. Kasatsiine provadzhennia u Derzhavnomu Senati Ukrainiskoi Derzhavy (1918 r.): zakonodavche zabezpechennia ta sudova praktyka: dyser. na zdob. nauk. stupenia kand. yur. nauk za spets. 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen. Kyiv, 2015. 208 s.
10. Trach N. S. Ukrainska pravnycha terminolohiia: avtoref. dys. na zdobuttia nak. stup. kand. filoloh. nauk. Chernivtsi, 2009. 20 s.

P. Zakharchenko. GLOSSARY OF 1926: MANIFESTATION OF THE REVIVAL OF UKRAINIAN LEGAL TERMINOLOGY

The activity of the legal commission headed by Agatangel Krymsky, which was established by the All-Ukrainian Academy of Sciences in 1919, is studied. The urgency of the work lies in the need to study the process of formation of Ukrainian legal terminology in the early twentieth century in order to refute the ideologies imposed by the ideologues of the «Russian world» and their local supporters on the unscientific, unsuitable, and historical inefficiency of Ukrainian legal terminology. The aim of the work is to identify the peculiarities of the legal commission for the translation into Ukrainian of Russian legal terms in 1919–1926 and the place of the well-known linguist and historian Agatangel Krymsky.

Its activity is divided into three stages. The first stage began in March 1919, when the legal commission was determined by the purpose and objectives of its work. The second stage covered 1919–1922. At that time, the legal commission was determined and worked directly with the basic folklore, historical, legal and other documentary material, which was the basis of its work. At the third, final stage of its activity (1922–1926), the commission began the final editing of the dictionary, where the most important mission was performed by Agatangel Krymsky. In the last four years, he had to take on the largest amount of work, because the team of compilers of the Russian-Ukrainian dictionary relied on his linguistic experience. In fact, the activities of one person crowned the work of the entire commission.

A number of practicing lawyers joined the author's team of compilers of the Russian-Ukrainian dictionary, some of them held rather high positions in the state authorities of the

Russian Empire and the Ukrainian State of Hetman P. Skoropadsky. Until recently, nothing was known about them. It is the composition of this commission and its activities aimed at restoring Ukrainian legal terminology, gives grounds to assert that in 1918 judges of the State Senate of the Ukrainian State Hetman P. Skoropadsky invited legal experts of a strong Ukrainian political orientation. Together with other researchers, we managed to make biographical information about them more accessible. The final result of the commission's work was the publication of the Russian-Ukrainian dictionary of legal language, which was published in 1926.

Key words: ukrainian legal terminology, Russian-Ukrainian dictionary of legal language, compilers, All-Ukrainian Academy of Sciences, linguist Agatangel Krymsky, eastern languages.

Стаття надійшла до редколегії 2 вересня 2020 року

УДК 340:165.842

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.22-28

В. Ю. Тартасюк,*Національний педагогічний**університет імені М. П. Драгоманова**e-mail: 9-3@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-9444-5702**

СВОБОДА, РІВНІСТЬ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ОСНОВНІ ЕКЗИСТЕНЦІЇ ГУМАНІСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРАВА

У статті проаналізовано основні критерії розуміння таких понять, як свобода, рівність, справедливість. Визначено, що свобода, рівність, справедливість як основні екзистенції гуманістичного потенціалу права являють собою конкретизовані у правових ідеалах вищі моральні цінності. Вони визначають систему поведінкових стандартів, за якими члени суспільства мають діяти у відповідних ситуаціях, щоб їх інтереси узгоджувалися з інтересами та потребами інших людей, держави і громадськими інтересами.

Ключові слова: *індивід, свобода, рівність, справедливість, гуманістичний потенціал права.*

В. Ю. Тартасюк. Свобода, равенство, справедливость как основные экзистенции гуманистического потенциала права

В статье проанализированы основные критерии понимания таких понятий, как свобода, равенство, справедливость. Определено, что свобода, равенство, справедливость как основные экзистенции гуманистического потенциала права представляют конкретизированные в правовых идеалах высшие нравственные ценности. Они определяют систему поведенческих стандартов, по которым члены общества должны действовать в соответствующих ситуациях, чтобы их интересы согласовывались с интересами и потребностями других людей, государства и общественными интересами.

Ключевые слова: *индивид, свобода, равенство, справедливость, гуманистический потенциал права.*

Метою статті є актуалізація проблеми свободи, рівності, справедливості як основних екзистенцій гуманістичного потенціалу права.

Постановка проблеми. Життя людини у правовій державі врегульовується законами. Ефективними закони стають тоді, коли вони формуються на загальнолюдських засадах і одночасно з урахуванням національних традицій та особливостей. Йдеться про гуманістичний потенціал права: чим більш високим він є, тим більш дієвими є закони, які врегульовують життєдіяльність людини і суспільства. І це зрозуміло. Адже право – це насамперед система поведінкових стандартів, за якими люди діють у певних ситуаціях, щоб їх інтереси узгоджувалися з інтересами інших людей, суспільства і держави.

Гуманістичний потенціал права у різних суспільствах є різним. Найбільш високим він є там і тоді, коли в його основі є такі загальнолюдські стандарти, як свобода, рівність, справедливість і відповідальність людини перед собою і суспільством загалом. На жаль, ці аспекти проаналізовані в нашій літературі недостатньо повно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню категорій свобода, рівність, справедливість як основних екзистенцій гуманістичного потенціалу права присвятили свої праці такі вчені, як І. Бородін О. Васильченко, В. Нерсисянц, Ю. Панасюк, С. Погребняк, Т. Подковенко та ін. Однак попри достатню кількість наукових досліджень у сфері означеної проблеми існує потреба у аналізі співвідношення категорій свобода, рівність і справедливість як взаємопов'язаних явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. За переконанням філософів різних часів, категорія свободи є основною для людини. Адже саме завдяки свободі людина обирає свій шлях щодо реалізації своїх інтересів та бажань, більш того свобода стає самим середовищем існування людини. При цьому діапазон розуміння поняття свободи надзвичайно широкий, а теоретичне вирішення питання щодо людської свободи передбачає визначення співвідношення особистого і суспільного, індивідуального і загального, частини і цілого. Антиподами до поняття свобода є поняття «несвобода» і «необхідність». Свобода як філософська категорія завжди передбачає можливість вибору прийняття рішення, не пов'язаного із зовнішніми перешкодами, особливо тими, які відходять від інститутів державної влади. Характеризуючи значення слова «свобода», Ш. Монтеск'є у праці «Про дух законів» писав: «Немає слова, що мало б стільки різноманітних значень та справляло б настільки різне враження на розуми як слово «свобода». Одні називають свободою легку можливість скидати того, кого наділили тиранічною владою; інші – право обирати того, кому вони повинні коритися; треті – право носити зброю і чинити насилля; четверті бачать у привілеї перебувати під орудою людини своєї національності або підкорятися своїм власним законам». Отже, як робить висновок мислитель, значення свободи полягає не в тому, що вона надає можливість жити без турбот, а в тому, що вона передбачає розвиток можливостей окремої людини та її вдосконалення [3, с. 288].

Основоположне значення свободи для людини визначає також місце і роль права в суспільстві та державі. Саме право являє собою своєрідний кордон між свободою і свавіллям, що обмежує друге заради першої. Тобто саме право захищає свободу кожного індивіда від свавілля державної влади та інших людей. Отже, право виступає легітимованою свободою [2, с. 28].

Процес звільнення громадян від особистої залежності – це передусім процес розвитку правової системи держави. Історія розвитку свободи і права являє собою процес розвитку громадян як формально рівних суб'єктів. За допомогою правового механізму – формально-правової рівності спочатку невільна спільнота громадян перетворюється на вільних індивідумів. Правова рівність робить свободу можливою у вигляді правопорядку. Ще А. Токвіль зазначав, що рівність без свободи нестерпна, свобода без рівності неможлива [1, с. 156].

Якщо йдеться дійсно про свободу, а не про привілеї, свавілля, деспотизм, то вона просто неможлива без принципів і норм рівності, без загального правила, єдиного масштабу і правової міри свободи, тобто без права. Свобода не лише не протилежна рівності (саме правовій рівності), але, навпаки, вона виражена лише за допомогою рівності і втілена у цій рівності. Свобода та рівність необхідні і взаємно передбачають одна одну [4, с. 26].

Як зазначається в літературі, взаємодія між свободою і рівністю в процесі правового регулювання має ґрунтуватися на базовій моделі «рівності в свободі» [11, с. 146]. Ця вимога міри свободи трансформується в такий логічний ланцюг: свобода (у правовому і соціальному розумінні) – право (як міра свободи) – рівноправність (рівна міра щодо кожного) [2, с. 28].

С. П. Погребняк доповнює цю схему з урахуванням «диференційованої рівності у свободі з можливістю позитивних дій»: 1) у праві має втілюватися міра свободи, що однаково застосовується до кожного, хто перебуває в однаковому становищі; 2) міра свободи є різною, коли право враховує розумні й об'єктивні відмінності між особами або створює тимчасові сприятливі умови для певної категорії осіб з метою компенсації існуючої фактичної нерівності [8, с. 125].

Отже, можна стверджувати, що надання окремим людям більшої міри свободи, порівняно з іншими, може порушити правову рівність, але не створить свободу. Ця надмірна частка є привілеєм, а не правом чи свободою. Порушення цієї рівноваги призвело до буржуазних революцій і встановлення формальної рівності. Таким чином, свобода і рівність є невід'ємними одне від одного, оскільки свободу можна виразити тільки через норми і принципи формально-правової рівності всіх індивідів [2, с. 28].

Юридичне розуміння свободи як сутності людини та її існування полягає у можливості робити все, що чітко не заборонено законом і не шкодить іншим. Таким чином, свобода у праві не може бути абсолютною. Вона завжди до певної міри обмежена, зокрема рівним становищем інших людей. Звідси випливає, що сутність права становить собою рівну міру свободи індивідів, визначену законом, що реалізується через суб'єктивні права. Це зумовлює високу соціальну значущість права, оскільки гарантована можливість самореалізації, свободи вільного розвитку особистості є однією з основних загальнолюдських цінностей [2, с. 29].

Поняття права як рівної міри свободи людей містить і розуміння справедливості. Разом з уявленнями людей про свободу і рівність, щастя і гармонію справедливості входить у цілісну систему загальнолюдських ідеалів та цінностей. Справедливість – це поняття про належне, пов'язане з історично мінливими уявленнями про невід'ємні права людини. Вона є основним поняттям людських потреб – предметом людських прагнень і людських вимог одночасно; жодна культура й епоха не бажають відмовлятися від справедливості [12, с. 10].

В історичному контексті сформувалися різні підходи до трактування справедливості, а саме: як ідея відплати добром за добро і справедливостю за зло у концепції Конфуція; як ідея пропорційного розподілу благ або відплати у концепціях Аристотеля, Цельса, Ульпіана; як ідея вищого божественного одкровення у теологічних концепціях Августина Блаженного та Фоми Аквінського; як ідея договірної характеру справедливості через укладення суспільного договору у трактуванні Т. Гоббса, Г. Гроція, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є; як ідея відображення у соціальних нормах інтересів більшості населення, встановлення правового порядку, заснованого на балансі інтересів у суспільстві у концепції Р. Ієрінга; як «категоричний імператив» – безумовне, беззаперечне, основоположне правило суспільного співжиття: не роби іншим того, чого не бажаєш собі – у концепції І. Канта [9, с. 12]. Саме у межах останньої справедливості міцно пов'язується з правом. Власне, усвідомлюючи недосяжність морального ідеалу і необхідність співіснувати в умовах певних суспільних протиріч, індивіди доходять висновку, що єдиним стримуючим

фактором, який допоможе контролювати розбіжності між людьми у різних аспектах суспільного життя, є нормативно-правова база, покладена в основу функціонування держави, яка відстоює право на перевірку легальності вчинків [7, с. 28].

Отже, з давніх часів виявлено особливу етичну природу справедливості, її внутрішній моральний потенціал. З часів Просвітництва моральні аспекти справедливості все більше перегукуються з правовими основами життя суспільства. У сучасну епоху стає очевидним, що без правових механізмів захисту, гарантій реалізації справедливості стає просто моральною чеснотою, якою досить легко нехтувати. Право через правовий закон, правові відносини, права людини справедливий суд створює реальні умови втілення справедливості, робить її основоположним правовим принципом суспільного життя [9, с. 13].

Справедливість містить вимогу відповідності між реальною значущістю різних індивідів або їх соціальних груп у житті суспільства та соціальним становищем, між їх правами й обов'язками, діянням і відплатою, працею і винагородою, злочином і покаранням, заслугами людей і їх суспільним визнанням тощо. Як пише А. В. Прокоф'єв, саме уявлення про справедливість і несправедливість є тим загальним ціннісним знаменником, який слугує основою для винесення суджень про виправданість суспільних практик, традицій та інституцій [10, с. 186].

Слово «справедливість» (justitia) бере свій початок від jus – право. Тому право, як стверджує В. Нерсисянц, «за визначенням справедливе, а справедливість – внутрішня властивість та ознака права, категорія і характеристика правова, а не позаправова (не моральна, релігійна тощо)» [5, с. 65]. Саме тому завжди постає питання про справедливість або несправедливість закону чи нормативного акта, їх відповідність або невідповідність праву. Право — це носій справедливості в загальну справедливість, сутність правового принципу загальної рівності та свобод громадян. Небажання сприймати цю закономірність завжди призводить до неправа, тобто переваг одних громадян над іншими [1, с. 155].

Більш того, право виникло і розвивається заради втілення у життя ідеї справедливості. Воно є тим суспільним ідеалом, на яке повинно орієнтуватися законодавство. Справедливість – це і є таке право, за якого кожен індивід отримує те, чого заслуговує, що є його невід'ємною частиною блага у суспільстві, те, чого так сильно потребує. Це своєрідна рівновага та баланс суспільних потреб і можливостей, де право іманентно передбачає справедливість, а справедливість має правову основу, тобто є реальною та захищеною правом [9, с. 11].

Саме справедливість є змістовним компонентом принципу формальної рівності, а не навпаки. Справедливість полягає в тому, щоб кожний міг реалізувати свої здібності, стати самим собою, іншими словами, реалізувати свою екзистенцію, «волю до влади». Тобто такий стан речей, коли кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права й свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Це і є свобода. А її гарантією є рівноправність громадян, рівність їх перед законом.

Отже, критерієм справедливості або несправедливості інтересів суспільства виступає правова справедливість, право як соціальний компроміс між вимогами різних людей і соціальних груп. Право за своєю сутністю, природою та етимологією передбачається як справедливе. Аналогічно і справедливість існує в межах права та виступає критерієм оцінки соціальних вимог та інтересів як правових чи неправових. Правова справедливість нарівні зі свободою у юридичному аспекті є змістовним компонентом категорії рівності

у праві як принципу формальної рівності, а не навпаки, і полягає у рівному ставленні до всіх людських істот як до формально рівних [2, с. 30].

Попри різні точки зору на співвідношення категорій свобода, рівність і справедливість, підтримуємо їх розуміння як взаємопов'язаних явищ. Так, на думку В. С. Нерсисянца, принцип формальної рівності являє собою єдність трьох сутнісних якостей (характеристик) права: всезагальної рівної міри регуляції, свободи і справедливості. Цю триєдність сутнісних якостей права (три компоненти принципу формальної рівності) можна охарактеризувати як «три модуси єдиної субстанції, три взаємопов'язані значення одного змісту: одне без іншого (одна властивість без інших властивостей) неможливі. Притаманна праву всезагальна рівна міра – це саме рівна міра свободи і справедливості, а свобода і справедливість неможливі поза і без рівності (загальної рівної міри)» [6, с. 4].

Висновки. Свобода, рівність, справедливість є внутрішнім змістом права, його внутрішнім наповненням, що володіє безмежним гуманістичним потенціалом. Саме завдяки такому внутрішньому наповненню право еволюціонує, розвивається, збагачується саме та наповнює якісним змістом існуючі суспільні відносини. Справедливість є основою права та одним із базових, основоположних правових принципів. Існування права без справедливості є доволі сумнівним. Оскільки закон, в якому нівелюється принцип справедливості, стає неправовим, деспотичним, свавільним приписом влади, він підвищує владу над людиною, робить людину засобом для досягнення вузьких державницьких цілей. Свобода, рівність, справедливість є основою гуманізму права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бородін І. Л. Право, свобода і справедливість: співвідношення понять. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2002. № 3. С. 155–159.
2. Васильченко О. П. Рівність людей та свобода і справедливість: питання співвідношення і пріоритету. *Наше право*. 2015. № 1. С. 27–33.
3. Монтеск'є Ш. Избранные произведения. М., 1995. 803 с.
4. Нерсисянц В. С. Философия права: учебник для вузов. М., 1997. 652 с.
5. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства: учеб. для студ. М.: НОРМА; Изд. группа «НОРМА – ИНФРА-М», 2002. 539 с.
6. Нерсисянц В. С. Право как необходимая форма равенства, свободы и справедливости. *Социологические исследования*. 2001. № 10. С. 3–15.
7. Панасюк Ю. Проблема соціальної справедливості в контексті аналітичної філософської традиції: дис. ... канд. філософ. наук. Кривий Ріг, 2015. 176 с.
8. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х.: Право, 2008. 240 с.
9. Подковенко Т. Справедливість у системі цінностей права. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4 (8). С. 10–14.
10. Прокофьев А. В. Мораль индивидуального совершенствования и общественная мораль: исследование неоднородности нравственных феноменов. Великий Новгород: НовГУ им. Я. Мудрого, 2006. URL: http://iph.ras.u/uplfile/ethics/biblio/Prokofiev/monogr_2006/title.html

11. Соловьев Э. Ю. Категорический императив нравственности и права. М.: Прогресс-Традиция, 2005. 416 с.

12. Хейфе О. Справедливость: философское введение: пер. с нем. М.: Праксис, 2007. 192 с.

REFERENCES

1. Borodin I. L. Pravo, svoboda i spravedlyvist': spivdnoshennia poniat'. *Naukovyy visnyk Natsional'noi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy*. 2002. № 3. S. 155–159.

2. Vasylychenko O.P. Rivnist' liudej ta svoboda i spravedlyvist': pytannia spivdnoshennia i priorytetu. *Nashe pravo*. 2015. № 1. C. 27–33.

3. Montes'k'e Sh. Yzbrannye proizvedeniya. M., 1995. 803 s.

4. Nersesiants B. C. Fylosofyia prava: uchebnyk dlia vuzov. M., 1997. 652 s.

5. Nersesiants V. S. Obschaia teoriya prava y hosudarstva: ucheb. dlia stud. M.: NORMA; Yzd. hruppa «NORMA – YNFRA-M», 2002. 539 s.

6. Nersesiants V. S. Pravo kak neobkhodymaia forma ravenstva, svobody y spravedlyvosti. *Sotsyolohycheskye yssledovaniya*. 2001. № 10. S. 3–15.

7. Panasiuk Yu. Problema sotsial'noi spravedlyvosti v konteksti analitychnoi filosofs'koi tradytsii: dys. ... kand. filosof. nauk. Kryvyj Rih, 2015. 176 s.

8. Pohrebniak S. P. Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka): monohrafiia; Natsional'na iurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kh.: Pravo, 2008. 240 c.

9. Podkovenko T. Spravedlyvist' u systemi tsinnostej prava. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. 2016. Vyp. 4 (8). S. 10–14.

10. Prokof'ev A. V. Moral' yndyvydual'noho sovershenstvovaniya y obschestvennaia moral': yssledovanye neodnorodnosti нравstvennykh fenomenov. Velykyj Novhorod: NovHU ym. Ya. Mudroho, 2006. URL: http://iph.ras.u/ufpfile/ethics/biblio/Prokofiev/monogr_2006/title.html

11. Solov'ev E. Yu. Katehorycheskyj ymperatyv нравstvennosti y prava. M.: Prohress-Tradytsiya, 2005. 416 c.

12. Kheffe O. Spravedlyvost': fylosofskoe vvedeniye: per. s nem. M.: Praksys, 2007. 192 c.

V. Tartasiuk. Freedom, equality, justice as basic existences of the humanistic potential of law

The article analyzes the basic criteria for understanding such concepts as freedom, equality, justice. It is determined that freedom, equality, justice as the basic existences of the humanistic potential of law are higher moral values specified in legal ideals. They define a system of behavioral standards. Members of society must act in appropriate situations so that their interests are consistent with the interests and needs of others, the State and the public interest.

Freedom, as a philosophical category, always provides for the choice of making decisions that are not related to external obstacles, especially those that depart from the institutions of state power.

The fundamental importance of freedom to human beings also determines the place and role of law in society and the State. The right itself is a kind of boundary between freedom and arbitrariness, which limits the second for the sake of the first. That is, the right itself protects the freedom of each from the arbitrariness of state power and other people.

The legal understanding of freedom as the essence of man and his existence lies in the ability to do everything that is not expressly prohibited by law and does not harm others. Thus, freedom in law cannot be absolute. It is always to a certain extent limited, in particular, by the equal position of other people.

The concept of law as an equal measure of human freedom also contains an understanding of justice. Together with people's perceptions of freedom and equality, happiness and harmony, justice is part of a holistic system of universal ideals and values. Justice is a concept of due diligence associated with historically changing perceptions of inalienable human rights.

The service of modern law to the idea of comprehensive development and the protection of human dignity is based on the statement, widespread in moral philosophy, that only the principle of justice is not enough for the existence of human society. It is very important that this type of social relationship be established, which presents individuals through focusing on their characteristics, uniqueness, which is important for others.

Humanity as a natural quality of law corresponds to a whole group of principles of law that characterize the attitude towards man as the highest value.

As principles of law that reflect the defining ideas and provisions and form the basis of law, the following provisions stand out: a person should not be a means of achieving an objective; all human was born free and equal in rights; a person has the right to security of person; no one may be found guilty of a crime except by a court verdict (presumption of innocence); the exercise by a citizen of his rights should not violate the rights of other citizens.

Key words: individual, freedom, equality, justice, humanistic potential of law.

Стаття надійшла до редколегії 9 вересня 2020 року

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 347.133.4(477)

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.29-36

О. М. Обривкіна,
к.пед.н., доцент,
Університет ДФС України
e-mail: sana_1968@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-8768-7778

ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДАННЯ, ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОСВІДЧЕННЯ ДОВІРНОСТЕЙ НА ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ У СУДІ

Стаття присвячена основним аспектам, на які потрібно звернути увагу під час оформлення довіреностей на представництво інтересів у суді, що зумовлено змінами в процесуальних кодексах, щоб уникнути проблем, які можуть виникнути на практиці під час участі у справі представника, та забезпечити ефективну і своєчасну реалізацію ним своїх повноважень.

Ключові слова: довіреність, представництво інтересів у суді, адвокатська монополія, адвокат, нотаріус, повноваження.

О. Н. Обрывкина. Особенности составления, оформления и засвидетельствования доверенностей на представительство интересов в суде

Статья посвящена основным аспектам, на которые нужно обратить внимание при оформлении доверенностей на представление интересов в суде, что обусловлено изменениями в процессуальных кодексах, чтобы избежать проблем, которые могут возникнуть на практике во время участия в деле представителя, и обеспечить эффективную и своевременную реализацию им своих полномочий.

Ключевые слова: доверенность, представительство интересов в суде, адвокатская монополія, адвокат, нотариус, полномочия.

Метою статі є ознайомлення основними аспектами особливостей складання, оформлення та посвідчення довіреностей на представництво інтересів у суді, що зумовлено змінами в процесуальних кодексах.

Постановка проблеми. У нових редакціях процесуальних кодексів відбулися докорінні зміни у багатьох судових процедурах, починаючи від нових засобів доказування і закінчуючи запуском електронного судочинства. Зазнало змін і представництво інтересів у судах, зокрема так звана адвокатська монополія на представництво в суді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості оформлення повноважень адвоката в аспекті використання довіреності як документа, що посвідчує його повноваження, була предметом дослідження ряду науковців. Серед учених, які досліджували окремі

аспекти цієї проблеми, можна виокремити О. Т. Боннера, М. І. Брагінського, А. О. Гордон, М. Ю. Довженко, В. М. Івакіна, О. Г. Лазаренкової, О. Л. Невзгодіної, М. М. Орлової, В. М. Сідорової та ін. Проте більшість досліджень характеризуються певною фрагментарністю, а тому сьогодні залишається достатня кількість спірних та детально неврегульованих моментів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Наразі оновлене цивільне процесуальне законодавство надає сторонам судового процесу право здійснювати представництво власних інтересів у суді особисто (самопредставництво) або мати для цього свого представника. Відповідно до ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України та ст. 58 Господарського процесуального кодексу України представником у суді може бути адвокат або законний представник.

Проте варто зазначити, що закон визначає також випадок, коли представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, які не можуть бути представниками, такими випадками є:

а) для цивільного процесу:

- під час спорів, що виникають з трудових відносин;
- під час розгляду малозначних спорів (малозначних справ);

б) для господарського процесу:

- під час розгляду справ у малозначних спорах (малозначні справи).

Повноваження представників сторін та інших учасників справи мають бути підтверджені такими документами: 1) довіреністю фізичної або юридичної особи; 2) свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна. Крім того, така довіреність повинна бути посвідчена нотаріально або у визначених законом випадках іншою особою [1].

Отже, відтепер договір або витяг з нього не є доказом повноважень адвоката як представника, на відміну від ч. 4 ст. 42 минулої редакції ЦПК України, що надавала можливість адвокату посвідчувати свої повноваження договором. Але наявність договору про надання правничої допомоги є необхідною для видачі ордеру, адже він видається на підставі саме такого договору, укладеного з клієнтом.

Довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами (ч. 3 ст. 244 ЦК України). Довіреність – це односторонній правочин. Довіреність не створює ефекту представництва автоматично. Необхідно, щоб вона була реалізована тим, кому вона призначена. Без наміру уповноваженого створити для іншого юридичні наслідки та без виступу від чужого імені представництва не виникає.

Довіреність як правочин може викликати правові наслідки не одразу, а лише у разі настання інших визначених юридичних фактів. Але свій безпосередній ефект довіреність створює негайно: це легалізація іншої особи як представника [2, с. 111–112].

Довіреність як правочин підпорядковується загальним приписам закону, що стосується правочинів, має певні вимоги щодо її форми і змісту. У зв'язку з новелами законодавства на практиці виникають питання, що стосуються її складання, оформлення та посвідчення.

Так, необхідно встановити, чи має довіреність містити посилення на те, що вона видана саме адвокату. Також важливим є аспект щодо зазначення в довіреності категорії справи, тобто справа є малозначною чи такою, що виникає з трудових відносин.

Що стосується першого питання, для його вирішення потрібно звернутися до судової практики.

У справі № 908/1101/17 Товариство з обмеженою відповідальністю Ф.С.Б. ПЛЮС (далі – Товариство) звернулося до апеляційного господарського суду з апеляційною скаргою, в якій просило рішення Господарського суду Запорізької області скасувати та прийняти нове, яким задовольнити його позовні вимоги.

Ухвалою апеляційного господарського суду було відкрито апеляційне провадження за апеляційною скаргою Товариства на зазначене рішення.

Проте в подальшому ухвалою апеляційного господарського суду закрито апеляційне провадження за апеляційною скаргою Товариства на вказане рішення на підставі п. 2 ч. 1 ст. 264 Господарського процесуального кодексу України, оскільки після відкриття провадження виявилось, що апеляційну скаргу подано особою, яка не має права її підписувати.

Ця ухвала мотивована тим, що з доданої до апеляційної скарги довіреності від 07.10.2016 слідує, що вона видана саме фізичній особі, а не адвокату, що не може вважатися належним підтвердженням його повноважень для представництва Товариства в суді апеляційної інстанції з огляду на приписи ч. 4 ст. 60 ГПК України та ч. 3 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

При цьому суд апеляційної інстанції врахував, що провадження у цій справі було порушено місцевим судом відповідно до ухвали від 29.05.2017, тобто після набрання чинності Закону України від 02.06.2016 № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». У підтвердження повноважень на підписання апеляційної скарги Товариства до апеляційної скарги додано копію довіреності Товариства від 07.10.2016, копію свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та копію витягу з Єдиного реєстру адвокатів України. З довіреності Товариства вбачається, що воно уповноважує адвоката бути представником Товариства та вести від його імені, зокрема, господарські справи в усіх судах з правом підпису від імені Товариства всіх документів. Проте суд апеляційної інстанції наголосив, що з огляду на системне тлумачення ч. 4 ст. 60 Господарського процесуального кодексу України та ч. 3 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у тексті довіреності обов'язково має бути зазначено, що її видано, власне, адвокату, а не фізичній особі. Наявність свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю не є належним доказом представництва клієнта саме у конкретній справі [3].

Не погоджуючись з такою ухвалою апеляційного суду, Товариство звернулось до суду з касаційною скаргою, в якій просить зазначену ухвалу скасувати, а справу передати до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду.

Ухвалою Верховного Суду від 02.07.2018 за касаційною скаргою Товариства відкрито касаційне провадження.

Під час розгляду справи касаційним судом з'ясовано, що у Постанові Верховного Суду від 24.04.2018 у справі № 914/2414/17 суд касаційної інстанції, переглядаючи ухвалу апеляційного господарського суду про повернення апеляційної скарги, висловив правову позицію, відповідно до якої за відсутності ордера довіреність повинна містити інформацію, що повноваження на представництво в суді надано саме адвокату, а не громадянину.

За висновком суду, сама по собі довіреність не є доказом, який підтверджує повноваження адвоката позивача у справі, а також не свідчить про те, що у відносинах з довірцем особа як представник за довіреністю виступає в статусі адвоката. При цьому долучення до матеріалів справи копії свідоцтва про право на заняття адвокатською

діяльністю не усуває зазначеного недоліку. Таким чином, суд дійшов висновку, що позивачем не дотримано вимог ч. 4 ст. 60 ГПК України, оскільки саме довіреність повинна давати вичерпну інформацію про надання повноважень на представництво адвокату, а не громадянину.

Проаналізувавши зміст ухвали апеляційного господарського суду про закриття провадження, яка переглядається у цій справі, та Постанову Верховного Суду у справі № 914/2414/17, касаційний суд дійшов висновку про подібність обставин цих справ та однакове застосування судами ч. 4 ст. 60 Господарського процесуального кодексу України. Так, суди вважають, що довіреність повинна містити інформацію, що повноваження на представництво надано саме адвокату, а не фізичній особі. Наявність свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю не є належним доказом представництва клієнта у суді.

Колегія суддів Касаційного господарського суду, яка розглядає цю справу, вказала, що вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування ч. 4 ст. 60 Господарського процесуального кодексу України у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленій Постанові Верховного Суду у справі № 914/2414/17, мотивуючи це, зокрема, тим, що жодна норма Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не встановлює, що в довіреності, виданій на ім'я фізичної особи – адвоката, обов'язково зазначається про те, що такий представник є саме адвокатом.

Не містить таких вимог ні Господарський процесуальний кодекс України, ні Цивільний кодекс України, яким врегульовано питання представництва за довіреністю. Важливим є, щоб особа, яка здійснює представництво за довіреністю, мала статус адвоката та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Тоді як довіреність визначає лише повноваження адвоката, межі наданих представникові прав та перелік дій, які він може вчиняти для виконання доручення.

Отже, колегія суддів, вважаючи за необхідне відступити від висновку Верховного Суду, викладеному в раніше ухваленій Постанові у справі № 914/2414/17 про те, що довіреність, на підставі якої адвокат здійснює представництво інтересів клієнта у суді, повинна обов'язково містити вказівку, що представник є адвокатом [4], передала справу № 908/1101/17 за касаційною скаргою Товариства на ухвалу Донецького апеляційного господарського суду від 05.05.2018 на розгляд об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (в порядку ч. 2 ст. 302 Господарського процесуального кодексу України).

Як зазначає практикуючий юрист Р. Вітюк, здавалось, нарешті, суд почув те, про що багато місяців наголошувало у судово-юридичній спільноті, яка у відчаї вже почала навіть обговорювати те, як «останню барикаду» пора почати застосовувати ст. 397 Кримінального кодексу України («Втручання в діяльність захисника чи представника особи»), оскільки суди неустанно, вдаючись до надлишкового формалізму та повертаючи заяви і скарги з певних підстав непідтвердження повноважень представників, забувають про те, що, власне, сам представник за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді несе відповідальність у порядку ст. 400-1 КК України.

З огляду на вищевикладене доцільним є зазначати в довіреності, що вона видана саме адвокату з посиланням на реквізити свідоцтва чи ордеру про право на заняття адвокатською діяльністю, доки наші суди не досягнуть згоди в однаковому практичному застосуванні норм процесуального законодавства, що врегульовують це питання.

Беручи до уваги певну неоднорідність судової практики, рекомендується:

- надавати на підтвердження повноважень адвоката як представника довіреність або ордер, до яких додавати договір про надання правової допомоги та копію свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, а також (за необхідності) докази на підтвердження повноважень особи, яка підписала довіреність;
- перевіряти зазначення у довіреності повноважень щодо вчинення особою відповідної процесуальної дії (право на звернення з апеляційною/касаційною скаргою, заявою про забезпечення позову, відмову від позову тощо);
- зважати на те, що дата довіреності має бути пізнішою, ніж дата видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю [5, с. 28].

Варто звернути увагу також на те, що повноваження або одне з них повинні спеціально обумовлюватися у довіреності. Їх прийнято підрозділяти на загальні та спеціальні. До загальних належать ті, без яких не може обійтися представник, захищаючи інтереси своїх довіритель. Ними охоплюється право участі у дослідженні доказів, виступи в дебатах, право звертатися з клопотаннями про приєднання до справи доказів, заявляти відводи суду та ін. Ці повноваження детально не перераховуються у документах або навіть не вказуються взагалі.

Спеціальні повноваження судового представника стосуються здійснення найбільш важливих дій, пов'язаних з розпорядженням об'єктом процесу, визначенням характеру судового захисту. Щоб між довіритель і представником не відбулося будь-яких непорозумінь з приводу таких дій, повноваження на їх вчинення повинні спеціально обумовлюватися у документі (наприклад, зміна предмета позову, визнання позову, укладення мирової угоди, передача справи в третейський суд) [6].

Оформлення повноважень адвоката є одним з важливих елементів у його професійній діяльності, оскільки воно не тільки встановлює сутність взаємовідносин адвоката зі своїм клієнтом, але й визначає особливості його індивідуального правового статусу. Це зумовлено тим, що документами, якими оформляється статус адвоката, можуть визначатися і межі його процесуальної самостійності. Крім того, належне оформлення повноважень адвоката є гарантією не тільки успішної підготовчої та в подальшому і всієї його діяльності, але й кваліфікованого надання адвокатом професійної правової допомоги своєму клієнтові (зокрема, в аспекті реалізації клієнтом своїх вимог стосовно неправомірної, на його думку, діяльності адвоката) [8].

Найперше, що потребує уточнення, так це чи потрібно вказувати у тексті довіреності, що справа є малозначною чи такою, що виникає з трудових відносин.

Відповідно до ч. 6. ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України та ч. 5 ст. 12 Господарського процесуального кодексу України малозначними справами є:

- 1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [1].

Постає питання, чи може нотаріус посвідчити довіреність на представництво інтересів у суді, де довіреною особою виступатиме фізична особа не адвокат і чи правомірними будуть такі дії нотаріуса.

Відповідно до абзацу другого підпункту 2.1 пункту 2 статті 2 Глави 4 Порядку вчинення нотаріальних дій у довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити представнику [8]. Дії, які належить вчинити представнику, мають бути правомірними, конкретними та здійсненими.

Правомірні дії – це дії, що відповідають вимогам законів інших правових актів та принципів права.

Звідси випливає, що довіреність на представництво інтересів у суді видана особі, яка не є адвокатом щодо справ, які законодавство не відносить до малозначних, та не є законним представником, яка не відповідає вимогам щодо змісту довіреності, оскільки дії за такою довіреністю є, по-перше, неправомірними, а по-друге, завідомо нездійсненими.

Проте варто зазначити, що у нотаріуса непередбачений чинним законодавством обов'язок перевіряти факт можливості представника виконати дії за довіреністю, відповідно, нотаріус не зобов'язаний і не має можливості перевірити, чи дійсно справа, з приводу якої здійснюватиметься представництво, є малозначною чи незначної складності.

Все ж нотаріус є особою, яка зобов'язана сприяти громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права й обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду [9]. А тому нотаріус зобов'язаний роз'яснити особі про наслідки такої довіреності, крім того, якщо довіреність видається на ім'я фізичної особи, непомилковим буде, наприклад, таке формулювання: «...бути моїм представником і вести справи в судових органах усіх інстанцій у справах, що є малозначними, незначної складності чи такими, що виникають з трудових відносин, з питання захисту моїх прав та інтересів, з правом вчинення усіх процесуальних дій, наданих мені чинним законодавством».

Висновки. Вказане дає можливість дійти висновку, що на цей момент довіреність на представництво інтересів у суді набула неабиякого значення для здійснення процесуального представництва, а тому потребують глибокого аналізу вимоги до її форми та змісту. Проте вона є основним документом, який посвідчує статус адвоката під час здійснення його непроцесуальної форми діяльності.

З огляду на вищезазначене варто наголосити на обов'язковому врахуванні під час видачі таких довіреностей, що з метою усунення будь-яких перешкод для її реалізації в майбутньому зазначати, хто є повіреним за такою довіреністю, за необхідності категорії справ, з яких здійснюватиметься представництво, а також намагатися як можна більш точно визначити та конкретизувати обсяг повноважень представника залежно від того, загальна це довіреність чи спеціальна.

Оскільки процесуальні кодекси не характеризуються наявністю єдиного підходу щодо порядку посвідчення довіреностей від імені фізичної особи, вважаємо за необхідне рекомендувати нотаріусам розробити такий підхід, який максимально допоможе громадянам у реалізації їхнього права на участь у судовому процесі через представника, зокрема шляхом роз'яснення основних змін, які відбулися, та встановлення обставин справи з метою уникнення невідповідності та порушення норм процесуального законодавства України під час складання, оформлення та нотаріального посвідчення довіреностей на представництво інтересів у суді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний процесуальний кодекс України: від 18.03.2004. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
2. Чуєва О. Представництво в нотаріальній практиці. Актуальні питання посвідчення довіреності. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 4(9). С. 111–112.
3. Ухвала Донецького апеляційного господарського суду: від 05.05.2018, справа № 908/1101/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73792983>
4. Постанова Верховного Суду: від 12.10.2018, справа № 908/1101/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77397730>
5. Зуєвич Л., Вітюк Р. Представництво в судах. Огляд практики Верховного Суду. Схеми, кейси та практичні поради. Київ: Видавничий дім «АртЕК», 2019. 200 с.
6. Єфіменко М. Ю. Оформлення повноважень адвоката в цивільному процесі. *Вісник Маріупольського державного університету*. Сер.: Право. 2014. № 7. С. 181–188.
7. Заборовський В. В. Довіреність як документ, що посвідчує повноваження адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 270–272.
8. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України: від 22.02.2012 № 296/5. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>
9. Про нотаріат: Закон України: від 02.09.1993 № 3425-XII. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>

REFERENCES

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004. Ofitsiyni vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
2. Chuieva O. Predstavnytstvo v notarialnii praktytsi. Aktualni pytannia posvidchennia dovirenosti. *Mala entsyklopediia notariusa*. 2017. № 4(9). S. 111–112.
3. Ukhvala Donetskoho apeliatsiinoho hospodarskoho sudu: vid 05.05.2018, sprava № 908/1101/17. Yedyni derzhavni reiestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73792983>
4. Postanova Verkhovnoho Sudu: vid 12.10.2018, sprava № 908/1101/17. Yedyni derzhavni reiestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77397730>
5. Zuiievych L., Vitiuk R. Predstavnytstvo v sudakh. Ohliad praktyky Verkhovnoho Sudu. Skhemy, keisy ta praktychni porady. Kyiv: Vydavnychiy dim «ArtEK», 2019. 200 s.
6. Yefimenko M. Iu. Ofornlennia povnovazhen advokata v tsyvilnomu protsesi. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu*. Ser.: Pravo. 2014. № 7. S. 181–188.
7. Zaborovskiy V. V. Dovirenist yak dokument, shcho posvidchuie povnovazhennia advokata. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2016. № 6. S. 270–272.
8. Poriadok vchynennia notarialnykh dii notariusamy Ukrainy, zatverdzhenyi Nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy 22.02.2012 № 296/5. Ofitsiyni vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>
9. Pro notariat: Zakon Ukrainy: 02.09.1993 № 3425-XII. Ofitsiyni vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>

O. Obryvkina. FEATURES OF DRAFTING, DOCUMENTATION AND NOTARIZING A POWER OF ATTORNEY FOR REPRESENTATION INTERESTS IN COURT

Features of drafting of the powers attorney at law in the aspect of using the power of attorney as a document certifying his authority were the subject of a research by a number of scholars. However, most research are characterized by a certain fragmentary nature, and therefore there is still a sufficient number of controversial and non-regulated details in this area.

At the moment, the power of attorney to represent the interests of the court has become of paramount significance for the implementation of procedural representation, and therefore require a thorough analysis of the requirement for its form and content. Moreover, it is the main document that certifies the status of a lawyer when implementing his non-procedural form of activity.

Since procedural codes are not characterized by the existence of a single approach to the procedure for the certification of power of attorney on behalf of an individual, we consider it necessary to recommend to the notaries to develop such an approach that as much as possible helps citizens in the exercise of their right to participate in the trial through the representative, in particular by explaining the main changes, which took place and establishment of the circumstances of the case in order to avoid inaccuracies and violation of the norms of the procedural legislation of Ukraine during the drafting, documentation and notarizing a power of attorney for representation interests in court.

Key words: power of attorney, representation of interests in court, lawyer monopoly, lawyer, notary, powers.

Стаття надійшла до редколегії 4 вересня 2020 року

Господарське право; господарсько-процесуальне право

УДК 347.736

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.37-43

С. В. Донков,
радник юридичної фірми «Евріс»,
арбітражний керуючий,
Університет ДФС України
e-mail: svdonkov11@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-1909-0379

ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СПРОЩЕНИХ ПРОЦЕДУР НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ У ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО БАНКРУТСТВО

У статті розглянуті та проаналізовані поняття «спрощена судова процедура» та «спрощений порядок судового розгляду», досліджено становлення зазначених правових інститутів у цивільному, господарському процесуальних блоках законодавства, а також їх розвиток у законодавстві про неплатоспроможність та банкрутство. Разом з тим надані характеристики суб'єктів господарювання, відносно яких застосовуються зазначені процедури. Особливу увагу приділено правовим механізмам реалізації спрощених процедур банкрутства, зазначені запобіжники процесуальних зловживань учасниками процедур неплатоспроможності, надані пропозиції щодо запровадження спрощених порядків розгляду процедур банкрутства відсутніх боржників та підприємств-боржників з нульовими активами.

Ключові слова: *спрощена судова процедура, спрощений порядок, судовий розгляд, арбітражний керуючий, підприємство з нульовими активами.*

С. В. Донков. Целесообразность введения упрощенной процедуры неплатежеспособности в законодательство о банкротстве

В статье рассмотрены и проанализированы понятие «упрощенная судебная процедура» и «упрощенный порядок судебного разбирательства», исследованы становления указанных правовых институтов в гражданском, хозяйственном процессуальных блоках законодательства, а также их развитие в законодательстве о несостоятельности и банкротстве. Вместе с тем предоставленные характеристики субъектов хозяйствования, относительно которых применяются указанные процедуры. Особое внимание уделено правовым механизмам реализации упрощенных процедур банкротства, указанные предохранители процессуальных злоупотреблений участниками процедур неплатежеспособности, представлены предложения по внедрению упрощенных порядков рассмотрения процедур банкротства отсутствующих должников и предприятий-должников с нулевыми активами.

Ключевые слова: *упрощенная судебная процедура, упрощенный порядок, судебное разбирательство, арбитражный управляющий, предприятие с нулевыми активами.*

Мета статті. Розглянути та проаналізувати поняття «спрощена судова процедура» та «спрощений порядок судового розгляду», дослідити становлення зазначених правових інститутів у цивільному, господарському процесуальних блоках законодавства, а також їх розвиток у законодавстві про неплатоспроможність і банкрутство.

Постановка проблеми. Сфера неплатоспроможності та банкрутства є складовою частиною галузі господарського права та відіграє важливу роль у регулюванні економічно-фінансових відносин між учасниками ринку. Процедури банкрутства призначені одночасно виконувати функції примусового стягнення кредиторської заборгованості за судовими рішеннями та обирати оптимальні шляхи збереження бізнесу боржників і відновлення їх платоспроможності. Однак варто зазначити, що процедури банкрутства в Україні характеризуються великою тривалістю, високою вартістю та низькою ефективністю. Про це свідчить рейтинг Світового банку Doing Business 2020, який є орієнтиром для інвесторів усього світу щодо бізнес-привабливості економіки України. Він дозволяє оцінити законодавство, що регулює підприємницьку діяльність у 190 країнах. Станом на сьогодні Україна посідає 64 місце за легкістю ведення бізнесу, але лише 146 за показниками вирішення неплатоспроможності [1].

Процедури банкрутства, передбачені вітчизняним законодавством, занадто складні та обтяжені великою кількістю проміжних процесуальних судових рішень, а також можуть бути оскаржені у другій і третій судових інстанціях. Це спричиняє «збільшення тривалості кожної судової процедури, зменшує вірогідність та повноту розрахунків боржників з кредиторами, створює надмірну завантаженість судової системи, що є загальною проблемою для судових процесів у всіх галузях права» [2, с. 20]. «Проблема надмірного навантаження на суддів і суди сьогодні в Україні є досить гострою. Середньомісячне навантаження на суддю місцевого загального суду (відповідно до штатної чисельності суддів) становить 56,6 справ і матеріалів. Суддя пересічного районного суду розглядає сотні, іноді 800–900 цивільних справ на рік. Це досить велике навантаження. Якісно вирішувати спори з дотриманням процесуальних строків за таких умов – поза межами фізичних можливостей судді. Такий стан справ неминуче позначається на якості здійснення правосуддя, призводить до порушення строків розгляду справ, а отже, і до порушення права кожного на доступ до правосуддя, права на розгляд справи в розумний строк» [3].

Виклад основного матеріалу. Одним з ефективних процесуальних інструментів, що з'явився відразу у декількох процесуальних кодексах України під час впровадження судової реформи у 2016–2017 роках: Цивільному, Адміністративному та Господарському – є спрощені судові процедури, що призначені для скорочення часу розгляду судових справ. Спрощене позовне провадження призначається для розгляду малозначних справ, трудових спорів, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. У зазначений період у процесуальному законодавстві України були запроваджені нові правові інститути: малозначні справи, справи незначної складності.

Для розуміння сутності спрощених судових процедур у галузі неплатоспроможності цікаво прослідкувати історію їх виникнення у вітчизняному законодавстві. «Дослідження витоків та історичного розвитку є важливим та необхідним етапом на шляху всебічного

розуміння сутності будь-якого правового явища» [4]. Спрощені процедури банкрутства юридичних осіб існували фактично з першої редакції Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство), що набув чинності з 2000 року, ще до виникнення поняття «спрощене провадження» у поточній редакції Господарського процесуального кодексу України. До таких процедур можна віднести, зокрема, особливі процедури банкрутства відсутнього боржника (ст. 52 Закону про банкрутство в редакції до 2011 р.) та особливі процедури банкрутства боржника, що ліквідується власником (ст. 51 Закону про банкрутство до 2011 року та ст. 95 останньої редакції статті Закону про банкрутство). У редакції Закону про банкрутство 2013 року з'явилося поняття спрощеного порядку провадження у справі про банкрутство. Спрощений порядок застосовувався у разі відкриття ліквідаційної процедури без застосування процедур розпорядження майном та санації (п. 3 ст. 7 Закону про банкрутство у редакції 18.01.2013).

У цьому аспекті законодавство про банкрутство на початку 2000-х років було досить прогресивне порівняно з іншими цивільними та господарськими блоками процесуального законодавства, про що свідчить наявність спрощених процедур судового розгляду за 16 років до введення аналогічних норм у ЦПК, ГПК та КАС. Проте чинний сьогодні Кодекс України з процедур банкрутства [5] (далі – КУПБ) не передбачає взагалі жодної спрощеної процедури.

Причина такого законодавчого «регресу» відома, на неї посилаються, зокрема, судді господарських судів усіх інстанцій – зловживання боржниками у застосуванні передбачених законом процесуальних механізмів та кримінальні ознаки спрощених процедур, які начебто створюють умови для ухилення боржників від виконання фінансових зобов'язань. Для європейського законодавства такі процедури не новина. Наприклад, у Франції законодавство про банкрутство вважається частиною кримінального законодавства, а не комерційного. Саме у європейському законодавстві існує поняття «підприємство з нульовими активами».

Інша причина видалення спрощених процедур банкрутства з положень законодавства про банкрутство логічна: робота арбітражного керуючого, який призначається ліквідатором навіть на підприємствах «відсутніх» або з «нульовими активами», має бути оплачена незалежно від результатів погашення кредиторської заборгованості.

Керуючись благими намірами зменшення процесуальних зловживань, автори КУПБ фактично виключили зі сфери правового регулювання тисячі підприємств, які на сьогодні просто неможливо ліквідувати. Суми зобов'язань цих кинутих власниками та законодавцями підприємств обчислюються мільярдами гривень. А це, зокрема, кредиторські зобов'язання щодо податків, соціальних відрахувань, заробітної плати, кредитні зобов'язання. Саме такі показники економічної діяльності суб'єктів господарювання впливають на рейтинги інвестиційної привабливості України. На адміністрування цих зобов'язань держава витрачає чималі кошти. Наприклад, у Німеччині вважається, що існування таких недіючих підприємств в економічному середовищі країни створює небезпеку для інших суб'єктів підприємства в економічному середовищі таких підприємств фінансуються державою.

Проте законотворці, які розробляли КУПБ, не передбачили негативного ефекту для економіки країни за результатами видалення спрощених процедур з положень законодавства про банкрутство. На сьогодні відповідальність за доведення до банкрутства

декриміналізована, механізмів примусового стягнення на користь кредиторів за відсутності активів у боржників не передбачено. Навіщо розраховуватись за боргами, якщо можна перевести активи підприємства на іншу юридичну чи фізичну особу, а боржника «кинути на призволяще», якщо жодної відповідальності за це не передбачено? Отже, зловживань з боку недобросовісних боржників фактично стало більше, але вони стали не процесуальними зловживаннями, а матеріальними.

У справах про банкрутство відсутнього боржника господарський суд розглядав таку справу без участі банкрута. Ця справа відкривалася за наявності однієї з ознак відсутності: відсутність громадянина-підприємця або керівних органів боржника за місцезнаходженням юридичної особи, ненадання боржником упродовж року бухгалтерської та статистичної звітної документації у податкові органи, наявність інших ознак, що свідчать про відсутність підприємницької діяльності боржника [6]. За наявності однієї з перелічених ознак заява про порушення справи про банкрутство відсутнього боржника подавалась кредитором незалежно від розміру його вимог. Зазвичай ініціюючим кредитором у справі був підрозділ податкової служби, де боржник був зареєстрований як платник податків або фінансово-кредитна установа.

Тобто господарський суд за наслідками розгляду заяви про порушення справи про банкрутство відсутнього боржника виносив постанову про визнання боржника банкрутом, відкривав ліквідаційну процедуру та призначав ліквідатором ініціюючого кредитора або арбітражного керуючого за рекомендацією цього кредитора, або, за відсутністю кандидатури арбітражного керуючого, працівника державного органу з питань банкрутства.

Звичайно, у разі відкриття процедур банкрутства відсутніх боржників судом передбачалися можливі зловживання з боку посадових осіб боржників, тому що сам факт відсутності керівних органів та невиконання вимог законодавства щодо подання податкової звітності є правопорушенням, а ухилення від розрахунку з кредиторами апріорі є порушенням їх матеріальних прав. Тому у процедурах банкрутства відсутніх боржників судді господарських судів, що відкривали справи про банкрутство, повідомляли про це органи прокуратури та запрошували їх до участі у зазначених справах.

Відсутній боржник – апріорі порушник за адміністративним, господарським та кримінальним законодавством. Але хто може притягнути таких порушників до відповідальності? Практика свідчить, що банки зацікавлені в ефективних процедурах банкрутства відсутніх боржників за кредитами. Адже замовляючи аналіз фінансово-господарської діяльності неплатоспроможного суб'єкта господарювання за методикою виявлення ознак доведення до банкрутства, як правило, з'ясовується, що і ознаки були в наявності, і такі боржники фактично не були відсутніми, а у відповідальних осіб виявлялися можливості розрахуватися з банками.

У процедурах так званої «самоліквідації» до господарського суду звертався, як правило, ліквідатор або голова ліквідаційної комісії, призначений органом управління власника підприємства-боржника. Таке звернення було обов'язковим, згідно зі ст. 110 ЦК України, в разі, якщо в процедурі добровільної ліквідації не можна було погасити всю кредиторську заборгованість за рахунок грошових коштів та активів боржника.

У чинному законодавстві зазначений правовий механізм просто відсутній. Якщо у боржника у загальній процедурі припинення (ліквідації) немає коштів та інших активів для оплати роботи арбітражного керуючого, він не зможе звернутися до суду із заявою про

відкриття справи про банкрутство. У таких випадках підприємство з боргами практично приречене з усією кредиторською заборгованістю та без будь-яких правових наслідків.

В інших випадках створюється правова колізія, коли підприємство-боржник, відносно якого власником прийняте рішення про ліквідацію, звертається до господарського суду із заявою про відкриття справи про банкрутство, процедура відкривається введенням процедури розпорядження майном, для якої характерно здійснення боржником господарської діяльності. Для того щоб відкрити ліквідаційну процедуру, треба півроку проходити усі стадії підготовчих судових процесів, хоча ліквідаційна процедура вже відкрита власником боржника, ліквідаційною комісією вже отримані усі кредиторські вимоги та оцінені усі його активи.

Інше питання, як вирішити проблему оплати роботи арбітражних керуючих у разі відсутності грошових коштів на оплату його роботи у підприємства-боржника в стані припинення? У професійних колах обговорюється проєкт створення окремого підрозділу Міністерства юстиції України для представництва у суді за реалізації спрощеної процедури банкрутства. Але, на думку іноземних експертів, розширення функціоналу та апарату Мінюсту призведе до збільшення бюджетних витрат та адміністративного впливу на суб'єктів господарювання.

Так, під час останніх професійно-освітніх заходів у сфері неплатоспроможності жваво обговорювалася ідея надання послуг зі здійснення представництва у спрощених судових процедурах банкрутства через офіси безоплатної правової допомоги (далі – БПД). Однозначним є те, що послуги з безоплатної правової допомоги щодо супроводження ліквідації боржників з нульовими активами або відсутніх боржників мають надаватися саме арбітражними керуючими. Для цього потрібно змінити певним чином положення про БПД. Кандидатури арбітражних керуючих для здійснення БПД у галузі банкрутства можуть направлятися до Міністерства юстиції України від Національної асоціації арбітражних керуючих України (НААКУ). Відбір арбітражних керуючих для надання послуг БПД має здійснюватися на конкурсній основі.

Разом з тим спрощені процедури банкрутства не повинні бути коротким та зручним шляхом уникнення боржниками обов'язку розраховатися з кредиторами. Для власників та менеджерів підприємств-боржників повинна бути застосована підвищена відповідальність за виведення активів підприємства-боржника або знищення його звітної документації. КУПБ передбачає солідарну відповідальність керівника боржника за порушення вимог «у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі у разі, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника повним обсягом перед іншими кредиторами» відповідно до п. 6 ст. 34 КУПБ. Разом з тим, згідно з п. 2 ст. 61 КУПБ, до повноважень ліквідатора у процедурах банкрутства належить «заявити вимоги до третіх осіб, які, відповідно до законодавства, несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства». Також цією статтею зазначено: «У разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника – юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями».

Отже, саме арбітражні керуючі володіють навиками: 1) розшуку майна боржників (у тому числі і відсутніх); 2) оскарження неправомірних та економічно не вигідних угод за участю боржників; 3) повернення незаконно відчуженого майна; 4) притягнення менеджерів і власників боржників до солідарної та субсидіарної відповідальності.

Висновки. Таким чином, застосування спрощених процедур банкрутства сприятиме підвищенню дисципліни розрахунків на ринку. Можливість застосування солідарної та субсидіарної відповідальності суттєво розширене положеннями КУПБ та практикою Верховного Суду, стимулюватиме власників та менеджерів компаній-боржників до своєчасного погашення заборгованості. Органи ДПС, фінансові установи, інші кредитори отримають додатковий механізм ліквідації проблемних боржників та списання кредиторської заборгованості. А арбітражні керуючі отримають додаткову роботу, яка має велике значення для економіки України.

Стосовно питання повернення у законодавство про банкрутство правових положень щодо спрощених процедур залежить від правових позицій усіх учасників законотворчого процесу, судової системи та економічного запиту суспільства. У разі правильного та професійного застосування спрощених процедур банкрутства поняття «відсутній боржник» взагалі залишиться у минулому, тому що власники і менеджери бізнесу мають зрозуміти відповідальність за невиконання вимог законодавства та уникнення обов'язку з розрахунку з кредиторами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Doing Business 2020. URL: <https://www.doingbusiness.org>.
2. Ткачук О. С. Сучасні проблеми і напрямки спрощення судових процедур у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 5. С. 19–24.
3. Мірошніченко А. М. Спрощені процедури вирішення спорів як засіб зменшення навантаженості на суди в Україні. *Право і громадянське суспільство: науковий журнал*. Електронне видання. 2016. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>
4. Зуб О. Ю. Спрощені судові процедури: досвід Давнього Риму. *Університетські наукові записки*. 2014. № 3. С. 84–89.
5. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 № 2597-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>
6. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>

REFERENCES

1. Doing Business 2020. URL: <https://www.doingbusiness.org>.
2. Tkachuk O. S. Suchasni problemy i napriamky sproshchennia sudovykh protsedur u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2016. № 5. S. 19–24.
3. Miroshnychenko A. M. Sproshcheni protsedury vyrishennia sporiv yak zasib zmenshennia navantazhenosti na sudy v Ukraini. *Pravo i hromadianske suspilstvo: naukovyi zhurnal*. Elektronne vydannia. 2016. №3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>

4. Zub O. Yu. Sproshcheni sudovi protsedury: dosvid Davnoho Rymu. *Universytetski naukovyi zapysky*. 2014. № 3. S. 84–89.

5. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva: Zakon Ukrainy vid 18.10.2018 № 2597-VIII // BD «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

6. Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannia yoho bankrutom: Zakon Ukrainy vid 14.05.1992 № 2343-XII // BD «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>

S. Donkov. Expenditure of introducing simplified insolvency procedures in bankruptcy law

The concepts of «simplified judicial procedure» and «simplified procedure of judicial examination» are analyzed, the formation of these legal institutions in civil, commercial procedural blocks of legislation are examined, as well as their development in the legislation on insolvency and bankruptcy. The characteristics of the entities to which these procedures apply are indicated. Particular attention is paid to the legal mechanisms for the implementation of simplified bankruptcy procedures, the safeguards of procedural abuses by participants in insolvency proceedings, the proposals for the introduction of simplified procedures for bankruptcy proceedings of missing debtors and debtor companies with zero assets.

The main role in the study is given to the need to update in the bankruptcy legislation a simplified procedure for bankruptcy proceedings of absent debtors that do not engage in business activities, do not report to the tax authorities, do not pay financial obligations. In the article the proposals for improving procedural legislation will reduce the length of bankruptcy proceedings, reduce their cost, increase the efficiency of debt collection, reduce the workload of the judicial system and, ultimately, will improve Ukraine's performance in international investment attractiveness ratings, and therefore will increase foreign investment in the economy of our country.

An important aspect of the study in the article is the role of professional arbitration managers in solving legal and economic problems associated with the lack of gain crisis, which is characteristic of the state of Ukraine's economy. The proposals mentioned in the article will allow solving the issue of employment of a number of insolvency specialists and involving them in the most socially significant areas of their public services.

Key words: *simplified judicial procedure, simplified procedure of judicial examination, insolvency receiver, enterprise with zero assets.*

Стаття надійшла до редколегії 27 серпня 2020 року

УДК 347.952:347.132(477)

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.44-48

О. В. Драган,
д.ю.н., доцент,
Університет ДФС України
e-mail: dragan_ov@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-5696-6360

ПРОЦЕДУРА ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ТА ФРАУДАТОРНІ ПРАВОЧИНИ

У статті аналізується чинне законодавство України щодо процедури виконання судових рішень. Окреслено існуючі проблемні питання та зазначається такий проблемний момент, як фrawdаторні правочини. Вказані правочини укладаються боржником з метою запобігання зверненню стягнення на майно. Це призводить до того, що боржниками майно реалізується поза межами виконавчого провадження і, як наслідок, судові рішення залишаються невиконаними. В українському законодавстві регулюються тільки в певних сферах та автором вказуються закони, якими безпосередньо їх регламентовано. У статті наводяться правові висновки Великої Палати Верховного Суду з цього питання. Запропоновано у разі виявлення випадків відчуження відповідачами майна для уникнення виконання судових рішень вжиття додаткових заходів шляхом звернення до суду з позовними заявами про визнання відповідних правочинів недійсними.

Ключові слова: виконання судових рішень, фrawdаторні правочини, процедура виконання, практика ЄСПЛ, правові висновки Верховного Суду.

Е. В. Драган. Процедура исполнения судебных решений и фrawdаторные сделки

В статье анализируется действующее законодательство Украины относительно процедуры исполнения судебных решений. Определены существующие проблемные вопросы и отмечается такой проблемный момент, как фrawdаторные сделки. Указанные сделки заключаются должником с целью предотвращения обращения взыскания на имущество. Это приводит к тому, что должниками имущество реализуется за пределами исполнительного производства и, как следствие, судебные решения остаются невыполненными. В украинском законодательстве регулируются только в определенных сферах и автором указываются законы, которыми непосредственно их регламентировано. В статье приводятся правовые заключения Большой Палаты Верховного Суду по этому вопросу. Предложено в случае выявления случаев отчуждения ответчиками имущества во избежание выполнения судебных решений принятия дополнительных мер путем обращения в суд с исковыми заявлениями о признании соответствующих сделок недействительными.

Ключевые слова: выполнение судебных решений, фrawdаторные сделки, процедура выполнения, практика ЕСПЧ, правовые заключения Верховного Суду.

Згідно зі ст. 129-1 Конституції України [1] та ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2] судові рішення, що набрали законної чинності, є обов'язковими до виконання на всій території України.

Невиконання судових рішень у державі негативно впливає на авторитет судової влади, оскільки не досягається кінцева мета правосуддя – захист інтересів громадян і реальне поновлення їхніх порушених прав. Саме це питання є предметом більшості скарг проти України, що надходять до Європейського суду з прав людини [3].

Конституційний Суд України у своєму рішенні № 18-рп/2012 від 13.12.2012 вказав, що виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, визначений у законі комплекс дій, спрямованих на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави [4]. В іншій справі № 5-рп/2013 Конституційний Суд України у рішенні від 26.03.2013 зазначив, що право на судовий захист є конституційною гарантією прав і свобод людини і громадянина, а обов'язкове виконання судових рішень – складовою права на справедливий судовий захист [5].

На жаль, на практиці не завжди вдається реалізувати конституційний принцип обов'язковості рішень суду – за останні 10 років в Україні стан виконання органами державної виконавчої служби судових рішень не перевищує 15–20 %.

Велика Палата Європейського суду з прав людини 12 жовтня 2017 р. прийняла рішення у справі «Бурмич та інші проти України» та констатувала системний характер проблеми невиконання державою судових рішень. Європейський суд з прав людини постановив, що у подальшому всі заяви проти України щодо невиконання судових рішень не розглядатимуться, а будуть передані до Комітету Міністрів Ради Європи.

Іншими словами, Суд зазначив, що він уже виконав свою роль у цій справі, а саме: ідентифікував системну проблему, констатував порушення права на справедливий суд і надав вказівки щодо заходів, які потрібно прийняти Україні. Суд не вбачає своєї подальшої ролі у вирішенні питання, а повторення тих самих висновків у тисячах подібних справ не вирішить проблеми.

Європейський суд з прав людини неодноразово зазначав, що право на судовий розгляд, гарантоване статтею 6, також захищає і виконання остаточних та обов'язкових судових рішень, які у країні, яка поважає верховенство права, не можуть залишатися невиконаними, завдаючи шкоди одній із сторін (Жовнер проти України, № 56848/00, § 33, ЄСПЛ від 29 червня 2004 року) [6].

Отже, практика ЄСПЛ свідчить про те, що невід'ємною умовою забезпечення права на суд є виконання судового рішення.

Однією з причин невиконання судових рішень в Україні є відсутність у боржників майна, на яке може бути звернуто стягнення. Боржниками вживаються різні заходи, спрямовані на їх невиконання.

У разі незастосування судом заходів забезпечення позову Відповідачі у справах з часу набрання судовим рішенням про стягнення з них коштів та до відкриття відповідного виконавчого провадження мають можливість відчужувати належне їм майно третім особам, зокрема близьким родичам. Такі дії відповідачів можуть бути направлені на фіктивний перехід права власності на нерухоме майно до інших осіб з метою приховати це майно від виконання в майбутньому за його рахунок судового рішення про стягнення грошових коштів.

Фраудаторні правочини (правочини, що вчинені боржником на шкоду кредиторам) в українському законодавстві регулюються тільки в певних сферах, зокрема:

- під час банкрутства (ст. 20 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», цей закон наразі втратив чинність) [7];
 - у разі неплатоспроможності банків (ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [8];
 - у виконавчому провадженні (ч. 4 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження») [9].
- Загальної норми, яка б безпосередньо встановлювала нікчемність або можливість бути визнаними недійсними договорів, які мають такий юридичний дефект, цивільне законодавство не містить.

Так, відповідно до частини четвертої статті 9 Закону України «Про виконавче провадження» укладення правочину щодо майна боржника, який призвів до неможливості задовольнити вимоги стягувача за рахунок такого майна, є підставою для визнання такого правочину недійсним.

Однією із основоположних засад цивільного законодавства є добросовісність (пункт 6 статті 3 ЦК України), і дії учасників цивільних правовідносин мають бути також добросовісними. Тобто відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення.

Згідно з частинами другою та третьою статті 13 ЦК України під час здійснення своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах [10].

Це питання минулого, 2019 року, кілька разів було предметом дослідження Верховного Суду.

Так, Верховний Суд 31 липня 2019 року у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в рамках справи № 712/15231/17, провадження № 61-42614св18 досліджував питання фраудаторних правочинів (правочини, що вчинено боржником на шкоду кредиторам) [11].

24 липня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду в рамках справи № 405/1820/17, провадження № 61-2761св19 (ЄДРСРУ № 83387308) вказував, що, вирішуючи питання про наявність підстав для визнання недійсним правочину внаслідок укладення договору, зміст якого суперечить ЦК України, Верховний Суд врахував, що: 1) відповідач відчужив майно після пред'явлення до нього позову про стягнення заборгованості; 2) майно відчужене на підставі безвідплатного договору; 3) майно відчужене на користь близького родича; 4) після відчуження спірного майна у відповідача відсутнє інше майно, за рахунок якого він може відповідати за своїми зобов'язаннями перед кредитором [11].

Тобто на переконання Верховного Суду сукупність наведених обставин доводить той факт, що відповідач діяв недобросовісно, зловживаючи своїми цивільними правами на шкоду правам інших осіб, оскільки відчуження належного йому майна відбулося з метою уникнення звернення стягнення кредитором на його майно як боржника.

Крім того, Великою Палатою Верховного Суду 3 липня 2019 року у постанові по справі № 369/11268/16-ц (провадження № 14-260цс19) сформовано правову позицію, що

така протизаконна ціль, як укладення особою договору дарування майна зі своїм родичом з метою приховання цього майна від конфіскації чи звернення стягнення на вказане майно в рахунок погашення боргу, свідчить, що його правова мета є іншою, ніж та, що безпосередньо передбачена правочином (реальне безоплатне передання майна у власність іншій особі), а тому цей правочин є фіктивним і може бути визнаний судом недійсним.

Аналогічні правові висновки зроблені у постановках Верховного Суду від 19 жовтня 2016 року (провадження № 6-1873цс16), від 23 серпня 2017 року у справі № 306/2952/14-ц та від 9 вересня 2017 року у справі № 359/1654/15-ц, для відступу від яких Велика Палата Верховного Суду у постанові від 3 липня 2019 року у справі № 369/11268/16-ц (провадження № 14-260цс19) не вбачає підстав [11].

Висновки. Отже, у разі виявлення випадків відчуження відповідачами майна для уникнення виконання судових рішень вважаємо за необхідне вжиття додаткових заходів шляхом звернення до суду з позовними заявами про визнання відповідних правочинів недійсними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
3. Драган О. Правовий статус прокурора у виконавчому провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1 (13). С. 82–88. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/1-2017/dragan.pdf>
4. Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2012 р. № 18-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12#Text>
5. Рішення Конституційного Суду України від 26 березня 2013 р. № 5-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text>
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Жовнер проти України» від 29 червня 2004 р., заява № 56848/00. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_221#Text
7. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. 2343-XII (втратив чинність на підставі Кодексу від 18.10.2018 № 2597-VIII. ВВР. 2019. № 19. ст. 74). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12#Text>
8. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>
9. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>
11. Практика Верховного Суду. URL: <https://alibi.dp.ua>

REFERENCES

1. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Pro sudoustriy i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnya 2016 r. № 1402-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
3. Drahon O. Pravovyy status prokurora u vykonavchomu provadzhenni. *Naukovyy chasopys Natsionalnoyi akademiyi prokuratury Ukrainy*. 2017. № 1 (13). S. 82–88. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/1-2017/dragan.pdf>
4. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy vid 13 hrudnya 2012 r. № 18-rp/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12#Text>
5. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy vid 26 bereznya 2013 r. № 5-rp/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text>
6. Rishennya YESPL u spravi «Zhovner proty Ukrainy» vid 29 chervnya 2004 r., zayava № 56848/00. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_221#Text
7. Pro vidnovlennya platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannya yoho bankrutom: Zakon Ukrainy vid 14 travnya 1992 r. 2343-XII (vtratyv chynnist na pidstavi Kodeksu vid 18.10.2018 № 2597-VIII. VVR. 2019. № 19. st. 74). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12#Text>
8. Pro systemu harantuvannya vkladiv fizychnykh osib: Zakon Ukrainy vid 23 lyutoho 2012 r. № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>
9. Pro vykonavche provadzhennya: Zakon Ukrainy vid 2 chervnya 2016 r. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
10. Tsyvilnyy Kodeks Ukrainy vid 16 sichnya 2003 r. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>
11. Praktyka Verkhovnoho Sudu. URL: <https://alibi.dp.ua>

O. Dragan. Vasylivna Procedure for execution of court decisions and fraud transactions

The article analyzes the current legislation of Ukraine on the procedure of execution of court decisions. Current problematic issues are outlined and such problematic moment as fraudulent transactions is determined. These transactions are concluded by the debtor in order to prevent foreclosure on the property. This leads to the fact that the debtors sell the property outside the enforcement proceedings and, as a result, court decisions remain unenforced. In the Ukrainian legislation they are regulated only in certain areas and the author points out the laws that directly regulate them. The article presents the legal conclusions of the Grand Chamber of the Supreme Court on this issue. The article proposes to take additional measures by going to court with statements of claim for invalidation of the relevant transactions in order to avoid the execution of court decisions in case of detecting cases of alienation of property by the defendants.

Key words: enforcement of court decisions, fraud transactions, enforcement procedure, practice of ECHR, legal conclusions of the Supreme Court.

Стаття надійшла до редколегії 1 вересня 2020 року

УДК 346.9

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.49-57

О. В. Онишко,
к.ю.н., доцент,
Університет ДФС України
e-mail: onyshko_sv@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-6286-0856

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГЛАМЕНТУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК БАЗИСНА УМОВА УТВЕРДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВОПОРЯДКУ

У статті розкрито важливість чіткого визначення сутності поняття відповідальності для розбудови інституту юридичної відповідальності. Доведена значимість застосування системно-структурного підходу для з'ясування сутності господарсько-правової відповідальності, зокрема на основі взаємозв'язку категорій відповідальності, обов'язок, зобов'язання, що сприятиме утвердженню господарського правопорядку.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, господарсько-правова відповідальність, сутність, форми реалізації, обов'язок, зобов'язання, господарський правопорядок.

О. В. Онишко. Системно-структурный подход в системе правовой регламентации ответственности как базисное условие утверждения хозяйственного правопорядка

В статье раскрыто важность четкого определения сущности понятия ответственности для развития института юридической ответственности. Доказана значимость применения системно-структурного подхода для выяснения сущности хозяйственно-правовой ответственности, в частности на основе взаимосвязи категорий ответственность, долг, обязательства, что будет способствовать утверждению хозяйственного правопорядка.

Ключевые слова: ответственность, юридическая ответственность, хозяйственно-правовая ответственность, сущность, формы реализации, долг, обязательства, хозяйственный правопорядок.

Мета статті. На основі узагальнення ключових положень щодо природи відносин відповідальності, правової відповідальності та особливостей господарсько-правової відповідальності розширити бачення й підходи до з'ясування сутності господарсько-правової відповідальності як першооснови забезпечення правової ефективності господарського правопорядку.

Постановка проблеми. Першочерговою передумовою та одночасно завданням цивілізованих форм організації і ведення бізнесу як економічної основи функціонування ринкової держави є наявність у країні чіткого господарського порядку. У загальному розумінні господарський порядок – це зведення правил, які регулюють структуру господарської сфери і пов'язаних з нею інституційних утворень, встановлюють процедуру прийняття господарських рішень і найбільш важливі характеристики публічно-правового впливу на господарську діяльність.

Не спростовуючи значимість цього трактування, разом з тим очевидно, що саме по собі зведення правил не гарантує утвердження господарського порядку. Останнє потребує неухильного дотримання таких правил, звідки й постає проблема відповідальності, яка може бути віднесена до однієї з головних для утвердження правопорядку і господарського, і суспільного загалом. Через різні форми адміністративної і господарської відповідальності та порядок їх застосування здійснюється регулюючий вплив на господарську діяльність. Не випадково саме категорію відповідальності вважають індикатором дієвості норм права [1, с. 301]. Тому важлива істотна переорієнтація учасників господарських відносин на чітке дотримання господарського правопорядку і розуміння його норм, зокрема пов'язаних з відповідальністю за дотриманням взятих зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначеним обумовлюється велика увага до проблематики відповідальності у нормативно-правовому полі та юридичній літературі. Серед науковців, які досліджували проблему юридичної відповідальності, зокрема господарсько-правової як невід'ємної складової господарського права, виділяються праці А. Бобкової, Н. Вітрук, О. Заярного, І. Коваль, В. Мамутова, Т. Мацелик, В. Мілаша, Л. Мілімко, Н. Никитченко, В. Новошицької, Ю. Павлюченко, А. Попової, В. Примака, З. Татькової, В. Щербини та багатьох інших. У їх працях містяться важливі теоретико-прикладні висновки щодо ефективного функціонування правового інституту відповідальності.

Проте внаслідок особливої складності феномену відповідальності існує значний перелік питань, які потребують подальшого узагальнення. На це, зокрема, вказує розмаїття її визначень в юридичній літературі, що вносить певні складнощі в процес практичної реалізації відповідальності за порушення законодавчих вимог щодо здійснення господарської діяльності. Складність змісту та видів господарської діяльності, масштабність кола її суб'єктів, які визначають велику сукупність прав цих суб'єктів, а відтак і відповідальності, вимагають продовження наукових розвідок для чіткого з'ясування сутності відносин господарської відповідальності, її змісту та форм. Адже завдяки цьому керованому інструментарію, що зачіпає усіх учасників господарських правовідносин, формується певна система економічних приватних і публічних інтересів, цілеспрямованість і передбачуваність результатів господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Ставлячи за мету розкрити роль відповідальності як правового регулятора господарських правовідносин для утвердження господарського правопорядку, важливо, в першу чергу, відштовхуватися від відповідальності як правової норми загальнообов'язкового значення для утвердження правопорядку загалом.

«Правапорядок є діючою системою права», де «...утворюючі його норми і правила взаємодіють з правовими ідеями, принципами, ідеалами» [2, с. 299], а також те, що правапорядок «...аж ніяк не являє собою витвір лише законодавця, влади, органів, а є складною складовою (вектором) стихійного відтворення правових ідей і норм» [2, с. 283], а

його реалізація вимагає певної системи правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини [3, с. 9]. Переломлюючи наведені позиції до предмета нашого дослідження, очевидно, що відповідальність, по-перше, об'єктивно належить до вищезазначеної системи правових засобів, а по-друге, її відтворення, являючи собою складний процес, містить також стихійні елементи.

Разом з тим, аналізуючи окремі існуючі в юридичній літературі та нормативно-правових актах трактування правопорядку та зіставляючи їх із зазначеними висновками, можемо констатувати певну втрату значимості такого правового засобу як відповідальність. Насамперед звертає увагу відсутність у главі 1 Загальні положення ст. 5 «Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання» Господарського кодексу (далі – ГК) України вказівки на роль такого правового засобу утвердження правопорядку як відповідальність. Разом з тим цілком правомірно вважається, що в конституції сконцентрована ідеологія правопорядку. Звідси значимість конституційних засад і для господарської діяльності. Основним джерелом господарського права є Конституція України, адже це – основа правової системи, а її норми мають найвищий ступінь узагальнення, відрізняються найбільшою стабільністю і найвищою юридичною силою. Тому складно визнати обґрунтованим відсутність на рівні конституційних основ у загальних положеннях глави 1 ГК України вказівок про відповідальність суб'єктів господарювання щодо правопорядку на необхідність належного виконання ними зобов'язань, забезпечення і загальногосподарських, і загальнодержавних інтересів.

Звертаючись до історичного досвіду, можна зазначити, що еволюція, зокрема господарського правопорядку, завжди визначалася співвідношенням офіційних (суворих) правил, до яких відносять юридичні й економічні та неофіційних (м'яких) правил, що мали історичне коріння і були пов'язані зі стереотипами поведінки, притаманної суспільству. Природно, що подібна тенденція характерна і системі правових засобів, зокрема відповідальності. У зв'язку з цим виглядає обмеженою розбудова інституту «господарсько-правова відповідальність» фактично через поняття «господарські санкції», що впливає з положень ч. 1 стст. 216 та 217 ГК України, та можливість певних змін міри відповідальності у кількісному вираженні через зміни властивостей конкретного предмета.

Відповідальність не може обмежуватися санкціями, а відтак можливі різні форми відповідальності, а не лише пов'язані з примусом. Це свідчення еволюційного процесу розгортання сутності категорії відповідальності на окремих етапах розвитку й формування різних бачень стосовно змістовного наповнення правової відповідальності. Адже на різних етапах реальності відбувається виникнення, посилення чи послаблення окремих властивостей, рис певної категорії.

Цікавими у цьому контексті є висновки щодо існування «мимовільного порядку», коли учасники ринку формують та дотримуються стійких моделей поведінки навіть за відсутності правових механізмів стримування [4]. Таке бачення базується на протиставленні «порядку, заснованого на законі» (legal order) і «мимовільного порядку» (spontaneous order), здійсненого Ф. Хайєком [5]. Тобто відмінності використання інституту відповідальності стосовно формальних та неформальних норм і правил стосуються й обумовлюються відмінностями у їх формуванні та примушуванні виконання. Це зайвий раз підтверджує важливість уваги до неформальних норм під час створення та внесення змін до формальних правил з тим, щоб у перспективі не втратити можливість впливу на

них у процесі державного регулювання. Перетворення інституту господарсько-правової відповідальності у комплексний інститут сприятиме забезпеченню правопорядку у сфері господарювання. Це має здійснюватися з огляду на відносини, підстави, принципи, закладені у базисному правовому утворенні, феномені «правова відповідальність», який, проте, «...не посягатиме на їх самостійність» [6].

Крім того, як нами вже зазначалося, юридична відповідальність, хоча й найбільш видимо проявляється у правопорушенні, однак вона існує і за інших, зокрема здійснення дозволених та прямовитіаючих з чинного законодавства діянь [7, с. 57].

У підсумку зазначене обумовлює потребу пошуку поглиблених підходів до розуміння сутності відповідальності як системи її глибинних, стійких рис, єдино здатних бути об'єктивною основою використання адекватних правових інструментів для її реалізації та створення підґрунтя правової ефективності правопорядку. Адже не випадково в науковому дослідженні саме підхід розглядається як його філософська теоретична позиція, стратегія вивчення певного процесу. Він показує напрям спрямування дослідження, початок наукового пошуку до вивчення будь-якого процесу, явища [8, с. 97].

До таких поглиблених підходів, на нашу думку, важливо віднести системно-структурний, зважаючи, що одне з визначень поняття «система» визначає її як сукупність матеріальних або ідеальних об'єктів, взаємозв'язок і взаємодія яких приводять до виникнення нових інтегрованих властивостей системи, які відсутні у складових її об'єктів. У свою чергу, зазначені зв'язок і взаємодія між елементами системи характеризують її структуру, що в підсумку формує зміст системно-структурного підходу.

До цього можна додати лише те, що стосовно складного предмета дослідження особливого значення набуває втілення структурного підходу, за якого характеристики окремих частин процесу, явища об'єднуються в одне ціле, забезпечуючи оптимальне співвідношення таких характеристик, а відтак і наближення до їх адекватного сутнісного відображення. Важливо враховувати, що механізми регулювання досить чутливі до існування різних трактувань сутності і змісту (у нашому випадку відповідальності) та стають вразливими до втрати правової ефективності. Наприклад, на практиці заходи регулювання, що фокусуються на покаранні через економічні санкції, мотивують у подальшому на удосконалення саме їх, залишаючи поза увагою інші важливі чинники.

У контексті системно-структурного підходу з'являються нові можливості для розкриття і сутнісного, і змістовного наповнення поняття господарсько-правової відповідальності та його співвідношення з іншими пов'язаними поняттями. При цьому, не відкидаючи можливості і доцільності різних позицій щодо наповнення змісту поняття, це жодним чином не може нівелювати потребу у їх відповідності сутності цього поняття.

У пошуках розв'язання цих завдань доцільно навести деякі роздуми з філософії права, а саме те, що лише активно підключившись до складного інтелектуального процесу проникнення в сутність феномена права, можна зрозуміти, що таке філософія права, яке її призначення, пізнавальні та конструктивні можливості. При цьому сутність предмета (відносин, явища) вбачається у сукупності закладених у предметі можливостей [2, с. 4, с. 29]. Відповідно, для зрозуміння сутності та змісту господарсько-правової відповідальності, у межах системного підходу важливо відштовхуватися від феномена відповідальності загалом і юридичної відповідальності зокрема, одним із видів якої є господарсько-правова відповідальність. При цьому інститут юридичної відповідальності важливо розглядати як базисний правовий інститут загальнодержавної системи регулювання суспільних

відносин, де відповідальність (у її певних формах) завжди торкається інтересів суб'єкта суспільних відносин. Інститут господарсько-правової відповідальності варто віднести до базисно-господарських інститутів, де відповідальність позначається на економічних інтересах суб'єкта господарських відносин. Для реалізації повної господарської відповідальності інститут господарсько-правової відповідальності доповнюється іншими інститутами (банкрутство, юридичні заборони чи обмеження на проведення певних операцій чи діяльності тощо).

Якщо звернутися до тлумачного словника української мови, то відповідальність це покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [9, с. 317]. Відштовхуючись від цього тлумачення, правомірним є визначення господарсько-правової відповідальності як передбаченого нормами закону чи умовами договору обов'язку, що може покладатися потерпілим або компетентним державним органом на учасника господарських відносин, який вчинив господарське правопорушення, виконання якого має наслідком вплив на його економічні інтереси і породжує негативні майново-організаційні наслідки [6, с. 419]. Загалом здійснений науковцями ґрунтовний аналіз співвідношення понять «відповідальність» та «обов'язок», дозволяє нам виокремити ряд важливих положень щодо сутнісного відображення поняття «відповідальність». Серед них: 1) відповідальність кореспондує до безвідповідальності; 2) відповідальність є поєднанням позитивного та ретроспективного аспектів; 3) юридична відповідальність являє собою зазначення правопорушником несприятливих наслідків у результаті застосування до нього санкцій; 4) настання господарсько-правової відповідальності не є автоматичним наслідком правопорушення, а залежить від волевиявлення управленої сторони зобов'язання або рішення компетентного державного органу, на якого покладений обов'язок щодо застосування санкцій; 5) господарсько-правова відповідальність реалізується у межах охоронних відносин і виступає як додатковий обов'язок для зобов'язаної сторони, виконання якого породжує для нього відповідні наслідки майново-організаційного характеру, а для управленої сторони є способом захисту суб'єктивних прав; 6) відповідальність та господарське правопорушення мають майново-організаційний характер.

У сутнісному розумінні відповідальність розглядають також і як реалізацію закладених можливостей, про що зазначалося вище, тобто не лише як, власне, обов'язок, але і як право у випадку взяття його на себе. Зокрема, на це може вказувати й бачення науковцями змісту норм Господарського кодексу України, що об'єднані в інститут господарсько-правової відповідальності, коли застосування санкцій до порушника розглядається правом управленого суб'єкта, але не його обов'язком, крім реалізації адміністративно-господарських санкцій [6, с. 413].

Відповідальність також розглядають і як санкцію, застосування якої призводить до настання певного обтяження у формі додаткового або зміни існуючого обов'язку новим обов'язком чи позбавленні певних прав [10, с. 549]. Тому поширеним є трактування господарсько-правової відповідальності як потерпання [11], перетерплювання учасниками господарських відносин несприятливих економічних та/або правових наслідків у результаті застосування до них господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених чинним законодавством та господарським договором [12, с. 377]. Однак, на нашу думку, таке бачення переважно відображає не стільки сутність, скільки форму реалізації відповідальності, пов'язану з її сутністю. Згідно зі ст. 216 ГК України

учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених ГК України, іншими законами та договором.

Очевидно, що передбачити й охопити всі наслідки порушення відповідальності у різних проявах надто складно, проте їх врахування на основі системно-структурного підходу сприятиме досягненню цивілізаційних форм ведення бізнесу. Запорукою цьому є чітке розуміння того, що у разі розкриття сутності юридичної відповідальності її ознаки не зводяться до правопорушень, вони визначені відносно, вказуючи лише на загальну потребу застосування відповідальності. Обмеженість відповідальності поняттям санкцій призводить до вузькості її бачення і правового супроводження.

Зазначаючи різні підходи до відображення поняття «відповідальність», вказується про найбільшу підтримку позиції, згідно з якою «...відповідальність – це додатковий обов'язок для правопорушника, що покладається на нього разом з належним виконанням зобов'язання, чи його заміна іншим обов'язком, якого не існувало до правопорушення» [6, с. 413]. Очевидно, що за такого розуміння для розкриття сутності юридичної відповідальності важливим постає її співвідношення з поняттям «зобов'язання» у порівняльному контексті останнього з поняттям «обов'язок».

Відразу зазначимо, що, незважаючи на існування спільних функцій, цілей і методів забезпечення, ці поняття не є ідентичними. Це своєрідні, окремо існуючі поняття, що діють спільно лише у кінцевому підсумку. Це дві окремі, однак особливо взаємопов'язані категорії, кожній з яких відведено власне місце і значення в системі відносин відповідальності, вони можуть передбачати й використання різних форм її реалізації. Подібні висновки були зроблені нами під час дослідження співвідношення понять «податковий обов'язок» і «податкове зобов'язання» [13], однак, на нашу думку, вони актуальні й у разі розкриття сутності відносин відповідальності.

Відповідно до тлумачного словника «обов'язок – це те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або з огляду на власне сумління [14, с. 813], а зобов'язання – це: 1) поставлене перед собою завдання, обіцянка, що неодмінно повинні бути виконані або 2) грошовий позичковий документ» [14, с. 474]. Навіть згідно з цими визначеннями можна відмітити і спільне, і відмінне між цими поняттями. Загалом при всьому їх взаємозв'язку це – різні поняття за своєю природою, яка, за тлумачним словником, є сукупністю основних якостей, властивостей будь-чого. Ці поняття відображають різні грані правовідносин. Обов'язок можна вважати статичним поняттям, а зобов'язання – динамічним за аналогією з тим, як вважається, що конституційне право визначає організацію та функціонування державної влади як статичну, а адміністративне право розглядає ті самі елементи в динаміці [15, с. 11].

У Кодексі імператора Юстиніана міститься таке визначення: «Зобов'язання – сутність, основи права, непорушністю яких ми зв'язуємося за правом нашої держави ради виконання якої-небудь справи» [16, с. 375]. При цьому суб'єктами зобов'язальних відносин були визначені кредитор (активна сторона) і дебітор – боржник (пасивна сторона), а предметом зобов'язання – об'єкт, на який розповсюджується зобов'язання. Кредитор, відповідно до права, міг вимагати від боржника (дебітора) виконання такого: 1) щоб він будь-що дав; 2) щось для нього зробив; 3) щось надав, а дебітор повинен виконати вимоги під загрозою санкцій зобов'язального права.

Тому у випадку обов'язку більше проявляється регулятивна функція, а у випадку зобов'язання – охоронна, що проявляється у негативному впливі на суб'єктів через встановлення відповідальності за неналежне виконання взятих зобов'язань. Відтак регулювання відносин відповідальності може відбуватися як імперативно методом владних приписів, так і диспозитивно, зважаючи, що зобов'язання виникає на основі угоди, укладеної рівноправними суб'єктами.

Висновки. Вищевикладене підкреслює важливість під час реалізації правової регламентації відповідальності поряд з підставами і принципами, закладеними у правових базисних, базисно-господарських та господарсько-функціональних правових інститутах, спиратися на системно-структурний підхід до визначення сутності, власне, відповідальності та її окремого виду – юридичної відповідальності. Адже поряд з існуванням правових норм існує значний обсяг неформальних норм, що визначаються звичаями та мораллю, які неможливо контролювати й застосувати для їх виконання державні механізми примусу, але, об'єднуючись у єдину цілісну систему, вони створюють нові (емерджентні) властивості, відсутні у властивостях окремих елементів юридичної відповідальності. За цих умов інститут відповідальності здатен набувати інших форм своєї правової реалізації, важливих для мінімізації накопичення різних ризиків, зокрема морального, через порушення відповідальності й утвердження господарського та правопорядку загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарське право: підручник / за ред. О. П. Подцерковного. 3-е вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2018. 616 с.
2. Малахов В. П. Философия права. Идеи и предположения: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Юриспруденция» и «Философия». М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2012. 391 с.
3. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. Т. II. М.: Юрид. лит., 1982. 360 с.
4. Одинцова М. И. Институциональная экономика: учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по направлению подгот. «Экономика» / Государственный ун-т «Высшая школа экономики». М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008. 397 с.
5. Friedrich A. von Hayek. New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas Chicago: University of Chicago Press, 1978. 314 p.
6. Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. К.: Юпінком Інтер, 2012. 528 с.
7. Онишко О. В. Окремі аспекти правового середовища реалізації відповідальності в системі господарсько-торговельної діяльності. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал* / редкол.: Н. Б. Новицька (голов. ред.) та ін. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2019. Випуск 2. С. 54–62.
8. Антошкіна Л. І., Стеченко Д. М. Методологія економічних досліджень: підручник. К.: Знання, 2015. 311 с.
9. Новый тлумачний словник української мови Т. 1. Київ: Видавництво «Аконіт», 2008. 926 с.
10. Гражданское право: учебник / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. 3-е изд., перераб. и допол. Ч. 1. М.: ПРОСПЕКТ, 1998.

11. Татькова З. Ф. Підстави, види та форми господарсько-правової відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2010. 208 с.
12. Мілаш В. С. Господарське право: курс лекцій: у 2-х ч. Ч. 2. Х.: Право, 2008. 496 с.
13. Онишко О. В. Місце і значення взаємозв'язку правових категорій «податковий обов'язок» і «податкове зобов'язання» для забезпечення ефективності податкових правовідносин. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Випуск 42. С. 76–82.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
15. Административное право как правовая отрасль и наука: учебник / ред. А. Н. Козырин. М.: Спарк, 2003.
16. Покровский И. А. История римского права. СПб.: Летний сад, 1998. С. 375.

REFERENCES

1. Podtserkovny O. P. Economic law: a textbook. 3rd ed., Ext. and reworked. Odessa: Phoenix, 2018. 616 p.
2. Malakhov V. P. Philosophy of law. Ideas and assumptions: textbook. M.: UNITI-DANA. 2012. 391 p.
3. Alekseev S. S. General theory of law: in 2 volumes M. Yur.lit., 1982. 360 p.
4. Odintsova M. I. Institutional economics: textbook. State University «Higher School of Economics». M.: PH GU VSHE, 2008. 397 p.
5. Friedrich A. von Hayek. New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas. Chicago: University of Chicago Press, 1978. 314 p.
6. Shcherbina V. S. Actual problems of economic law: textbook. K.: Yupinkom Inter, 2012. 528 p.
7. Onishko O. V. Some aspects of the legal environment of responsibility in the system of economic and trade activities. *Irpın legal journal: scientific journal Irpin University of State Fiscal Service of Ukraine*, 2019. Issue 2. P. 54–62.
8. Antoshkina L. I. Methodology of economic research: a textbook. K.: Znannia, 2015. 311 p.
9. New explanatory dictionary of the Ukrainian language. Vol. 1. Kyiv: Aconite Publishing House, 2008. 926 p.
10. Sergeeva A. P., Tolstoy Y. K. Civil law: a textbook. 3rd ed., Reworked. and add. Vol. 1. M.: PROSPEKT, 1998.
11. Tatkoa Z.F. Grounds, types and forms of economic and legal responsibility: dis. ... PhD in Law. Donetsk, 2010. 208 p.
12. Milash V. S. Economic law: a course of lectures: in 2 hours. H.: Pravo, 2008. Ch. 2. 496 p.
13. Onishko O. V. The place and significance of the relationship between the legal categories «tax liability» and «tax liability» to ensure the effectiveness of tax relations. *Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs*. 2008. Issue 42. P. 76–82.
14. Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. Irpin: VTF «Perun», 2007. 1736 p.
15. Kozyrin A. N. Administrative law as a branch of law and science: Textbook. M.: Spark, 2003.
16. Pokrovsky I. A. History of Roman law. St. Petersburg, Summer Garden, 1998. P. 375.

O. Onyshko. System-structural approach in the system of legal regulation of liability as a basic condition for economic law approval

The article reveals the importance of clearly defined essence of the concept of responsibility for the development of the institution of legal responsibility as a basis for ensuring the legal effectiveness of economic law. The large number of definitions of liability, which do not always reveal its essence, but mainly reflect the forms of implementation, introduces significant difficulties in the process of practical implementation of this legal remedy.

It was found that in the essential sense the responsibility is reflected as a duty, an additional duty, a sanction, a suffering, a suffering adverse consequences, and the signs of legal liability are reduced to offenses. A listed number of provisions are shown in the legal literature that are important for the essential and meaningful content of the concept of «responsibility» analyzed.

It is emphasized that when disclosing the essence of legal liability, its features are not reduced to offenses; they are defined relatively, indicating only the general need for liability. The limitation of liability with the notion of sanctions leads to a narrowness of its vision and legal support.

The importance of applying a system-structural approach to clarify the essence of economic and legal responsibility is proved, which does not limit the possibilities and expediency of different mentions on the content of this concept, but if they adequately reflect the essence of responsibility.

Defined the importance of certain types of legal liability measures for their application on the basis of its essence through the disclosure of the relationship between the categories of obligation. They are shown to be particularly interrelated categories, each with its own place and significance in the system of responsibilities. They reflect different aspects of the legal relationship and act together only ultimately, and therefore may involve the use of different forms of liability.

It is noted that along with legal norms there is a significant amount of informal norms determined by morals, which cannot be controlled and applied for their implementation by state mechanisms of coercion, but after uniting into a single integrated system, they create new (emergent) properties. That are missing among the elements of legal responsibility. Under these conditions, the institution of responsibility is able to acquire other forms of its legal implementation, that are important for minimizing the accumulation of various risks, including moral, through breach of responsibility.

Key words: responsibility, legal responsibility, economic and legal responsibility, essence, forms of realization, duty, obligations, economic law and order.

Стаття надійшла до редколегії 7 вересня 2020 року

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 347.73: 336.22

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.58-68

Л. М. Касьяненко,

д.ю.н., професор

e-mail: kasyanenko_l@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-1742-7580;**Н. І. Атаманчук,**

к.ю.н., доцент,

Університет ДФС України

e-mail: noiscom@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-3893-084X

АКЦИЗНЕ ОПОДАТКУВАННЯ ШКІДЛИВИХ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ТА НАПОЇВ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджено особливості акцизного оподаткування в Україні. Обґрунтовано потребу у вивченні та впровадженні позитивного досвіду країн ЄС щодо оподаткування акцизним податком продуктів з високим вмістом солі, цукру, кофеїну та штучних підсолоджувачів. Запропоновано започаткування практики оподаткування безалкогольних напоїв в Україні, а також продуктів, що містять високий рівень солі, цукру, кофеїну або штучних підсолоджувачів, з метою забезпечення захисту здоров'я населення, цілісного контролю за обігом підакцизних продуктів, попередження ухилення від сплати податків. Доведена необхідність встановлення визначеного переліку шкідливих для здоров'я продуктів, які можуть використовуватися як сировина для виробництва продуктів харчування та напоїв, з відповідним розширенням та включенням їх до переліку підакцизних товарів.

Ключові слова: оподаткування, акцизний податок, зарубіжний досвід, Європейський Союз, податкове законодавство.

Л. М. Касьяненко, Н. И. Атаманчук. Акцизное налогообложение вредных продуктов питания и напитков в странах Европейского Союза: опыт для Украины

В статье исследованы особенности акцизного налогообложения в Украине. Обоснована необходимость изучения и внедрения положительного опыта стран ЕС по обложению акцизным налогом продуктов с высоким содержанием соли, сахара, кофеина и искусственных подсластителей. Предложено начало практики налогообложения безалкогольных напитков в Украине, а также продуктов, содержащих высокий уровень соли, сахара, кофеина или искусственных подсластителей, с целью обеспечения

защиты здоровья населения, целостного контроля над оборотом подакцизных товаров, предотвращения уклонения от уплаты налогов. Доказана необходимость установления определенного перечня вредных для здоровья продуктов, которые могут использоваться как сырье для производства продуктов питания и напитков, с соответствующим расширением и включением их в перечень подакцизных товаров.

Ключевые слова: налогообложение, акцизный налог, зарубежный опыт, Европейский Союз, налоговое законодательство.

Метою статті є дослідження світового досвіду оподаткування акцизним податком шкідливих для здоров'я продуктів харчування і напоїв та визначення можливостей впровадження позитивних аспектів такого оподаткування в Україні.

Постановка проблеми. Акцизний податок завжди був і залишається вагомим джерелом наповнення бюджету в Україні та є суттєвим важелем державного регулювання виробництва й обігу підакцизних товарів. Більш того, за даними Державної казначейської служби України [1], упродовж останніх років можемо спостерігати поступове зростання обсягів надходження від сплати акцизного податку до бюджету платниками цього податку.

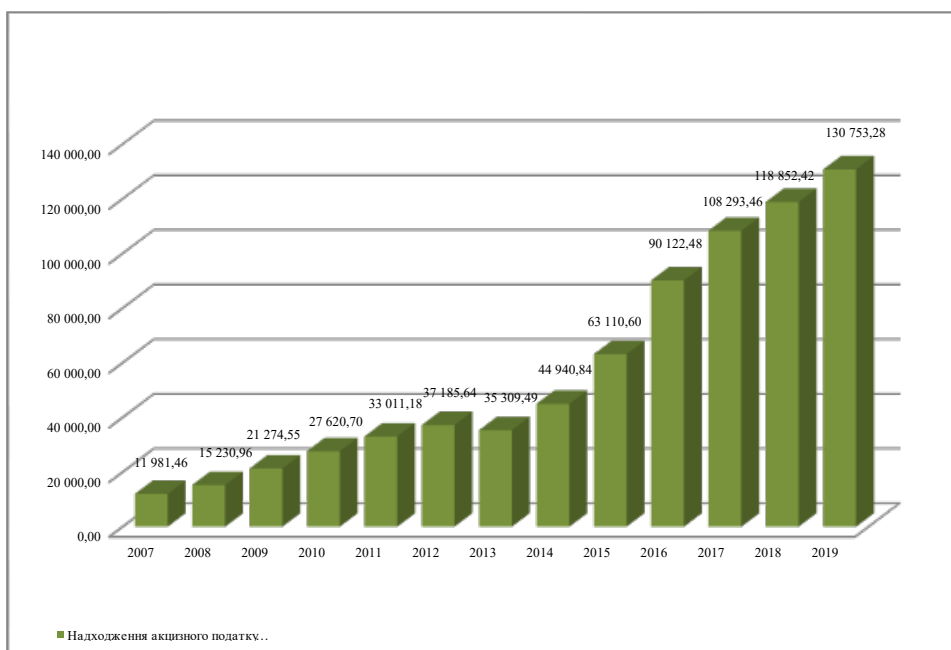

Рис. Обсяги надходження акцизного податку до бюджету упродовж 2007–2019 рр. (млн грн)

Джерело: побудовано авторами на підставі даних Державної казначейської служби України [1].

Водночас акцизний податок має значний регулюючий і соціальний потенціал, що здійснюється через вплив держави на обсяги виробництва підакцизних товарів та обсяги і напрями їх споживання населенням.

На сьогодні в умовах скорочення податкових надходжень до бюджету внаслідок кризи, зумовленої пандемією COVID-19, актуальним є пошук додаткових об'єктів оподаткування. Зарубіжний досвід показує, що такими об'єктами можуть стати шкідливі для здоров'я продукти харчування та напої з високим вмістом жиру, цукру і солі, що підвищують ризик розвитку ожиріння і пов'язаних з харчуванням неінфекційних захворювань. Експерти з охорони здоров'я визнали, що солодкі напої також безпосередньо пов'язані з діабетом; їх високе глікемічне навантаження означає, що споживання призводить до сплеску концентрації глюкози в крові та інсуліну, що може призвести до інсулінорезистентності та дисфункції бета-клітин [2]. Крім цукрового діабету, солодкі напої асоціюються з карієсом зубів, серцево-судинними захворюваннями та ліпідною дисфункцією [3]. Підвищення цін на шкідливі для здоров'я харчові продукти є потенційною мірою політики, щоб перешкоджати їх надмірному споживанню. Скорочення споживання нездорової їжі та напоїв принесло б користь здоров'ю, а податки – потужний важіль, завдяки якому цього можна досягти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оподаткування акцизним податком в Україні, а також дослідженням європейської практики акцизного оподаткування приділялася увага у працях В. Коротуна, С. Брехова, Н. Новицької («Трансформація акцизної політики України», 2015) [4], С. Карпенко («Сутність та особливості акцизного оподаткування: світовий досвід та перспективи в Україні», 2015) [5], І. Комарової («Акцизне оподаткування в Україні у контексті європейських тенденцій», 2017) [6], І. Кравченко («Акцизний податок на солодкі безалкогольні напої», 2020) [7], А. Соколовської (Податкова гармонізація в Україні в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС», 2017) [8], О. Сотніченко («Непрямі податки в системі регулювання товарообороту», 2014) [9], М. Ярош («Реформування непрямого оподаткування в Україні в умовах інтеграції до ЄС», 2018) [10] та інших вітчизняних науковців.

Серед зарубіжних учених, що досліджували особливості оподаткування акцизним податком шкідливих напоїв та продуктів харчування, є: Frédéric Sautet [11], Emma Smith, Peter Scarborough, Mike Rayner and Adam D. M. Briggs [12]; C. Batis, J. Rivera, B. Popkin, L. Taillie [13], L. Silver [14], Kara Manke [15] та інші.

Здобутки вказаних учених мають не тільки теоретичне і практичне значення у досліджуваній сфері, але й стали основою подальших наукових розробок окресленої проблематики. Однак постійні зміни податкового законодавства щодо акцизного оподаткування, а також різноманіття підакцизних товарів у світовій та європейській практиці оподаткування спричиняють необхідність здійснення подальших наукових досліджень у зазначеному напрямі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні порядок обчислення і сплати акцизного податку регламентується Податковим кодексом України. Відповідно до п. 9.1 ст. 9 Податкового кодексу України [16] акцизний податок належить до загальнодержавних податків і визначається як непрямий податок на споживання окремих видів товарів (продукції), визначених як підакцизні, що включаються до ціни таких товарів (продукції). Зокрема, підакцизними в Україні є такі товари, як: спирт етиловий та інші спирткові дистильати, алкогольні напої, пиво (крім квасу «живого» бродіння); тютюнові вироби, тютюн та промислові заміники тютюну; пальне; автомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів; електрична енергія [16, ст. 215].

Поділяємо думку М. Ярош [10, с. 8] про те, що на сьогодні в Україні акцизний податок проходить етап чергового реформування за значно нижчими податковими ставками, ніж у країнах ЄС, наявності проблем в адмініструванні на шляху руху у бік європейської системи непрямого оподаткування.

Зауважимо, що система акцизного оподаткування світових країн формується з дотриманням балансу інтересів виробників та споживачів, суспільної необхідності підтримки галузей та регіонів, зайнятості населення, соціальних пріоритетів, таких як: здоров'я населення та необхідності обмеження вживання шкідливих продуктів харчування та напоїв тощо. Як свідчить аналіз різних підходів, що існують у світовій практиці, у світі немає єдиної думки щодо визначального напрямку реалізації акцизної політики, яка б повною мірою враховувала баланс фіскальних інтересів та соціального регулювання. Кожна країна по-своєму встановлює такий баланс з огляду на реалії часу, впливу політичних течій, трансформації суспільної свідомості та системи цінностей. Разом з тим загальні підходи, якими користуються країни ЄС, до входження в який готується також Україна, можуть бути прийнятими за основу під час розробки акцизної політики в Україні [17, с. 218].

Як зазначає С. Карпенко [5, с. 119–120], в країнах ЄС гармонізованим можна вважати застосування специфічних акцизів тільки в Австрії, Великій Британії, Іспанії, Ірландії, Люксембурзі та Португалії. Решта країн розширили перелік підакцизних товарів, відносячи до них навіть ті негативні ефекти, застосування яких є дискусійним: безалкогольні напої (Німеччина, Нідерланди, Швеція, Данія, Франція, Фінляндія, Бельгія), кава та чай (Німеччина, Данія), цукор, сіль, сірники, предмети розкоші тощо. Варто зазначити, що найбільша кількість підакцизних товарів серед країн ЄС існує в Данії. Розширення спектра підакцизних товарів обумовлено передусім фіскальними міркуваннями, необхідністю збільшувати надходження до бюджету в умовах потреби у зменшенні податкового навантаження на доходи і капітал. Водночас, на думку зазначеного вченого, ідея застосування специфічних акцизів передбачає, що ці податки встановлюються для товарів, споживання яких має негативні наслідки [5, с. 120].

Так, у Франції акцизний податок на напої з додаванням цукру та штучних підсолоджувачів, включаючи газовані напої, морси, ароматизовані води та «легкі» напої, запроваджений з 1 січня 2012 р. До напоїв застосовується фіксована ставка незалежно від вмісту цукру. Спочатку ставка податку становила 7,16 євро за 100 літрів, але 2015 року збільшилася до 7,53 євро. Податок стягується з виробників, переробників, імпортерів [7, с. 175].

В Угорщині, починаючи з вересня 2011 р., оподатковується вміст солі, цукор та кофеїн у різних категоріях їжі, готової до споживання, включаючи безалкогольні напої (такі як солодкі, штучно підсолоджені, енергетичні) та попередньо упаковані солодкі підсолоджені продукти. Цілями цього податку є: заохочення здорових харчових звичок шляхом розширення асортименту корисних товарів; заохочення виробників до зміни складу своєї продукції; збільшення податкових надходжень, фінансування заходів з охорони здоров'я. Податок на товари охорони здоров'я – це специфічний податок за одиницю виміру, на основі вмісту цукру, солі та метилксантину в упакованих харчових продуктах. Ставка податку становить 7 форинтів за один літр на безалкогольні напої та 130 форинтів за один кілограм попередньо упакованого цукрового/солоного продукту. Платниками податку є виробники [7, с. 176].

У Фінляндії, відповідно до закону [18], оподатковуються акцизними зборами солодоші, морозиво та безалкогольні напої. До підакцизних продуктів тут належать: цукрові кондитерські вироби; продукти, підсолоджені замінниками цукру; шоколад та інші харчові препарати, що містять какао; морозиво й інший їстівний лід, заморожений; суміш для приготування морозива; фруктові соки (включаючи виноградне сусло) й овочеві, неферментовані та не містять додавання спирту, містять доданий цукор чи інші підсолоджувачі (алкогольною міцністю не більше 0,5 об. відсотків); води, включаючи мінеральні та газовані води, що містять доданий цукор або інші підсолоджуючі речовини чи ароматизовані, та інші безалкогольні напої; інші кисломолочні напої (наприклад, сидр, перрі та медовина); суміші ферментованих та безалкогольних напоїв (алкогольна міцність більше 0,5 об. відсотків); суміші запашних речовин і сумішей (включаючи спиртові розчини) на основі однієї або декількох цих речовин, таких як сировина, що використовується в промисловості. При цьому застосовуються багаторівневі ставки податку залежно від вмісту цукру або його відсутності. Не підлягають оподаткуванню такі товари, як: клінічні харчові препарати, дитячі суміші, дитяче харчування, дієтичні таблетки. Звільнення від оподаткування передбачено, якщо кількість продукції, виготовленої виробником для споживання упродовж календарного року, становить не більше 10 000 кілограмів солодошів, не більше 10 000 кілограмів морозива, не більше 50 000 літрів безалкогольного напою.

У Польщі також встановлено додаткові збори за напої, що містять цукор та інші речовини, що використовуються для їх підсолоджуючих властивостей, а також кофеїн та/або таурин у продуктах, готових до вживання. На практиці нова плата може бути встановлена також на газовані та мінеральні води, безалкогольні напої, овочеві екстракти або фруктові соки (за деякими винятками), якщо вони містять підсолоджувачі, кофеїн або таурин. При цьому передбачена диференціація плати залежно від вмісту цукру в 100 мл продукту. Плата має фіксовану та змінну складову, тобто 0,50 злотих на вміст цукрів у кількості, рівній або меншій, ніж 5 г у 100 мл напою, або на вміст принаймні одного підсолоджувача у будь-якій кількості; 0,05 злотих на кожен грам цукру вище 5 г на 100 мл напою – на 1 літр напою. За напої, що містять кофеїн або таурин, стягується плата в розмірі 0,10 злотих за 1 літр. Якщо в цьому напої міститься більше однієї речовини, яка підлягає сплаті, тобто цукор, підсолоджуючі речовини та кофеїн, плата збільшиться, а максимальна сума плати становитиме 1,2 злотих за 1 літр напою. Згідно з новими нормативними актами 96,5 % надходжень від плати становлять бюджет польського фонду охорони здоров'я, а решта суми буде внесена до державного бюджету [19].

Зазначимо, що з кожним роком у світі збільшується кількість країн, які намагаються вирішити проблему захворюваності населення за допомогою фіскальних заходів, запроваджуючи податки на харчові продукти та напої, пов'язані зі здоров'ям.

Вважаємо, що вміле оподаткування продуктів харчування та напоїв, що завдають шкоду здоров'ю, здатне стримувати їх споживання. Дослідження показали, що перший рік після введення податку на безалкогольні напої в Берклі призвів до зниження продажів на 10 % продажів цих напоїв, не змінивши загальних витрат на пиття через збільшення продажу води. Однак покупки в сусідніх містах без податку зросли на 7 %, що вказує на деякий транскордонний шопінг, який частково пом'якшує вплив податку [14]. Упродовж трьох років після введення податку на цукровані напої в Берклі, за даними звіту Каліфорнійського університету, скорочення їх споживання становило 52 % на солодкі напої, 54 % – на газовані напої,

60 % – на спортивні напої, 70 % – на підсолоджені каву та чай [15]. У Мексиці аналіз впливу введеного податку на продукти з щільністю енергії понад 275 ккал/100 г на фасовану їжу також показав, що в перший рік закупівлі товарів, що оподатковувалися, впали в середньому на 5 % [13].

Таблиця 1

Податки на продукти харчування та напої, що містять штучні підсолоджувачі

Країна	Дата введення	Продукти з податком	Ставка податку
Барбадос	Серпень 2015 року	Солодкі напої, виключаючи фруктовий сік та напої на молочній основі	10 % акцизного податку
Бельгія	Січень 2016 року	Безалкогольні напої, включаючи ті, що містять штучні підсолоджувачі	0,068 €/л акцизного збору
Бруней	Квітень 2017 року	Солодкі напої, виключаючи фруктовий сік та напої на молочній основі	0,40 дол./л акцизний збір
Чилі	Жовтень 2014 року	Цукристі напої	18 % податку для > 6,25 г цукру / л, 10 % для < 6,25 г цукру / л
Домініка	Вересень 2015 року	Їжа та напої з високим вмістом цукру	10 % акцизного податку
Фіджі	2006 рік	Безалкогольні напої, включаючи ті, що містять штучні підсолоджувачі	15 % акцизного податку (імпортні напої)
Фінляндія	2011 рік	Безалкогольні напої та кондитерські вироби, шоколад та морозиво	0,22 € / л акцизного податку на напої з > 0,5% цукром, 0,11 € / л для всіх інших 0,95 €/кг акцизного податку на цільові продукти
Французька Полінезія	2002 рік	Солодкі напої, кондитерські вироби та морозиво	ПДВ 0,68 дол. / л (імпортні напої)
Кірібаті	2014 рік	Безалкогольні напої, включаючи ті, що містять штучні підсолоджувачі	40 % акцизного збору
Маврикій	Жовтень 2016 року	Солодкі напої, включаючи фруктовий сік та напої на молочній основі	0,03 % акцизу на 1 г цукру (£ 0,00035)
Норвегія	1981 рік	Безалкогольні напої, включаючи ті, що містять штучні підсолоджувачі, цукор та шоколад	3,34 nok / л для напоїв, 20,19 nok / кг для шоколаду і 7,81 nok / кг для цукру
Самоа	1984 рік	Безалкогольні напої	0,40 тала / л акцизний податок
Іспанія	Травень 2017 року	Цукристі напої	€ 0,08 / л податок на напої з 5–8 г цукру / 100 мл, 0,12 євро на напої з > 8 г цукру / 100 мл
Об'єднані Арабські Емірати	Жовтень 2017 року	Газовані та енергетичні напої	50 % акцизного податку на газовані напої, 100 % акцизного податку на енергетичні напої

Джерело: побудовано авторами на підставі даних [20].

Вважаємо, що ефективність податків на скорочення споживання шкідливих для здоров'я продуктів харчування і напоїв залежить від механізмів його впливу. Якщо податкові ставки будуть низькими, а податкова база стосуватиметься лише недорогих товарів, то вплив на доходи громадян буде незначним. Чим вище ставка податку в поєднанні з поступовим її підвищенням та розширенням податкової бази, тим більший потенціал впливу на людське здоров'я.

Крім того, широке застосування синтетичних підсолоджувачів у виробництві харчових продуктів призводить до зменшення собівартості такої продукції, що, у свою чергу, створює недобросовісну конкуренцію виробникам аналогічних харчових продуктів з використанням натуральних компонентів. Вказане призводить до зменшення обсягів вітчизняного виробництва цукру, скорочення розмірів сільськогосподарських площ для вирощування цукроносною органічною сировини, що у подальшому відображається у збільшенні рівня безробіття і зниженні обсягів сплати податків від цієї діяльності.

На жаль, на сьогодні в Україні відсутня практика оподаткування акцизним податком харчових продуктів та напоїв, що є шкідливими для здоров'я, а питання оподаткування продуктів харчування з високим вмістом жиру, цукру і солі є малодослідженими серед вітчизняних учених. Окремі пропозиції щодо оподаткування продукції, що містить цукор, зокрема солодких газованих напоїв, висловлює І. Комарова [6, с. 78] та І. Кравченко [7, с. 178] щодо оподаткування солодких безалкогольних напоїв. Учена О. Сотніченко [9, с. 15] пропонує розширити перелік підакцизних товарів, включивши до нього каву смажену, розчинну та кавові есенції.

Норми щодо оподаткування шкідливих продуктів, а саме енергетичних напоїв, пропонувалося проектом Закону України від 24 квітня 2015 року № 2740 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо запровадження ставок акцизного збору на енергетичні напої» [21]. У подальшому на розгляд Парламенту було подано проект Закону України від 7 серпня 2017 року № 7019 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування акцизним податком окремих товарів», яким також пропонувалося оподаткування акцизним податком енергетичних напоїв [22]. Однак законопроекти так і не були ухвалені.

Висновки. Оподаткування продуктів харчування та напоїв, пов'язаних із здоров'ям, може змінити харчові звички населення та привести до зменшення рівня захворювання в цілому. Запровадження акцизного податку на солодкі газовані напої, шкідливі продукти харчування, що містять штучні підсолоджувачі, дозволить підвищити як фіскальну, так і регулюючу роль акцизного оподаткування, оскільки сприятиме зменшенню споживання цієї продукції українцями і стимулюванню виробників харчових продуктів до застосування натуральних, вітчизняних компонентів під час виробництва продукції.

Перспективним аспектом реформування акцизного оподаткування в Україні вважаємо оподаткування безалкогольних напоїв, які містять кофеїн, цукор, штучні підсолоджувачі та є досить шкідливими для здоров'я, а також віднесення їх до переліку підакцизних. Для цього необхідним є внесення змін до Податкового кодексу України, а саме: доповнення ст. 14 Податкового кодексу України поняттям «підакцизні безалкогольні напої – газовані або негазовані безалкогольні напої, що містять кофеїн, цукор та/або його штучні замінники, які стимулюють центральну нервову систему, перелік яких та максимально допустимий рівень їх концентрації в енергетичних напоях визначається центральним

органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я»; доповнення п. 215.1 ст. 215 Податкового кодексу України новим підакцизним товаром «підакцизні безалкогольні напої»; доповнення п. 215.3. ст. 215 ПКУ у такій редакції: «3,50 грн на вміст цукрів у кількості, рівній або меншій, ніж 5 г у 100 мл напою, або на вміст принаймні одного штучного підсолоджувача у будь-якій кількості; 0,35 грн на кожен грам цукру вище 5 г на 100 мл напою – на 1 літр напою; 5 грн за 1 літр напою, що містять кофеїн або таурин; 8 грн за 1 літр напою, який міститься більше однієї речовини, яка підлягає сплаті (штучні підсолоджуючі речовини і кофеїн та інші)».

Доцільним вважаємо оподаткування акцизним податком маркетингових послуг, що надаються особою для збільшення обсягів продажу шкідливих продуктів харчування з використанням адвалерної податкової ставки. Запровадження такого підходу сприятиме створенню додаткового контролю з боку держави за вживанням шкідливих підакцизних товарів, збільшенню податкових надходжень до бюджетів.

Вважаємо, що започаткування практики оподаткування саме безалкогольних напоїв, що містять кофеїн, цукор, штучні замінники цукру, є необхідним кроком на шляху до зменшення обсягів споживання таких напоїв та перспективним в аспекті наповнення дохідної частини бюджету за рахунок збільшення надходжень від акцизного податку. На нашу думку, такі уточнення більш повно врахують існуючу практику адміністрування акцизного податку і сприятимуть подальшому підвищенню ефективності механізму його дії. Крім того, зарубіжний досвід акцизного оподаткування свідчить про активне використання європейськими країнами акцизних податків як не тільки інструмент для наповнення дохідної частини бюджету, а й для вирішення власних, актуальних екологічних та соціальних завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна казначейська служба України. Офіційний сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>
2. Ludwig D. S. The Glycemic Index: physiological mechanisms relating to obesity, diabetes, and cardiovascular disease. JAMA. 2002; 287:2414–2423.
3. Dhingra R, et al. Soft Drink Consumption and Risk of Developing Cardiometabolic Risk Factors and the Metabolic Syndrome in Middle-Aged Adults in the Community. Circulation. 2007; 116:480–488.
4. Трансформація акцизної політики України: монографія / В. І. Коротун, С. С. Брехов, Н. В. Новицька та ін.; за заг. ред. В. І. Коротуна. Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2015. 404 с.
5. Карпенко С. П. Сутність та особливості акцизного оподаткування: світовий досвід та перспективи в Україні. *Економіка та держава*. 2015. № 3. С. 117–121.
6. Комарова І. В. Акцизне оподаткування в Україні у контексті європейських тенденцій. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 1 (37). С. 73–78.
7. Кравченко І. С. Акцизний податок на солодкі безалкогольні напої. *Протидія мінімізації сплати податків: світовий досвід та практика України*: збірник матеріалів III науково-практичного круглого столу, м. Ірпінь, 15 травня 2020 р. Ірпінь: НДІ фіскальної політики, 2020. С. 175–178.

8. Податкова гармонізація в Україні в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС: монографія / за ред. А. М. Соколовської; ДННУ «Акад. фін. управління». К., 2017. 448 с.
9. Сотніченко О. А. Непрямі податки в системі регулювання товарообороту: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. економ. наук. Київ, 2014. 20 с.
10. Ярош М. В. Реформування непрямого оподаткування в Україні в умовах інтеграції до ЄС: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. економ. наук. Київ, 2018. 20 с.
11. Frédéric Sautet. Nutrition taxes: a broken tool in public health policy. IEM's Economic Note. September. 2014. URL: https://www.institutmolinari.org/IMG/pdf/note0314_en.pdf
12. Emma Smith, Peter Scarborough, Mike Rayner and Adam D. M. Briggs. Should we tax unhealthy food and drink? Proc Nutr Soc. 2018 Aug; 77(3): 314–320.
13. Batis C, Rivera J, Popkin B, Taillie L. First-Year Evaluation of Mexico's Tax on Nonessential Energy-Dense Foods: An Observational Study. PLOS Medicine. 2016; 13:e1002057.
14. Silver L, et al. Changes in prices, sales, consumer spending, and beverage consumption one year after a tax on sugar-sweetened beverages in Berkeley, California, US: A before-and-after study. PLOS Medicine. 2017; 14:e1002283.
15. Kara Manke. Three years into soda tax sugary drink consumption down more than 50 percent in Berkeley. URL: <https://news.berkeley.edu/2019/02/>
16. Податковий кодекс України: Закон України: від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n5748>
17. Лютий І. О., Дрига А. Б., Петренко М. О. Податки на споживання в економіці України: монографія. К.: Знання, 2005. 335 с.
18. Закон про акцизні збори на солодощі, морозиво та безалкогольні напої від 17 грудня 2010 р. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2010/20101127>
19. URL: <https://home.kpmg/pl/en/home/insights/2020/02/tax-alert-significant-legal-changes-affecting-trade-and-food-industry-sugar-tax-the-tax-on-alcoholic-drinks-of-up-to-300-ml-in-volume-and-other-new-regulations.html>
20. World Cancer Research Fund International. NOURISHING _Use Economic Tools_June 2017. World Cancer Research Fund International; 2017. URL: <http://www.wcrf.org/int/policy/nourishing-framework>
21. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо запровадження ставок акцизного збору на енергетичні напої: проєкт Закону України від 24.04.2015 № 2740. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54945
22. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування акцизним податком окремих товарів: проєкт Закону України від 07.08.2017 № 7019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62396

REFERENCES

1. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy: Ofitsiyni sait. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>
2. Ludwig D. S. The Glycemic Index: physiological mechanisms relating to obesity, diabetes, and cardiovascular disease. JAMA. 2002; 287:2414–2423.

3. Dhingra R, et al. Soft Drink Consumption and Risk of Developing Cardiometabolic Risk Factors and the Metabolic Syndrome in Middle-Aged Adults in the Community. *Circulation*. 2007; 116:480–488.
4. Transformatsiia aktsyznoi polityky Ukrainy: monohrafiia / V. I. Korotun, S. S. Brekhov, N. V. Novytska ta in.; za zah. red. V. I. Korotuna. Irpin: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy, 2015. 404 s.
5. Karpenko S. P. Sutnist ta osoblyvosti aktsyznoho opodatkuвання: svitovyi dosvid ta perspektyvy v Ukraini. *Ekonomika ta derzhava*. 2015. № 3. S. 117–121.
6. Komarova I. V. Aktsyzne opodatkuвання v Ukraini u konteksti yevropeiskyykh tendentsii. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*. 2017. № 1 (37). S. 73–78.
7. Kravchenko I. S. Aktsyznyi podatok na solodki bezalkoholni napoi. *Protydiia minimizatsii splaty podatkiv: svitovyi dosvid ta praktyka Ukrainy: zbirnyk materialiv III Naukovo-praktychnoho kruhloho stolu*, m. Irpin, 15 travnia 2020 r. Irpin: NDI fiskalnoi polityky, 2020. S. 175–178.
8. Podatkova harmonizatsiia v Ukraini v umovakh realizatsii Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu i YeS: monohrafiia / za red. A.M. Sokolovskoi; DNNU «Akad. fin. upravlinnia». K., 2017. 448 s.
9. Sotnichenko O. A. Nepriami podatky v systemi rehuliuвання tovarooborotu: avtoref. dys ... kand. ekon. nauk. Kyiv, 2014. 20 s.
10. Iarosh M. V. Reformuvannya nepriamoho opodatkuвання v Ukraini v umovakh intehtratsii do YeS: avtoref. dys. ... kand. ekonom. nauk. Kyiv, 2018. 20 s.
11. Frédéric Sautet. Nutrition taxes: a broken tool in public health policy. IEMs Economic Note. September. 2014. URL: https://www.institutmolinari.org/IMG/pdf/note0314_en.pdf
12. Emma Smith, Peter Scarborough, Mike Rayner and Adam D. M. Briggs. Should we tax unhealthy food and drink? *Proc Nutr Soc*. 2018 Aug; 77(3): 314–320.
13. Batis C, Rivera J, Popkin B, Taillie L. First-Year Evaluation of Mexico's Tax on Nonessential Energy-Dense Foods: An Observational Study. *PLOS Medicine*. 2016; 13:e1002057.
14. Silver L, et al. Changes in prices, sales, consumer spending, and beverage consumption one year after a tax on sugar-sweetened beverages in Berkeley, California, US: A before-and-after study. *PLOS Medicine*. 2017; 14:e1002283.
15. Kara Manke. Three years into soda tax sugary drink consumption down more than 50 percent in Berkeley. URL: <https://news.berkeley.edu/2019/02/21>
16. Podatkovi kodeksi Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n5748>
17. Liutyi I. O., Dryha A. B., Petrenko M. O. Podatky na spozhyvannya v ekonomitsi Ukrainy: monohr. K.: Znannia, 2005. 335 s.
18. Zakon pro aktsyzni zbory na solodoshchi, morozyvo ta bezalkoholni napoi vid 17 hrudnia 2010 r. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2010/20101127>
19. URL: <https://home.kpmg/pl/en/home/insights/2020/02/tax-alert-significant-legal-changes-affecting-trade-and-food-industry-sugar-tax-the-tax-on-alccholic-drinks-of-up-to-300-ml-in-volume-and-other-new-regulations.html>
20. World Cancer Research Fund International. NOURISHING _Use Economic Tools_ June 2017. World Cancer Research Fund International; 2017. URL: <http://www.wcrf.org/int/policy/nourishing-framework>

21. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo zaprovadzhennia stavok aktsyynoho zboru na enerhetychni napoi: proekt Zakonu Ukrainy vid 24.04.2015 № 2740. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54945

22. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkuvannia aktsyynym podatkom okremykh tovariv: proekt Zakonu Ukrainy vid 07.08.2017 № 7019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62396

L. Kasianenko, N. Atamanchuk. Excise taxation of harmful foodstuffs and drinks in the countries of European Union: experience for Ukraine

In the conditions of reduction of tax receivableness in a budget as a result of the crisis predefined by the pandemic of COVID-19, actual is a search of additional objects of taxation. Foreign experience shows that insalubrious foodstuffs and drinks with high maintenance of fat, sugar and salts that promote the risk of development of obesity and uninfected diseases related to the feed can become such objects. Taxation of foodstuffs and the drinks related to the health can change food habits of population and result in reduction of level of disease. Input of excise tax on the sweet carbonated drinks, will allow to promote both fiscal and regulative role of excise taxation, as will assist reduction of consumption of this products Ukrainians.

In the article the features of excise taxation are investigational in Ukraine. The necessity of study and introduction of positive experience of countries of EC is reasonable in relation to taxation of foods an excise tax with high maintenance of salt, sugar, caffeine and artificial substances for giving of sweet taste with the aim of upgrading of food foods and adjusting of negative influence from the consumption of insalubrious foodstuffs and drinks. Establishment of practice of taxation of soft drinks is offered in Ukraine, and also foods, that contain the high level of salt, sugar, caffeine or synthetic substances for giving of sweet taste with the aim of providing of defence of health of population, integral control after turnover of підацизних foods, warning of avoiding tax payment. Well-proven necessity of establishment of certain list of insalubrious foods that can be used as raw material for the production of foodstuffs and drinks, with corresponding expansion and including of them to the bill of excise goods.

Key words: *taxation, excise tax, foreign experience, European Union, tax law.*

Стаття надійшла до редколегії 28 серпня 2020 року

УДК 343.97

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.69-76

Н. А. Литвин,
д.ю.н., професор,
Університет ДФС України
e-mail: lna_70@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-4199-1413;
Л. В. Крупнова,
д.ю.н., професор,
Міжнародний економіко-
гуманітарний університет
ім. академіка Степана Дем'янчука
e-mail: zakhist@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1789-0647

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ВІДКРИТОСТІ, ПРОЗОРОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЩОДО НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ

У статті досліджується поняття діджиталізації як засобу підвищення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування щодо надання електронних послуг.

Виділено переваги та недоліки впровадження діджиталізації в діяльність органів влади. Запропоновано ряд організаційних та технічних заходів, направлених на подолання цих недоліків.

Ключові слова: діджиталізація, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, адміністративні послуги, електронні послуги, онлайн, інформаційно-комунікаційні технології, публічна інформація, управлінські рішення.

Н. А. Литвин, Л. В. Крупнова. Диджитализация как способ повышения открытости, прозрачности и эффективности деятельности органов государственной власти и местного управления по предоставлению электронных услуг

В статье исследуется понятие диджитализации как средства повышения открытости, прозрачности и эффективности деятельности органов государственной власти и органов местного самоуправления о предоставлении электронных услуг.

Выделены преимущества и недостатки внедрения диджитализации в деятельность органов власти. Предложен ряд организационных и технических мероприятий, направленных на преодоление этих недостатков.

Ключевые слова: диджитализация, органы государственной власти, органы местного самоуправления, административные услуги, электронные услуги, онлайн, информационно-коммуникационные технологии, публичная информация, управленческие решения.

Метою цієї статті виступає дослідження наукових підходів щодо визначення діджиталізації як засобу підвищення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо надання електронних послуг.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграційних процесів, які відбуваються у державі та світі її належного економічного розвитку, питання спрощення процедур під час надання адміністративних послуг органами державної влади та органів місцевого самоврядування (далі – органи влади) шляхом впровадження електронних засобів комунікації є на сьогодні досить актуальними. У цьому контексті, як свідчить світовий досвід, наразі досить дієвою є впровадження діджиталізації в діяльність органів влади, що надасть громадянам можливість самообслуговування та швидкого пошуку необхідної інформації з питань отримання адміністративних послуг, подання звітності, реєстрації на прийом до фахівців тощо. Саме це необхідно сьогодні суспільству, оскільки діджиталізація світу відбувається так швидко, що ми вже скоро не уявлятимемо життя без електронних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що питання впровадження діджиталізації в діяльність органів влади у різні часи досліджували у своїх працях такі вчені, як: І. В. Арістова, О. А. Баранов, К. І. Беляков, М. В. Гордійчук, Н. А. Литвин С. М. Левчук, А. М. Новицький, Н. Б. Новицька, І. М. Сопілко, М. Я Швець та ін. Віддаючи належне вищезазначеним фахівцям та результатам їх наукових досліджень, окремі питання, що стосуються надання електронних послуг органами влади, не знайшли свого остаточного вирішення і потребують додаткового вивчення, що зумовлює актуальність дослідження і є основою для наукових пошуків автора та підготовки цих матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до зазначеної проблематики було створено ряд нормативно-правових актів, направлених на електронне урядування органів влади, що є одним з основних факторів забезпечення успішності реформування та підвищення конкурентоспроможності країни, серед цього необхідно виокремити Указ Президента України від 4 вересня 2019 року № 647/2019 «Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг», відповідно до якого уряд має впровадити єдині вимоги до надання публічних послуг, зокрема ключових показників ефективності, граничного часу очікування та показників задоволеності суб'єктів звернення.

Серед ключових завдань цього указу є:

- поступове переведення окремих публічних послуг в електронну форму;
- упровадження дієвого механізму контролю за наданням публічних послуг (шляхом замовлення послуг удаваним суб'єктом, отримання відгуків від фізичних та юридичних осіб, удосконалення процедури адміністративного оскарження);
- нові підходи до діяльності Центрів надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП) (перехід до надання адміністративних послуг обласних та районних державних адміністрацій центрами надання адміністративних послуг органів місцевого самоврядування та спрямування частини адміністративного збору на матеріально-технічне забезпечення їх діяльності та винагороду адміністраторам таких центрів);

- запровадження єдиних засад визначення розмірів адміністративного збору за надання адміністративних послуг;
- надання консультацій фізичним та юридичним особам з використанням «гарячих ліній» зв'язку, чат-ботів, електронних баз типових питань і відповідей;
- упровадження механізмів оперативного уточнення (виправлення) технічних помилок, описок у заявах про надання публічної послуги та інших документах, що подаються для отримання публічної послуги, а також автоматичної перевірки повноти та достовірності відомостей у заявах;
- надання окремих адмінпослуг в автоматичному режимі без втручання людини, а також за допомогою засобів телефонного зв'язку з використанням автоматизованих систем, що дають змогу, зокрема, ідентифікувати суб'єкта звернення через засоби розпізнавання голосу або відповіді на контрольні запитання;
- отримання результатів надання публічних послуг засобами кур'єрського зв'язку;
- опрацювання питання щодо запровадження реєстрації місця проживання за декларативним принципом шляхом подання заяви в електронній формі;
- запровадження можливості надання органами місцевого самоврядування та/або нотаріусами окремих публічних послуг, пов'язаних із реєстрацією актів цивільного стану, реєстрацією транспортних засобів, видачею посвідчень водія, державною реєстрацією земельної ділянки, наданням соціальних послуг;
- упровадження механізму надання комплексної електронної послуги, пов'язаної з оформленням права на земельну ділянку;
- запровадження можливості зарахування виплат у соціальній сфері на банківський рахунок, відкритий отримувачем у будь-якій банківській установі;
- забезпечення через єдиний державний вебпортал електронних послуг можливості для споживачів житлово-комунальних послуг подавати виконавцям таких послуг звернення в електронній формі щодо їх надання, встановлення, обслуговування, заміни та перевірки вузлів обліку, отримувати інформацію про перебіг та результати розгляду таких звернень, здійснювати розрахунки за житлово-комунальні послуги [1].

У свою чергу, В. Тимошук зазначає, що на сьогодні «реформа адміністративних послуг – це достатньо успішна реформа, яка мала б продовжуватися за визначеними напрямками. Їх – п'ять, і всі потрібно розвивати одночасно. Перший – це дерегуляція та скорочення кількості адміністративних послуг. Треба керуватися принципом «чим менше, тим краще». Важливе спрощення процедур надання послуг, щоб все було простіше як для споживача, так і для надавача послуги. Це ключова умова і для другого напрямку – діджиталізації / електронізації. Нині це суперактуальний тренд, але треба розуміти, що це не панацея. Третій напрям – передача повноважень місцевим органам самоврядування, щоб громади відповідали за якість послуг і могли їх інтегрувати, зокрема в ЦНАП. Четвертий напрям – створення інтегрованих офісів, тобто ЦНАП, це квінтесенція децентралізації в частині послуг й окремий успішний напрям реформи. П'ятий напрям – впорядкування відносин щодо оплати адміністративних послуг. Потрібно впорядкувати платежі, які є надмірними, а деякі послуги, навпаки, зробити платними за розумні кошти, які будуть забезпечувати хоча б часткову окупність відповідних послуг [2].

Надання громадянам певного спектру публічних послуг переважно асоціюється з так званим суспільним консенсусом, за яким ці послуги повинні бути доступними для всіх членів спільноти, незалежно від рівня їхніх доходів. Ці послуги можуть надавати

безпосередньо державний сектор економіки або приватні постачальники послуг, але за кошти бюджету. Навіть якщо публічні послуги безпосередньо не надає та не фінансує держава, вони підлягають контролю та регулюванню з боку державних інституцій [3; 4].

Варто також зазначити, що на сьогодні вже 76 % органів виконавчої влади розмішують дані на Єдиному державному вебпорталі відкритих даних data.gov.ua, де впроваджено понад 120 загальнодержавних електронних послуг та 10 тис. онлайн зареєстрованих підприємств. Щорічне зростання ІТ-сфери зафіксовано на рівні 22 %; валова додана вартість у сфері ІКТ – 4,4 % ВВП. Україна увійшла в 30 найкращих країн із 115 в загальному рейтингу з відкритих даних Open Data Barometer за 2017 рік; отримала 43-тє місце із 126 у рейтингу найбільш інноваційних країн відповідно до Global Innovation Index 2018 (+7 позицій з 2017 року) [5]. Але, звичайно, це тільки початок впровадження новітніх технологій та діджиталізації в діяльність органів влади, оскільки надалі у пріоритеті одним із основним завдань такої реформи передбачено максимальне скорочення корупційних ризиків. Наприклад, діджиталізація процесу відбору професіоналів на посади державної служби, контроль за державними фінансами, електронні аукціони, онлайн-послуги тощо.

Отже, як бачимо, у пріоритеті стоїть максимальне впровадження інноваційних технологій у діяльність органів влади. Доцільно наголосити на тому, що у своїх роботах [6; 7] ми вказували на доцільність впровадження електронних послуг у діяльність органів влади. Тому вважається, що потребує більш чіткого обґрунтування поняття «діджиталізація», яке на сьогодні досить часто звучить від органів влади та засобів масової інформації, і виокремлення позитивних сторін та недоліків, які виникають під час її впровадження в діяльність органів влади.

Термін «діджиталізація» походить від англійського «digitalization» і в перекладі означає «оцифровування», «цифровізація» або ж «приведення в цифрову форму». У широкому сенсі він означає перехід інформаційного поля на цифрові технології, тобто те, що відбувається нині, іноді вживається на позначення конкретного акта переведення певної інформації з аналогового у цифровий формат для її більш легкого подальшого використання на сучасних електронних пристроях [8]. Відповідно до Оксфордського словника англійської мови діджиталізація – це «запровадження або збільшення використання організаціями в певній галузі країни тощо цифрових і комп'ютерних технологій» [9].

К. О. Купріна та Д. Л. Хазанова під терміном «діджиталізація» розуміють способи приведення будь-якого різновиду інформації в цифрову форму [10, с. 259]. О. В. Халапсіс зазначає діджиталізацію не як спосіб, а як пов'язаний із тенденцією приведення в електронний вигляд найрізноманітніших видів використовуваної людиною інформації процес, умовно названий дослідником «оцифровуванням буття» [11]. Є й інші думки щодо поняття діджиталізації, зокрема, Б. С. Тетерятник зазначає, що діджиталізація заснована на можливостях сучасної ІТ-індустрії, процес застосування суб'єктами господарювання інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення мети господарської діяльності, спрямований на зміну існуючих господарських відносин шляхом їх діджиталізації; сукупність актів реалізації діджиталізованих об'єктів для досягнення цілей господарської діяльності, що розглядаються в їх єдності та пов'язані з формуванням нової форми господарських відносин – цифрової [12, с. 184]. Ж.-П. де Клерк під діджиталізацією запропонував розуміти створення цифрової (заснованої на байтах та бітах – мінімально адресованих одиницях інформації в системах та їх

складових) версії аналогових/фізичних речей на кшталт паперових документів, відео- та фотозображень, звуків тощо [13].

Як бачимо, вказані бачення цього поняття різнопланові та змістовно навантажені, що є досить складним для його сприйняття. Тому, на нашу думку, діджиталізацію необхідно визначати як процес, направлений на заміну паперових носіїв на електронні. Якщо ж свідчити про діджиталізацію в органах влади, то це – процес створення електронних сервісів для більш ефективних управлінських рішень та надання якісних послуг громадянам. Зазначимо, що у межах такої трансформації це надасть громадянам можливість:

- приватизувати земельну ділянку онлайн;
- отримати дозвіл на зайняття підприємницькою діяльністю онлайн;
- прописатися в новому помешканні онлайн;
- зареєструвати фірму онлайн;
- зареєструвати запрошення для іноземного працівника онлайн тощо.

Позитивними сторонами впровадження діджиталізації в діяльність органів влади є:

- широке використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення необхідного рівня ефективності та результативності;
- можливість прийняття ефективних управлінських рішень (збирати та зберігати статистику за багато років, аналізувати дані, за якими можна відразу спланувати дії й оперативно відреагувати на виклики);
- виявлення кращих практик (враховуючи дані з попередніх років, наявність прогнозів на наступні періоди дає можливість скласти план дій для отримання оптимально ефективного результату);
- можливість обміну уніфікованими документами між органами влади та ЦНАПами;
- зменшення корупційних ризиків на всіх рівнях і за всіма напрямками (громадяни не спілкуються безпосередньо з представниками влади, а отримують послуги онлайн);
- процес контролю і прозорості державних установ та урядовців (сприяє участі громадян в управлінні й аналізі прийнятих рішень);
- можливість отримувати адміністративні послуги під час карантину (ЦНАП онлайн) тощо.

Недоліками впровадження діджиталізації в діяльність органів влади, на нашу думку, є:

- можливість втручання у приватність (перевищення повноважень влади);
- можливість витоку персональних даних (як правило, винними виявляються самі користувачі, оскільки більшість просто не читає умови, а одразу погоджується);
- уразливість до хакерських атак;
- низький рівень цифрової компетентності громадян щодо сучасних інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Звичайно, на подолання цих недоліків необхідно створити ряд організаційних та технічних заходів, зокрема:

- впровадження мінімально необхідної функції ЦНАП через централізовану систему;
- створення нових та удосконалення існуючих електронних послуг, реалізація яких здійснюватиметься без IT-фахівців;
- створення нових та удосконалення існуючих систем щодо захисту персональних даних та прав на приватність особи з метою зміцнення довіри до онлайн-середовища;
- впровадження інформаційно-телекомунікаційних систем, які забезпечували б роботу у режимі віддалених робочих місць;

– забезпечення централізованих служб підтримки та системи супроводу для громадян у процесі отримання електронної послуги;
– сприяння підвищенню рівня цифрової компетентності фізичних та юридичних осіб до використання інформаційно-телекомунікаційних систем тощо.

Висновок. Отже, діджиталізація є тим необхідним ключовим фактором, який впливає на відкритість, прозорість та ефективність діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування щодо надання електронних послуг. Впровадження сучасних технологій сприяє належній взаємодії між владою та громадою, допомагає зробити будь-який процес зручним і незалежним від людського фактору. Саме такі реформи приводять до технічного прогресу, що, у свою чергу, допомагає забезпечувати право громадян щодо надання адміністративних послуг у найвіддаленіших громадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг: Указ Президента України від 4 вересня 2019 року № 647/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647/2019#Text>
2. Тимошук В. П'ять стратегічних напрямків реформи адмінпослуг мають рухатись збалансовано. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11380>
3. World Bank (2005) Public Sector Governance and Accountability. Series: Public Services Delivery. edited by Anwar Shah. Washington, DC. 220 p. DOI: 10.1596/978-0-8213-6140-5
4. Fisher, Ronald C. (1997) The Effects of State and Local Public Services on Economic Development. *New England Economic Review* (Mar/Apr): 53–82.
5. Fisher, Ronald C. (1997) The Effects of State and Local Public Services on Economic Development. *New England Economic Review* (Mar/Apr): 53–82.
6. Саєнко О. Діджиталізація державного управління та інноваційні технології – найпотужніші інструменти подолання корупції. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandr-sayenko-didzhitalizaciya-derzhavnogo-upravlinnya-ta-innovacijni-tehnologiyi-najpotuzhnishi-instrumenti-podolannya-korupciyi>
7. Lytvyn N., Tykhonova O., Ivantsov V., Chyshko K., Yarosh A. Electronic banking as a prospective directive for the financial services market development. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Issue 4, Volume 22. 2019. P. 1–6.
8. Литвин Н. А. Реалізація інформаційної політики органами Державної фіскальної служби України: адміністративно-правовий аспект: монографія. Київ: Гельветика, 2018. 516 с.
9. URL: <http://myslovo.com/?dictionary=%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>
10. Brennen S. Digitalization and Digitization. URL: <http://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/>
11. Куприна К. А. Диджитализация: понятие, предпосылки возникновения и сферы применения. *Вестник научных конференций. Качество информационных услуг: по материалам Международной научно-практической конференции*, г. Тамбов, 31 мая 2016. 2016. № 5-5 (9). С. 259–262.
12. Халапсис А. В. Глобализация и метрика истории. URL: <http://halapsis.net/globalizatsiya-i-metrika-istorii>

12. Тетерятник Б. С. Діджитизація та діджиталізація в контексті віртуалізації господарської діяльності. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Teteriatnyk.pdf>

13. De Clerck J.-P. Digitization, digitalization and digital transformation: the differences. URL: <https://www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digitaltransformation-disruption/>

REFERENCES

1. Pro deiaki zakhody iz zabezpechennia nadannia yakisnykh publichnykh posluh: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 4 veresnia 2019 roku № 647/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647/2019#Text>

2. Tymoshchuk V. Piat stratchichnykh napriamkiv reformy adminposluh maiut rukhatys zbalansovano. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11380>

3. World Bank (2005) Public Sector Governance and Accountability. Series: Public Services Delivery. edited by Anwar Shah. Washington, DC. 220 p. DOI: 10.1596/978-0-8213-6140-5 2. Fisher, Ronald C. (1997) The Effects of State and Local Public Services on Economic Development. New England Economic Review (Mar/Apr): 53–82.

4. Fisher, Ronald C. (1997) The Effects of State and Local Public Services on Economic Development. New England Economic Review (Mar/Apr): 53–82.

5. Saienko O. Didzhytalizatsiia derzhavnoho upravlinnia ta innovatsiini tekhnolohii – naipotuzhnishi instrumenty podolannia koruptsii. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandr-sayenko-didzhytalizatsiya-derzhavnogo-upravlinnya-ta-innovacijni-tehnologiyi-najpotuzhnishi-instrumenti-podolannya-korupciyi>

6. Lytvyn N., Tykhonova O., Ivantsov V., Chyshko K., Yarosh A. Electronic banking as a prospective directive for the financial services market development. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Issue 4, Volume 22. 2019. P. 1–6.

7. Lytvyn N. A. Realizatsiia informatsiinoi polityky orhanamy Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy: administratyvno-pravovyi aspekt: monohrafiia. Kyiv: Helvetyka, 2018. 516 s.

8. URL: <http://myslovo.com/?dictionary=%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

9. Brennen S. Digitalization and Digitization URL: <http://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/>

10. Kupryna K. A. Dydzhytalyzatsiia: poniatye, predposylky vozniknoveniia y sfery pryimeneniia. *Vestnyk nauchnykh konferentsyi. Kachestvo ynformatsyonnykh usluh: po materyalam Mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy*, Tambov, 31 maia 2016 h. 2016. № 5-5 (9). S. 259–262.

11. Khalapsys A. V. Hlobalyzatsiia y metryka ystoryy. URL: <http://halapsis.net/globalizatsiya-i-metrika-istorii>

12. Teteriatnyk B. S. Didzhytyzatsiia ta didzhytalizatsiia v konteksti virtualizatsii hospodarskoi diialnosti. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Teteriatnyk.pdf>

13. De Clerck J.-P. Digitization, digitalization and digital transformation: the differences. URL: <https://www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digitaltransformation-disruption/>

N. Litvin, L. Krupnova. Digitalization as a means of increasing the openness, transparency and efficiency of public authorities and local governments in the provision of electronic services

The article examines the concept of digitalization as a means of increasing the openness, transparency and efficiency of public authorities and local governments in providing electronic services.

It is noted that the positive aspects of the introduction of digitalization in the activities of the authorities are: the widespread use of modern information and communication technologies to achieve the required level of efficiency and effectiveness; the ability to make effective management decisions; identification of best practices; possibility of exchange of unified documents between authorities and CAS; reduction of corruption risks at all levels and in all areas; the process of control and transparency of government agencies and government officials; possibility to receive administrative services during quarantine.

The shortcomings of the introduction of digitalization in the activities of public authorities are singled out, in particular: the possibility of interfering in privacy; the possibility of leakage of personal data; vulnerability to hacker attacks; low level of digital competence of citizens in relation to modern information and communication technologies.

A number of organizational and technical measures aimed at overcoming these shortcomings are proposed, in particular: introduction of the minimum necessary function of the CAS through a centralized system; creation of new and improvement of existing electronic services, the implementation of which will be carried out without IT specialists; creating new and improving existing systems for the protection of personal data and individual privacy rights in order to strengthen trust in the online environment; introduction of information and telecommunication systems that would provide work in the mode of remote workplaces; providing centralized support services and support systems for citizens in the process of receiving electronic services; assistance in raising the level of digital competence of individuals and legal entities to the use of information and telecommunication systems, etc.

Key words: digitalization, public authorities, local governments, administrative services, electronic services, online, information and communication technologies, public information, management decisions.

Стаття надійшла до редколегії 3 вересня 2020 року

УДК 336.225.678

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.77-83

М. О. Мацелик,*к.ю.н., доцент**e-mail: macelyk@i.ua***ORCID 0000-0002-5281-4562;****Г. М. Стріяшко,***к.ю.н.,**Університет ДФС України**e-mail: striashko@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-6773-025X**

АНТИКРИЗОВЕ ОПОДАТКУВАННЯ ПІД ЧАС КАРАНТИНУ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена науковому аналізу антикризового оподаткування під час карантину. Впровадження протиепідеміологічних заходів обмежувального характеру вимагають негайного реагування та здійснення значних змін у національній системі оподаткування, яка повинна якомога швидше підлаштуватись під ситуацію, яка склалася шляхом врахування останніх змін і доповнень до чинного законодавства.

Ключові слова: антикризове оподаткування, допомога бізнесу, податок на виведений капітал, антикризові заходи зарубіжних країн.

Н. А. Мацелик, Г. Н. Стріяшко. Антикризисное налогообложение во время карантина: правовой анализ

Статья посвящена научному анализу антикризисного налогообложения во время карантина. Внедрения противоэпидемиологических мероприятий ограничительного характера требуют немедленного реагирования и осуществления значительных изменений в национальной системе налогообложения, которая должна быстро подстроиться под ситуацию, которая сложилась путем учитывания последних изменений и дополнений к действующему законодательству.

Ключевые слова: антикризисное налогообложение, помощь бизнесу, налог на выведенный капитал, антикризисные меры зарубежных стран.

Метою дослідження є виявлення існуючих переваг та недоліків у запровадженні антикризових заходів оподаткування в Україні та зарубіжних країнах.

Постановка проблеми. Поширення коронавірусу COVID-19 як в Україні, так і в цілому світі внесло свої корективи у соціальне та економічне життя. Варто зауважити, що впродовж останніх років Україна зазнала суттєвих реформ, серед яких можна виділити децентралізацію, боротьбу з корупцією та реформи правоохоронних органів, відбулися реформи у банківській, фінансовій сферах, енергетичній та монетарній політиках, що зумовило потребу у вирішенні одного з першочергових завдань створення ефективної податкової системи, яка є джерелом надходження коштів до бюджету та подальшого їх

розподілу. Тому в сучасних умовах актуальним питанням залишається організація такої податкової системи, яка б сприяла стабільності надходжень до державного бюджету і водночас не ставала тягарем для підприємств [1, с. 238].

Однак впровадження протиепідеміологічних заходів обмежувального характеру вимагають негайного реагування та здійснення значних змін у національній системі оподаткування, яка повинна якомога швидше підлаштуватися під ситуацію, яка склалася шляхом врахування останніх змін і доповнень до чинного законодавства. Уряди європейських країн розробили та впровадили пакети законодавчих змін на підтримку малого бізнесу та працівників.

Пільги у процесі оподаткування на час карантину були встановлені і в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретичних та емпіричних досліджень проблематики оподаткування, зокрема пільгового, оподаткування здійснили такі вітчизняні науковці-економісти та юристи, як В. Вишневський, О. Данілов, Л. Демиденко, С. Каламбет, О. Кириленко, М. Кучерявенко, І. Криницький А. Крисоватий, Е. Лібанова, І. Луніна, В. Мандибур, С. Лекарь, А. Соколовська, В. Федосов, К. Швабій, І. Шевчук, Т. Яроцька та інші.

Проте в умовах запровадження протиепідеміологічних заходів обмежувального характеру виникає потреба в аналізі заходів антикризового оподаткування з метою визначення їх ефективного використання для згладжування негативних наслідків карантину. Тому на сучасному етапі потребують правового аналізу питання оптимізації механізму пільгового оподаткування в умовах карантину.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз основних змін та пільг в оподаткуванні, пов'язаних із законодавчими актами України, спрямованими на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), свідчить, що їх було прийнято декілька, а саме Верховною Радою України були прийняті декілька законів, спрямованих на регулювання викликів та загроз, спричинених розповсюдженням COVID-19. Серед них: від 30.03.2020 № 540-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019)», від 17.03.2020 № 533-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)». Також Закон України від 14.04.2020 № 553-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», основною метою якого було створення фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2.

13 травня 2020 року на засіданні Верховної Ради України прийнято у другому читанні та в цілому законопроект № 3329-д «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)». Ним продовжено дію додаткових пільг та спрощених адміністративних процедур до закінчення карантину. Зокрема, передбачено продовження:

- строку незастосування штрафних санкцій за порушення податкового законодавства з 1 березня по останній календарний день місяця, в якому уряд оголосить про закінчення дії карантину;

- строку ненарахування пені;
- мораторію на проведення документальних та фактичних перевірок;
- строку дії Закону України «Про спрощення процедур реорганізації та капіталізації банків».

Також законом звільнено від сплати ЄСВ підприємців до 31 травня 2020 року. Крім того, тимчасово суми ПДФО, що утримуються з доходів у вигляді доплат до заробітної плати та нарахованих за періоди з 1 до 31 травня та з 1 до 30 червня 2020 року, медичним та іншим працівникам закладів охорони здоров'я державної та/або комунальної власності, що безпосередньо зайняті у ліквідації епідемії та здійсненні заходів із запобігання поширенню COVID-19, лікуванні пацієнтів із випадками COVID-19, компенсуються таким працівникам у повній сумі за рахунок коштів Державного бюджету України.

Законом передбачено, що на період з 2 квітня 2020 року до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника ПДФО не включатимуться доходи у вигляді допомоги щодо часткового безробіття на період карантину, які виплачуються (надаються) роботодавцем відповідно до статті 47-1 Закону України «Про зайнятість населення».

Також тимчасово на період по останній календарний день місяця (включно), в якому завершується дія карантину, зупиняється перебіг строків, встановлених:

- статтею 56 Податкового кодексу України (далі – ПК України) (в частині процедури адміністративного оскарження) щодо скарг платників податків (крім скарг щодо законності декларування заявленого до відшкодування з бюджету ПДВ та/або з від'ємного значення з ПДВ), що надійшли (надійдуть) по останній календарний день місяця (включно), в якому завершується дія карантину, та/або які не розглянуті станом на 18 березня 2020 року. Таке зупинення не породжує будь-яких наслідків, передбачених статтею 56 ПК України;

- статтями 52–53 ПК України щодо надання контролюючими органами індивідуальних податкових консультацій у письмовій формі;

- статтями 73 та 78 ПК України щодо надання платниками податків відповідей на запити контролюючих органів (крім запитів контролюючих органів щодо законності декларування заявленого до відшкодування з бюджету ПДВ та/або з від'ємного значення з ПДВ), що надійшли (надійдуть) платникам податків по останній календарний день місяця (включно), в якому завершується дія карантину.

Незважаючи на те, що податкові зміни несуть чимало ризиків, держави світу під час пандемії COVID-19 запроваджують різні послаблення щодо ПДФО.

За даними міжнародних організацій, застосовуються такі типи заходів:

- відстрочення подання декларації про доходи фізичних осіб;
- відстрочення сплати податку на доходи фізичних осіб;
- зменшення ставок оподаткування (наприклад, для галузей, які найбільше постраждали від карантинних заходів);
- податкові канікули;
- відтермінування податкових перевірок;
- відміна штрафів та пені за несвоєчасне подання декларацій та несвоєчасну сплату податку [2, с. 228].

З 18 березня набрали чинності зміни до Податкового кодексу України, внесені Законом України № 533-IX, якими було встановлено, що з 1 березня до 30 квітня 2020 р.:

– не нараховується та не сплачується плата за землю (земельний податок й орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності) за земельні ділянки, що використовуються в господарській діяльності;

– об'єкти нежитлової нерухомості, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, не є об'єктом оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки [3].

3 квітня 2020 р. збільшено граничний обсяг доходів, який дозволяє застосовувати спрощену систему оподаткування: для 1-ї групи – з 300 тис. до 1 млн грн; для 2-ї групи – з 1,5 млн до 5 млн грн; для 3-ї групи – з 5 млн до 7 млн грн [4]. Норма щодо перегляду ставок єдиного податку не є обов'язковою до застосування (як це було у випадку податкових канікул з податку на майно) та дає право органам місцевого самоврядування самостійно вирішити, чи потрібно зменшувати ставки єдиного податку та для яких видів діяльності. Ухвалюючи таке рішення, місцевим радам треба пам'ятати, що зменшені ставки єдиного податку діятимуть не лише на період карантину, а до кінця 2020 р., і не підлягають відновленню. З огляду на це органам місцевого самоврядування варто оцінити потенційні наслідки таких рішень з точки зору можливих втрат для бюджету, разом з тим беручи до уваги інтереси місцевих підприємств і намагаючись мінімізувати для них негативні наслідки обмежувальних заходів.

Для здійснення заходів щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19):

– звільняються від оподаткування податком на додану вартість операції з ввезення на митну територію України лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання, необхідних для виконання заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій і пандемій коронавірусної хвороби (COVID-19), перелік яких визначено Кабінетом Міністрів України;

– звільняються від сплати ввізного мита лікарські засоби, медичні вироби та/або медичне обладнання, необхідні для виконання заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій і пандемій коронавірусної хвороби (COVID-19), перелік яких визначено Кабінетом Міністрів України;

– плата за виконання митних формальностей поза місцем розташування митних органів або поза робочим часом, установленим для них, щодо вказаних у законі товарів не справляється;

– митне оформлення вказаних товарів здійснюється першочергово;

– на вказані у законі товари допускається подання попередньої або тимчасової декларації за правилами, встановленими чинним законодавством тощо [5].

З метою реалізації заходів, передбачених законодавством у разі встановлення карантину, роботодавці зобов'язані вжити всіх можливих заходів, серед яких передбачається:

– надання працівникам щорічних основних та додаткових відпусток, інших оплачуваних відпусток, передбачених законодавством;

– надання відпусток без збереження заробітної плати за заявою працівників;

– встановлення працівникам неповного або скороченого робочого часу;

– запровадження роботи змінами;

– тимчасове запровадження дистанційної або надомної роботи;

– уведення простою;

– продовження роботи за умови застосування засобів індивідуального та колективного захисту [6].

Водночас якщо розглядати запропоновані антикризові кроки як від експертів, так і представників бізнес-спільноти, то спільним у них є пункт про ліквідацію податку на прибуток шляхом заміни податком на виведений капітал, що мінімізуватиме втручання держави в економіку підприємств та в цілому є більш гнучким інструментом для бізнесу.

Основна відмінність податку на виведений капітал від податку на прибуток полягає в тому, що оподаткуванню підлягає не фінансовий результат, а певні операції.

Очікується, що поява податку на виведений капітал не лише спростить ведення бізнесу та дозволить скоротити витрати на виконання податкового обов'язку, а й сприятиме підвищенню рівня капіталізації підприємств та досягненню ряду інших економічних ефектів.

Варто зазначити, що ідея запровадження податку на виведений капітал в Україні не нова. Проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податку на виведений капітал» зареєстровано ще в липні 2018 року за № 8557. Однак ухвалити його так і не вдалося через негативну реакцію МВФ, викликану ймовірними втратами бюджету через відсутність затверджених компенсаторів.

Висновок. Більшість запроваджених податкових змін є, безумовно, позитивною. Водночас з огляду на непередбачуваність тривалості карантинних заходів, зменшення періодів звільнення від плати за землю та податку на нерухоме майно так само, як і зупинення строків розгляду адміністративних скарг платників податків без прямої заборони на нарахування пені за період такого зупинення, вбачаються недостатнім. У свою чергу, акцент уваги саме на податку на виведений капітал вбачається як шлях до подолання кризи без додаткових фінансових впливів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ольшанська М., Жирнова А. Податок на виведений капітал як вирішення проблем оподаткування прибутку підприємств. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Економіка». 2019. № 1 (53). 237–245 с.

2. Яроцька Т. Податок на доходи фізичних осіб: вітчизняні та іноземні антикризові заходи під час пандемії covid-19. Протидія мінімізації сплати податків: світовий досвід та практика України: збірник матеріалів III науково-практичного круглого столу, м. Ірпінь, 15 травня 2020 р. Ірпінь: НДІ фіскальної політики, 2020. 234 с.

3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 № 533-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20>

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019): Закон України від 30.03.2020 № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20>

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20>

6. Як організувати роботу працівників під час карантину, не порушуючи трудове законодавство / Офіційний вебсайт Державної служби України з питань праці,

20 березня 2020 р. URL: <http://dsp.gov.ua/zakhody-iaki-maiut-vzhyty-robotodavtsi-z-metoiunedopushchennia-rozpovsiudzhennia-koronavirusu/>

7. Про зміни до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік: лист Міністерства фінансів України від 17.04.2020 № 05110-14-6/11536.

8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

REFERENCES

1. Olshanska M., Zhyrnova A. Podatok na vyvedenyi kapital yak vyrishennia problem opodatkovannia prybutku pidpriemstv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia «Ekonomika»*. 2019. № 1 (53). 237–245 s.

2. Yarotska T. Podatok na dokhody fizychnykh osib: vitchyzniani ta inozemni antykryzovi zakhody pid chas pandemii covid-19. Protydiia minimizatsii splaty podatkiv: svitovyi dosvid ta praktyka Ukrainy: zbirnyk materialiv III naukovy-praktychnoho kruhloho stolu, m. Irpin, 15 travnia 2020 r. Irpin: NDI fiskalnoi polityky, 2020. 234 s.

3. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo pidtrymky platnykiv podatkiv na period zdiisnennia zakhodiv, spriamovanykh na zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 17.03.2020 № 533-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20>

4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv, spriamovanykh na zabezpechennia dodatkovykh sotsialnykh ta ekonomichnykh harantii u zviazku z poshyrenniem koronavirusnoi khvoroby (COVID-2019): Zakon Ukrainy vid 30.03.2020 № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20>

5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 17.03.2020 № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20>

6. Iak orhanizuvaty robotu pratsivnykiv pid chas karantynu, ne porushuiuchy trudove zakonodavstvo. Ofitsiinyi veb-sait Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z pytan pratsi, 20 bereznia 2020 r. URL: <http://dsp.gov.ua/zakhody-iaki-maiut-vzhyty-robotodavtsi-z-metoiunedopushchennia-rozpovsiudzhennia-koronavirusu/>

7. Pro zminy do Zakonu Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik»: lyst Ministerstva finansiv Ukrainy vid 17.04.2020 № 05110-14-6/11536.

8. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

M. Matselik, G. Stryashko. ANTI-CRISIS TAXATION DURING QUARANTINE: LEGAL ANALYSIS

The article is devoted to the scientific analysis of anti-crisis taxation during quarantine. The introduction of anti-epidemiological measures of a restrictive nature requires an immediate response and the implementation of significant changes in the national taxation system, which must quickly adapt to the situation that has developed by taking into account the latest changes and additions to the current legislation. The purpose of the study is to identify the existing advantages and disadvantages in the introduction of anti-crisis taxation measures in Ukraine and foreign countries. It was noted that there is a need to help businesses in Ukraine.

It was noted that there is a need to help businesses in Ukraine. The attention is focused on the effective measures of anti-crisis taxation, the analysis of anti-crisis measures that were used in foreign countries is carried out. Definitely, the most common measures are the continuation of tax breaks, suspension of deadlines, and simplified administrative procedures towards the end of quarantine. The attention is focused on the fact that according to the data of international organizations, the following types of events are used by foreign countries: postponement of submission of personal income tax return; deferred payment of personal income tax; reduction in tax rates (for example, for industries that have been most affected by quarantine measures); tax holidays; postponement of tax audits; cancellation of fines and penalties for late submission of declarations and late payment of tax.

It is noted that the analysis of the proposed anti-crisis measures by experts and representatives of the business community leads to the idea of eliminating the income tax by replacing the tax on withdrawn capital, which will minimize state intervention in the economy of enterprises and, in general, is a more flexible tool for business. The main difference between the tax on withdrawn capital and income tax is that it is not the financial result that is subject to taxation, but certain transactions.

It is emphasized on the feasibility of analyzing the impact of the tax on withdrawn capital as a way to overcome the crisis without additional financial injections.

Key words: anti-crisis taxation, business assistance, tax on withdrawn capital, anti-crisis measures of foreign countries.

Стаття надійшла до редколегії 20 серпня 2020 року

УДК 342.552

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.84-92

Т. О. Мацелик,

д.ю.н., доцент

e-mail: 2012boom@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-0354-4663;

Ю. Сіряк,

Університет ДФС України

e-mail: 2012boom@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-3562-4692

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ, ОСНОВНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРІОРИТЕТИ ЙОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті здійснено дослідження правового регулювання фінансового моніторингу зарубіжних країн як головного інструменту у сфері відмивання доходів, отриманих незаконним шляхом, питання інституційної структури фінансового моніторингу зарубіжних країн. У статті аналізуються суб'єкти фінансового моніторингу, які здійснюють діяльність з контролю за фінансовими операціями в кожній з країн і попереджають випадки відмивання грошей і нормативно-правові акти, якими вони користуються у своїй діяльності.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, нормативно-правове регулювання фінансового моніторингу, боротьба з відмивання коштів, зарубіжний досвід.

Т. А. Мацелик, Ю. Сіряк. Зарубежный опыт правового регулирования финансового мониторинга, основные предпосылки и приоритеты его заимствования для Украины

Статья посвящена исследованию зарубежного опыта правового регулирования финансового мониторинга в развитых странах мира (США, Канада, Великобритания, Испания, Италия). Предметом изучения выступает финансовый мониторинг как действенное средство реализации финансовой политики государства. В статье анализируются субъекты финансового мониторинга, которые осуществляют деятельность по контролю за финансовыми операциями в каждой из стран и предупреждают случаи отмывания денег и нормативно-правовые акты, которыми они пользуются в своей деятельности.

Ключевые слова: финансовый мониторинг, нормативно-правовое регулирование финансового мониторинга, борьба с отмыванием денег, зарубежный опыт.

Мета статті. Сьогодні актуальним є дослідження особливостей правового регулювання діяльності суб'єктів фінансового моніторингу в інших країнах світу, що дозволить створити оптимальну національну модель правового регулювання фінансового моніторингу в Україні.

Постановка проблеми. Фінансовий моніторинг є важливою і дієвою формою державного фінансового контролю з метою запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, включаючи торгівлю наркотиками, зброєю, людьми, дикою природою, кіберзлочинність, корупцію та інші серйозні злочини. Крім того, є «квазі» юридична діяльність, тобто «тіньова економіка», яка серед іншого породжує добре відомі «тіньові гроші», тобто ухилення від сплати податків. Для України, в якій, за різними оцінками, масштаби тіньової економіки становлять від 30 до 70 % ВВП, налагодження ефективної системи фінансового моніторингу є досить необхідним. Система державного фінансового моніторингу, з одного боку, повинна відповідати міжнародним вимогам, а з іншого – максимально враховувати існуючу фінансову систему, соціально-економічні та культурні особливості, правові та правоохоронні традиції держави. Варто зазначити, що 18 липня 2019 р. на Пленарній сесії Комітету MONEYVAL (Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму) було затверджено перший звіт про прогрес за результатами п'ятого раунду взаємної оцінки України, основними показниками в якому стали: прогрес щодо заходів з боротьби з корупцією (створення Антикорупційного суду); створення та функціонування нових державних органів (Агентства з питань розшуку та повернення активів, а також Державного бюро розслідувань); законодавчі ініціативи та ін. [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню фінансового моніторингу як основного інструменту у сфері відмивання доходів, отриманих незаконним шляхом, присвячені праці багатьох національних та зарубіжних учених і практиків, таких як О. Александрович, В. Білоус, А. Борисенкова, С. Буткевич, Raffaella Barone, О. Волеводз, В. Грушко, О. Горбунова, О. Джуза, Г. Завистовська, О. Кальман, О. Київець А. Клименко, І. Коломієць, О. Користін, О. Кузьменко, О. Литвак, І. Мезенцева, І. Моспаненко, Н. Наконечна, В. Попович, М. Прошунін, О. Росоліяк, О. Римарук, О. Рябенко, О. Чаричанський, П. Чодницька, Friedrich Schneider та інші.

Незважаючи на значні наукові досягнення, здобуті вченими, недостатньою мірою дослідженими залишаються питання інституційної структури фінансового моніторингу зарубіжних країн. Окремо варто відмітити потребу у здійсненні системного аналізу практики застосування чинного законодавства у досліджуваній сфері, зважаючи на його оновлення.

Зарубіжний досвід свідчить про те, що найбільш високий рівень організації правового регулювання фінансового моніторингу та жорсткі умови покарання за порушення законодавства у сфері легалізації доходів спостерігаються в США, що зумовлено багаторічними напрацюваннями у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. До державних органів, які контролюють діяльність фінансової сфери, в США належать: Федеральне бюро розслідувань, Служба з боротьби з фінансовими злочинами, Служба внутрішніх доходів, Федеральна митна служба, Міністерство фінансів, Міністерство юстиції та інші уповноважені органи.

С. Буткевич, досліджуючи діяльність зазначених органів підкреслив, що американська система боротьби з відмиванням грошей створює певні труднощі під час проведення

розслідувань, оскільки ФБР достатньо активно втручається в діяльність фінансових і правоохоронних органів, що викликає невдоволеність останніх і певне дублювання функцій. Діяльність ФБР також небезпечна з точки зору порушення прав громадян і організацій, оскільки потужний арсенал засобів і різноманітні витончені методи роботи дозволяють особливо глибоко проникати в приватне життя. Лише певні сфери діяльності ФБР під час розслідування справ щодо «відмивання» грошей підлягають контролю. Так, відповідно до існуючих правил секретних операцій, методи, що використовуються у процесі розслідування, розглядаються Комітетом з аналізу секретних операцій під час розслідування кримінальних справ (CUORC), в який входять вищі посадові особи ФБР та Міністерства юстиції.

Разом з тим американська адміністративна система боротьби з відмиванням коштів показала себе в багатьох випадках достатньо ефективною, оскільки саме широкі повноваження, фінансовий, технічний потенціал ФБР дозволяють забезпечити швидкий і комплексний збір та аналіз інформації і проведення розслідування [2, с. 70].

Правовий акт PATRIOT Act 2001 встановив три базові елементи системи протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом, і фінансуванню тероризму: розробка внутрішніх процедур щодо протидії відмиванню незаконних активів; ідентифікація клієнта і його вигодонабувачів; інформування про підозрілі операції [2, с. 69].

Особливу увагу варто звернути на Закон США «Про оподаткування іноземних рахунків» («Foreign Account Tax Compliance Act», FATCA), згідно з яким фінансові організації всіх країн (foreign financial institution, FFI) повинні укласти спеціальну угоду з податковою службою США (Internal Revenue Service, IRS) про здійснення контролю за наявністю рахунків американських платників податків (або іноземних юридичних осіб, де американські платники податків мають істотну частку володіння) і з 1 січня 2014 року передавати інформацію про них в IRS. При цьому за відсутності в організації такої угоди в примусовому порядку буде утримуватися 30 %: 1) із сум грошових переказів, джерело яких розміщене у США; 2) з виручки, одержуваної під час продажу американських активів (наприклад, акцій чи облігацій), незалежно від того, чи був отриманий прибуток або збиток у результаті угоди (з 2017 року); 3) з усіх переказів організації, які не беруть участь в угоді (з 2017 року).

Метою FATCA є впровадження екстериторіального механізму протидії легалізації за межами США доходів, одержуваних американськими громадянами і резидентами внаслідок ухилення від оподаткування [3, с. 213].

Для України це досить актуальна проблема, адже численні доходи великих компаній переміщуються у більш респектабельні юрисдикції за договорами про надання послуг або ж оплати вартості прав інтелектуальної власності [4], що є основним ризиком недоотримання бюджетом суттєвих сум податкових платежів.

Підрозділом фінансової розвідки в Канаді є Центр з аналізу фінансових операцій та звітів (Financial Transactions and Reports Analysis Centre of Canada, FINTRAC), який підпорядковується Міністерству фінансів. Його повноваження – сприяти виявленню, запобіганню та стримуванню відмивання грошей та фінансуванню терористичної діяльності, забезпечуючи захист особистої інформації, що знаходиться під контролем [5].

Правові норми (Proceeds of Crime, Money Laundering and Terrorist Financing Act, PCMLTFA) гарантують, що будь-яка особиста інформація, яка перебуває під контролем FINTRAC, захищена від несанкціонованого розкриття.

У Канаді обов'язковому фінансовому моніторингу підлягають операції, що перевищують суму в 10 тис. дол. Серед суб'єктів фінансового моніторингу – іноземні банки, кредитні спілки та страхові компанії, що здійснюють свою діяльність на території Канади; фізичні та юридичні особи, які виступають посередниками під час здійснення операцій з цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, що управляють портфелем інвестицій, які надають консультаційні послуги; фізичні та юридичні особи, які здійснюють операції з іноземною валютою, грошові перекази або перекази активів за допомогою будь-яких засобів через будь-яку особу чи електронні засоби перерахування коштів, видачу та погашення грошових переказів [5].

Принципи діяльності FINTRAC: програма відповідності, знай свого клієнта, звітність, облік, штраф за недотримання.

Комплексна та ефективна програма відповідності є основою виконання всіх зобов'язань суб'єктом звітності. Старший офіцер FINTRAC має затвердити програму відповідності, а посадова особа суб'єкта звітності повинна мати необхідні повноваження для виконання вимог програми. FINTRAC перевіряє наявність необхідної документації і те, що співробітники, агенти та всі інші, уповноважені діяти від імені суб'єкта звітності, проходять навчання та можуть ефективно реалізовувати всі елементи програми відповідності. Суб'єкт звітності зобов'язаний законодавством:

- призначити відповідального за виконанням програми відповідності;
- розробити та застосувати процедури дотримання, які оновлюються та затверджуються старшим офіцером;
- застосовувати та документувати оцінку ризику, включаючи заходи та стратегії пом'якшення;
- розробити та підтримувати письмову навчальну програму для працівників, агентів та інших осіб, уповноважених діяти від імені суб'єкта звітності;
- перевіряти програму відповідності (процедури, оцінку ризику та програму навчання) кожні два роки, щоб перевірити її ефективність [5].

Принцип «Знайте свого клієнта» передбачає обов'язок суб'єкта звітності перевірити особу клієнтів щодо певних видів діяльності та операцій на предмет відмивання коштів та фінансування тероризму, що включає дотримання методів ідентифікації клієнтів, а також проведення певних додаткових дій [5].

Принцип звітності. Суб'єкти звітності зобов'язані заповнювати звіти про певні операції та майно і подавати їх до FINTRAC.

Передбачено такі види звітності:

- звіт про підозрілі трансакції (STR) подається якомога раніше після виконання заходів, необхідних для встановлення розумних підстав підозрювати, що трансакція пов'язана з вчиненням або спробою вчинення злочину відмивання грошей / фінансування терористичної діяльності;
- звіт щодо терористичної власності. Якщо майно, яке перебуває у суб'єкта звітності у володінні або під контролем, перебуває у власності, підконтрольній діяльності терориста чи терористичної групи або від її імені, суб'єкт звітності повинен подати звіт без зволікань.

Звіт про великі готівкові операції: якщо суб'єкт звітності отримує готівкою 10 000 CAD або більше (включаючи податки або інші збори) або однією трансакцією, або кількома трансакціями упродовж 24 годин, він зобов'язаний подати звіт протягом 15 календарних днів.

Усі звіти до FINTRAC подаються в електронному вигляді, крім звітів про терористичну власність, які можна подати лише паперові.

Принцип обліку передбачає обов'язок та відповідальність суб'єктів звітності за ведення відповідних записів про ідентифікацію транзакцій та клієнтів. Ці записи повинні зберігатися так, щоб вони могли бути надані FINTRAC упродовж 30 днів [5].

Принцип «Штрафи за недотримання» передбачає відповідальність за порушення програми відповідності та встановлених принципів. Усі порушення поділяються на категорії за ступенем тяжкості та передбачають такі суми штрафів. Незначні порушення – від 1 до 1 000 доларів за порушення; серйозне порушення – від 1 до 100 000 доларів за порушення; досить серйозні порушення – від 1 до 100 000 доларів за порушення для фізичних осіб та від 1 до 500 000 доларів для юридичних осіб [5].

Законодавством також передбачена можливість повідомлення про порушення програми відповідності та принципів, що вважається кінцевою метою регуляторного режиму та трактується як посилення дотримання, а не призначення штрафних санкцій. Тому рекомендується суб'єктам звітності добровільно заявляти про їх невідповідність для вирішення виявлених ними проблем.

Процедури звітування передбачено і для FINTRAC. Орган звітує про результати роботи щорічно, звіти розміщуються на офіційному сайті [5].

Для України це корисний досвід, адже на сьогодні частина важливих правових документів залишається недоступною для громадян, а звітування органів фінансового моніторингу про результати діяльності не висвітлюється належним чином на офіційних сайтах. Вказане сприяє подальшому укоріненню корупції, адже в сучасних умовах поінформованість є одним з основних засобів попередження протиправної поведінки влади та посадовців.

В Іспанії основним нормативним актом у сфері протидії легалізації коштів, отриманих незаконно, є нормативний акт від 29 грудня 1993 року № 19/1993 «Про деякі заходи проти відмивання незаконних доходів». Уповноваженим органом державного фінансового моніторингу є Комісія з питань запобігання відмиванню коштів та фінансових правопорушень. Комісія є колегіальним органом, залежним від Державного секретаря з питань економіки та підтримки бізнесу, і складається з голови, який її очолює, та представників прокуратури, міністерств і установ, що мають компетенцію з цього питання (поліція, цивільна гвардія, митна, фінансова та податкова інспекція, захист даних, CNI), представників контролюючих органів фінансових установ (Банк Іспанії, CNMV, DG Insurance) та делегатів автономних громад з компетенцією щодо захисту людей і майна та забезпечення безпеки громадян. Комісія діє через постійний комітет або Комітет фінансової розвідки. Для виконання своїх функцій вона підтримує Виконавчу службу Комісії (Sepblac) та секретаріат комісії, повноваження яких здійснює Генеральний підрозділ з інспекції та контролю над переміщенням капіталу [6].

Іспанська система фінансової розвідки отримала найвищий міжнародний рейтинг. Звіт про взаємну оцінку робочої групи з фінансових дій (FATF) вказує як один із своїх «головних висновків», що «Іспанія має ПФР (Sepblac), яка працює належним чином і виконує якісний оперативний та стратегічний аналіз». [7].

Законодавцем встановлено, що кожна особа зобов'язана від свого імені або від імені третьої сторони надати попередню декларацію під час здійснення таких дій (стаття 34 Закону 10/2010):

Вийзд або в'їзд на національну територію з використанням засобів платежу (векселів, валюти або чеків на пред'явника) на суму, що дорівнює або перевищує 10 000 євро чи еквівалентну суму в іноземній валюті.

Внутрішні переміщення в межах національної території з використанням засобів платежу (векселів, валюти або чеків на пред'явника) на суму, що дорівнює або перевищує 100 000 євро або еквівалентну суму в іноземній валюті.

Відсутність декларації або відсутність достовірності заявлених даних вплине на втручання всіх засобів платежу, за винятком встановленого мінімального рівня виживання (до 1 000 євро).

Невиконання зобов'язання попереднього декларування засобів платежу є серйозним правопорушенням, за яке передбачено накладення санкції (стаття 57.3 Закону 10/2010), що складається із: штрафу від 600 до 50 відсотків вартості незадекларованого платіжного засобу та публічної або приватної догани [7].

Аналогічна вимога міститься в законодавстві Італії із вимогою повідомляти про операції в розмірі 12,5 тис. євро.

Зазначені обмеження актуальні для України та можуть сприяти виведенню коштів з тіньової економіки.

У Великобританії фінансовий моніторинг здійснює підрозділ фінансової розвідки – служби внутрішніх доходів (National Criminal Intelligence Service Economic Crime Unit, NCIS ECU), яка підпорядковується Міністерству фінансів Великобританії і взаємодіє з митно-акцизною службою, бюро з боротьби із шахрайством, службою національних розслідувань [8, с. 92].

NCIS ECU займається питаннями протидії легалізації доходів, фінансування тероризму, злочинів у сфері грального бізнесу, шахрайства. Однак англійське законодавство забороняє передачу інформації про податкові правопорушення стороннім організаціям.

У Білорусі на законодавчому рівні відсутня єдина стратегія боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, а фінансовий моніторинг розглядають як частину інших державних програм. Єдиний координаційний орган – підрозділ фінансової розвідки – відсутній. Обов'язки у зазначеній сфері виконує департамент фінансового моніторингу Комітету державного контролю Республіки Білорусь. Більшість (98 %) повідомлень про підозрілі фінансові операції передаються в електронній формі від банківських установ, а решта – в паперовій формі, які потім вручну вносяться в систему [9, с. 380].

Дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання фінансового моніторингу та можливостей його застосування в Україні дозволяє сформулювати такі висновки:

У разі удосконалення правового регулювання фінансового моніторингу в Україні позитивним вважаємо:

Досвід США щодо здійснення контролю за наявністю рахунків платників податків (або іноземних юридичних осіб, де платники податків мають істотну частку володіння) передавати інформацію про них у ДПС України. Впровадження екстериторіального механізму протидії легалізації за межами держави доходів, одержуваних громадянами і резидентами внаслідок ухилення від оподаткування.

Досвід Канади щодо принципів діяльності FINTRAC: програма відповідності, знай свого клієнта, звітність, облік, штраф за недотримання.

Визначення видів звітності: звіт про підозрілі трансакції; звіт щодо терористичної власності; звіт про великі готівкові операції.

Встановлення можливості суб'єктам звітності добровільно заявляти про порушення програми відповідності для вирішення виявлених ними проблем.

Дотримання процедури звітування органами фінансового моніторингу про результати роботи щорічно, розміщуючи звіти на офіційному сайті.

Досвід Іспанії щодо функціонування колегіального органу фінансового моніторингу, зважаючи на його ефективність, визнано міжнародними організаціями.

Встановлення обов'язку юридичних та фізичних осіб самостійно звітувати за операціями з готівкою, що перевищують встановлені ліміти.

Висновок. Сьогодні в Україні боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму так само, як і в більшості країн світу, розглядається як пріоритетний напрям протидії організованій злочинності. Провідну роль у вирішенні цієї проблеми покликаний відігравати ефективний, неупереджений, своєчасний державний фінансовий моніторинг, систему якого варто будувати, спираючись на досвід провідних зарубіжних країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Черкаський І. Комітет MONEYVAL затвердив Звіт про прогрес України в боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. Закон і Бізнес. 23.07.2019. URL: https://zib.com.ua/ua/138597-igor_cherkaskiy_komitet_moneyval_zatverdiv_zvit_pro_progres_.html
2. Буткевич С. А. Досвід США щодо запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. 2008. № 1, т. 21 (60). С. 68–74. (Серия «Юрид. науки»).
3. Москаленко Н. В. Досвід США щодо побудови системи запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Фінансы, учет, банки*. 2014. № 1 (20). С. 209–214.
4. Гетманцев Д. Ухилення від податків – те, що робить великий бізнес в Україні. Чому ми маємо з цим миритися? 15 лютого, 2020. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/money/-getmantsev-uhilennja-vid-podatviv-te-shcho-robit-velikij-biznes-v-ukrajini-chomu-mi-povinni-z-tsim-miritisja-1487141.html>
5. Офіційний сайт. The Financial Transactional and reports Analysis of Canada. URL: <http://www.fintrac-canafe.gc.ca/fintrac-canafe/1-eng.asp>
6. Офіційний сайт. Tesoro Público. URL: <https://www.tesoro.es/prevencion-del-blanqueo-y-movimiento-de-efectivo/movimientos-de-efectivo>
7. Офіційний сайт. Sepblac. URL: <https://www.sepblac.es/es/sobre-el-sepblac/unidad-de-inteligencia-financiera/>
8. Моспаненко І. В., Бондаренко І. І. Світовий досвід організації системи державного фінансового моніторингу. Наукові праці: науково-методичний журнал. Державне управління / ред.: Л. П. Клименко, М. С. Іванов. Миколаїв: МДГУ ім. П. Могили, 2014. Вип. 230, т. 242. С. 91–94.
9. Александрович О. О. Особливості організації та функціонування систем державного фінансового контролю: світовий досвід. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 4. С. 375–382.

REFERENCES

1. Cherkaskiy I. Komitet MONEYVAL zatverdyl Zvit pro prohres Ukrainy v borotbi z vidmyvanniam koshtiv ta finansuvanniam terroryzmu. Zakon i Biznes., 23.07.2019. URL: https://zib.com.ua/ua/138597-igor_cherkaskiy_komitet_moneyval_zatverdiv_zvit_pro_progres_.html
2. Butkevych S. A. Dosvid SShA shchodo zapobihannia ta protyidii lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom. Uchen. zap. Tavrych. nats. un-ta ym. V. Y. Vernadskoho. 2008. № 1, т. 21 (60). S. 68–74. (Seryia “Iuryd. nauky”).
3. Moskalenko N. V. Dosvid SShA shchodo pobudovy systemy zapobihannia ta protyidii lehalizatsii dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shliakhom. *Fynansy, uchet, banky*. 2014. № 1 (20). S. 209–214.
4. Hetmantsev D. Ukhyleniia vid podatkov – te, shcho robyt velykyi biznes v Ukraini. Chomu my maiemo z tsym myrtytsia? 15 liutoho, 2020. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/money/-getmantsev-uhilennja-vid-podatkov-te-shcho-robit-velikij-biznes-v-ukrajini-chomu-mi-povinni-z-tsim-miritisja-1487141.html>
5. Ofitsiinyi sait. The Financial Transactional and reports Analysis of Canada. URL: <http://www.fintrac-canafe.gc.ca/fintrac-canafe/1-eng.asp>
6. Ofitsiinyi sait. Tesoro Público. URL: <https://www.tesoro.es/prevencion-del-blanqueo-y-movimiento-de-efectivo/movimientos-de-efectivo>
7. Ofitsiinyi sait. Sepblac. URL: <https://www.sepblac.es/es/sobre-el-sepblac/unidad-de-inteligencia-financiera/>
8. Mospanenko I. V., Bondarenko I. I. Svitovy dosvid orhanizatsii systemy derzhavnoho finansovoho monitorynha. Naukovi pratsi: naukovu-metodychnyi zhurnal. Derzhavne upravlinnia / red.: L. P. Klymenko, M. S. Ivanov. Mykolaiv: MDHU im. P. Mohyly, 2014. Vyp. 230. T. 242. S. 91–94.
9. Aleksandrovych O. O. Osoblyvosti orhanizatsii ta funktsionuvannia system derzhavnoho finansovoho kontroliu: svitovy dosvid. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. 2014. Vyp. 4. S. 375–382.

T. Matselik, Yu. Siryak. Foreign experience of legal regulation of financial monitoring, main preconditions and priorities of its borrowing for Ukraine

The article examines the legal regulation of financial monitoring of foreign countries as the main tool in the field of money laundering, the institutional structure of financial monitoring of foreign countries.

It was emphasized that the system of state financial monitoring, on the one hand, must meet international requirements, and on the other - to take into account the existing financial system, socio-economic and cultural features, legal and law enforcement traditions of the state. It is emphasized that foreign experience shows that the highest level of organization of legal regulation of financial monitoring and strict conditions of punishment for violations of legislation in the field of money laundering are observed in the United States.

The conclusion is made about the expediency of using the positive experience of foreign countries in improving the legal regulation of financial monitoring in Ukraine.

US experience in controlling the availability of taxpayers' accounts (or foreign legal entities where taxpayers have a significant share of ownership) to transfer information about them to the State Tax Service of Ukraine. Introduction of an extraterritorial mechanism to counteract

the legalization outside the state of income received by citizens and residents as a result of tax evasion.

Canada's experience with the principles of FINTRAC: compliance program, know your customer, reporting, accounting, penalty for non-compliance.

Definition of types of reporting: report on suspicious transactions; report on terrorist property; report on large cash transactions.

Enabling reporting entities to voluntarily report violations of the compliance program to address issues identified by them.

Adherence to the procedure of reporting by financial monitoring bodies on the results of work annually by posting reports on the official website.

Spain's experience in the functioning of a collegial financial monitoring body, given its effectiveness, is recognized by international organizations.

Establishing the obligation of legal entities and individuals to independently report on cash transactions that exceed the established limits.

Key words: *financial monitoring, normative-legal regulation of financial monitoring, fight against money laundering, foreign experience.*

Стаття надійшла до редколегії 8 вересня 2020 року

УДК 343.97

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.93-102

А. М. Новицький,*д.ю.н., професор**e-mail: izipg@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-6860-9654;****Є. В. Дем'янчук,***Український державний НДІ «Ресурс»**e-mail: dem_1206@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-7634-5632**

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ НАФТОПРОДУКТІВ ПІД ЧАС ЇХ ЗБЕРІГАННЯ У ДЕРЖАВНОМУ РЕЗЕРВІ

У статті розглядається організація та правове регулювання контролю якості нафтопродуктів, що зберігаються у державному резерві. Найважливішою частиною забезпечення нафтопродуктами є система контролю їх якості та її сталі функціонування. Застосуванню високоякісних нафтопродуктів повинні передувати роботи щодо забезпечення збереження їх якості та правильного зберігання на підприємствах, а також організації контролю якості нафтопродуктів, які постачаються до державного резерву.

Ключові слова: *контроль якості, державний резерв, нафтопродукти, якість, інститут.*

А. Н. Новицкий, Є. В. Демьянчук. Организация и правовое регулирование контроля качества нефтепродуктов при их хранении в государственном резерве

В статье рассматривается организация и правовое регулирование контроля качества нефтепродуктов, хранящихся в государственном резерве. Важнейшей частью обеспечения нефтепродуктами является система контроля их качества и ее постоянное функционирование. Применению высококачественных нефтепродуктов должны предшествовать работы по обеспечению сохранности их качества и правильного хранения на предприятиях, а также организации контроля качества нефтепродуктов, поставляемых в государственный резерв.

Ключевые слова: *контроль качества, государственный резерв, нефтепродукты, качество, институт.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний рівень розвитку промисловості повністю залежний від наявності достатньої кількості енергетичних ресурсів, одним із основних яких є нафтопродукти. З розвитком транспортної інфраструктури, розвитком економічних та соціокультурних потреб людства різко зросло споживання бензину,

дизпалива, ракетного палива, авіапалива, мастила моторного. Це зумовило і залежність від цих ресурсів стану економічного зростання будь-якої з економік світу.

Додаткового поштовху до пошуку шляхів унормування підходів до забезпечення стійкості функціонування енергетики надали загрози, породжені гібридними методами ведення війн нового покоління, і, зокрема, використання енергетики (енергопостачання), як інструменту досягнення політичних цілей окремими країнами [1].

Енергетична стратегія України на період до 2035 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р, визначає, що забезпечення енергетичної незалежності включає інтенсивне нарощування ресурсної бази та видобутку первинних енергетичних ресурсів, вітчизняних потужностей з їх переробки, створення запасів та резервів, диверсифікацію джерел і шляхів постачань, технікотехнологічне переозброєння ключових підприємств галузі [3]. Завданням нашої статті є дослідження одного із завдань Енергетичної стратегії, а саме: питання створення запасів та резервів енергоресурсів держави, конкретизуючи яке, будемо аналізувати організаційно-правову сторону створення запасів нафтопродуктів та контролю за їх якісними показниками щодо відповідності.

Актуалізація піднятої проблеми підтверджується Директивою ради 2009/119/ЄС [4] щодо зобов'язання держав-членів підтримувати мінімальний рівень резервів сирої нафти та/або нафтопродуктів. Зокрема, в цьому документі зазначається, що питання забезпечення Співтовариства сировою нафтою та нафтопродуктами залишається досить важливим, зокрема для транспортного сектору та хімічної промисловості. Зростаюча концентрація виробництва, зменшення запасів нафти, а також збільшення обсягів світового споживання нафтопродуктів – все це призводить до збільшення ризиків виникнення проблем у забезпеченні нафтою та нафтопродуктами. Крім того, зазначається, що наявність резервів нафти та заходи з безпеки енергопостачання є основними складовими суспільної безпеки держав-членів та Співтовариства.

В Україні 2009 року розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 р. № 1498-р була затверджена Концепція створення в Україні мінімальних запасів нафти і нафтопродуктів на період до 2020 року [5]. Зокрема, в ній зазначається про те що, відсутність в Україні необхідних запасів нафти і нафтопродуктів унаслідок суттєвої залежності національної економіки від імпорту енергоносіїв становить загрозу енергетичній безпеці країни. У разі припинення надходжень нафти і нафтопродуктів потребу в них країна зможе задовольняти упродовж не більш ніж 10 днів за рахунок власного видобутку та наявних резервів. У зазначеній концепції наголошується, що необхідність створення в Україні мінімальних запасів обумовлена: недостатнім обсягом видобутку власних вуглеводнів; залежністю України від імпорту сирої нафти; обмеженими можливостями швидкого нарощення обсягів постачання нафти і нафтопродуктів в Україну; наявною загрозою зменшення обсягу або припинення постачання нафти і нафтопродуктів в Україну в умовах виникнення кризових явищ на ринку нафти і нафтопродуктів; потребою у протидії можливим неправомірним діям суб'єктів ринку нафтопродуктів України, зокрема вчиненню антиконкурентних узгоджених дій; необхідністю дотримання вимог Європейського Союзу щодо створення мінімальних запасів нафти і нафтопродуктів.

Указом Президента України від 2 грудня 2019 року № 874/2019 введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 грудня 2019 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення енергетичної безпеки», в якому, зокрема, зазначається про

невідкладні заходи щодо створення мінімальних запасів нафти і нафтопродуктів з урахуванням вимог Європейського Союзу щодо створення та підтримки таких запасів до 1 квітня 2020 року [6].

Розглянемо порядок організаційно-правового забезпечення створення резервів нафтопродуктів та контролю якості формування таких державних запасів.

В Україні основним суб'єктом формування резерву нафтопродуктів визначено Кабінет Міністрів України. Зокрема, в Законі України «Про державний матеріальний резерв» [7] визначено, що Державний резерв створює Кабінет Міністрів України. Проте організація формування, зберігання й обслуговування державного резерву, соціальний розвиток забезпечуються уповноваженим на це центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного матеріального резерву, підприємствами, установами й організаціями, що входять до єдиної системи державного резерву України. Відповідно, безпосереднім виконавцем зазначеної державної функції визначено Державне агентство резерву України.

Зокрема, державний резерв призначається для забезпечення потреб України в особливий період; надання державної підтримки окремим галузям народного господарства, підприємствам, установам і організаціям з метою стабілізації економіки у разі тимчасових порушень термінів постачання важливих видів сировини і паливно-енергетичних ресурсів; подання гуманітарної допомоги та забезпечення першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Виконання цих заходів значною мірою залежить від своєчасного та повного забезпечення нафтопродуктами належної якості, які зберігаються у державному резерві.

Надійність та довговічність техніки залежить від якості нафтопродуктів, що застосовуються. Низькоякісні нафтопродукти можуть стати причиною виходу з ладу паливної системи двигунів та виникнення непередбачуваних наслідків.

Для забезпечення належного стану енергетичного балансу в системі нафтопродуктів перед державою як основним суб'єктом ринку палива стоїть ряд завдань, серед яких і створення умов, які мінімізують усі зовнішні та внутрішні виклики у зазначеній сфері суспільних відносин. Для виконання завдань необхідно вирішити ряд завдань, які в комплексі можна охарактеризувати як потребу у закупівлі та зберіганні нафтопродуктів належної якості на спеціалізованих підприємствах, при цьому мінімізувавши ризики корупційних, економічних та паливно-енергетичних впливів.

Дослідник Г. В. Морозов зазначає, що з позиції сучасних уявлень про механізм державного регулювання господарських відносин можливо вважати таку систематизацію господарсько-правових форм (засобів) регулювання цін на ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами: формування основних засад і принципів ціноутворення на ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами шляхом прийняття відповідних норм права та нормативно-правових актів (засоби загальноправового характеру); правовий вплив на формування та розвиток легітимної моделі ціноутворення шляхом примусового впливу, негативного стимулювання та мотивування в разі порушення або загрози порушення проголошених засад і принципів ціноутворення на ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами (правові засоби охоронної спрямованості); адміністративні методи регулювання ціноутворення на ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами внаслідок застосування відповідних дозволів, заборон або обмеження щодо суб'єктів роздрібної торгівлі нафтопродуктами (адміністративні засоби); опосередкований (непрямий) вплив

на суб'єктів роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами шляхом застосування економічних важелів (економічні засоби) [2].

Найважливішою частиною забезпечення нафтопродуктами є система контролю їх якості та її стале функціонування, яке можливе під час вирішення двох основних завдань:

- організації на нафтопереробних підприємствах технологічного контролю якості нафти та продуктів її переробки для своєчасного регулювання технологічних процесів та паспортизації товарних нафтопродуктів встановленої якості відповідно до вимог Технічних регламентів та нормативних документів;
- забезпечення збереження якості нафтопродуктів у разі транспортування, зберігання та застосування за рахунок періодичного контролю їх якості.

У процесі вирішення першого завдання з організації промислового виробництва на нафтопереробному підприємстві вимоги до їх якості встановлюються на державному рівні у вигляді Технічних регламентів та нормативних документів.

Вирішення другого завдання контролю із зберігання якості нафтопродуктів під час їх транспортування та зберігання здійснюється постачальниками і підприємствами, що входять до системи державного резерву, і здійснюють зберігання нафтопродуктів.

Застосуванню високоякісних нафтопродуктів повинні передувати роботи щодо забезпечення збереження їх якості та правильного зберігання на підприємствах, а також організації контролю якості нафтопродуктів, які постачаються до державного резерву.

Організацію контролю якості нафтопродуктів, які закладаються до державного резерву та під час їх зберігання, здійснює Український державний науково-дослідний інститут «Ресурс», який визначений головною установою системи державного резерву у питаннях, пов'язаних з організацією якісного зберігання матеріальних цінностей та наукового вирішення проблем у сфері їх зберігання.

Основним завданням такого контролю є недопущення приймання нафтопродуктів, непридатних до зберігання у державному резерві, та своєчасне виявлення зміни показників їх якості за межі, встановленими нормативними документами.

Контроль якості нафтопродуктів полягає у визначенні їх показників для встановлення відповідності вимогам стандартів або технічних умов на цей продукт.

Контроль якості нафтопродуктів, які зберігаються у державному резерві здійснюється відповідно до Інструкції з контролювання якості нафти і нафтопродуктів на підприємствах і організаціях України, затвердженої наказом Міністерства палива та енергетики України, Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 04.06.2007 № 271/121, вимоги якої є обов'язковими для всіх підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, які займаються хоча б одним із таких видів діяльності, як зберігання, транспортування та відпуск нафти і нафтопродуктів, а також органів виконавчої влади, на підприємствах агентства інструкція введена в дію наказом Держрезерву від 23.11.2017 № 263 «Щодо порядку приймання, транспортування, зберігання, відпуску та обліку нафтопродуктів державного резерву і контролю якісних показників». Відповідно до п. 3 зазначеного наказу не допускається постачання до державного резерву нафтопродуктів з партій, що вироблені більше ніж за 3 місяці до початку постачання.

Випробування нафтопродуктів на підприємствах, залежно від призначення, здійснюються:

- приймально-здавальні;

- контрольні;
- повні (за обсягом вимог нормативного документа на нафтопродукт);
- арбітражні.

Приймально-здавальні випробування здійснюються з метою оцінювання відповідності якості нафтопродуктів за встановленим переліком показників даних, наведених у паспорті якості постачальника, а також під час відпуску нафтопродуктів (до відправлення транспортних засобів).

Контрольні випробування нафтопродуктів здійснюються після їх зливання з транспортних засобів; після внутрішнього перекачування нафтопродуктів у межах підприємства та у разі тривалого зберігання.

Повні випробування нафтопродуктів здійснюються під час їх приймання до державного резерву та тривалого зберігання.

Арбітражні випробування здійснюються у разі виникнення суперечностей в оцінюванні якості нафтопродукту між постачальником і підприємством, що приймає його до державного резерву. Арбітражні випробування можуть бути проведені як за всіма показниками, які зазначені в нормативних документах, так і лише за показниками, які є джерелом суперечностей.

Робота щодо контролю якості нафтопродуктів, які плануються до закупівлі до державного резерву, розпочинається ще на стадії формування тендерної документації Держрезерву на їх закупівлю.

Інститут «Ресурс» готує технічні специфікації до предмета закупівлі, які надаються до Держрезерву та є частиною тендерної документації. Для підтвердження відповідності тендерної пропозиції технічним вимогам постачальник повинен надати документи, що засвідчують якість нафтопродукту, зокрема:

- скановану довідку у довільній формі, в якій в обов'язковому порядку повинна міститися інформація про технічні характеристики нафтопродукту, який пропонується до постачання, назву товаровиробника із зазначенням його адреси, країни походження;
- скановану копію Сертифіката відповідності на нафтопродукти вітчизняного виробництва та на нафтопродукти, які виробляються в інших країнах, що пропонується до поставки. Сертифікат відповідності на нафтопродукт повинен бути виданий органом із сертифікації, який акредитований Національним агентством з акредитації;
- скановану копію документа про якість нафтопродукту (паспорт якості або сертифікат), виданий виробником.

В окремих випадках у разі необхідності до нафтопродуктів, що плануються до закупівлі до державного резерву, ставляться особливі вимоги до показників їх якості.

За встановленою практикою, закупівля нафтопродуктів до державного резерву здійснюється в кількості, кратній номінальній ємності резервуарів, що забезпечує їх заповнення до встановленої норми та сприяє зменшенню втрат нафтопродуктів від випаровування під час зберігання.

Перевірка якості нафтопродукту та його приймання до державного резерву від постачальника здійснюється за кожним резервуаром після їх наповнення до встановленого об'єму, що значно скорочує витрати на контролювання їх якості у разі постачання та закладання нафтопродуктів партіями, а також відпадає необхідність їх розміщення в окремих резервуарах та наступному внутрішньому перекачуванні в межах підприємства.

До заливу нафтопродуктами допускаються лише зачищені резервуари, які пройшли експертне обстеження та мають чинні калібрувальні таблиці. Про готовність резервуару до заповнення на підприємстві складається акт на виконану зачистку.

Відповідно до п. 1.2.6 Інструкції про оформлення операцій з матеріальними цінностями державного матеріального резерву, яка затверджена наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 24.09.2012 № 1042, у разі поставки нафтопродуктів на зберігання постачальник надає документи, що засвідчують їх якість, зокрема:

- оригінал або завірену в установленому порядку копію паспорта (сертифіката) якості виробника;
- декларацію виробника;
- сертифікат відповідності.

Зазначені документи надаються постачальником нафтопродуктів підприємству безпосередньо під час їх поставки на зберігання.

Відбирання проб нафтопродуктів у разі постачання до державного резерву здійснюється у порядку, встановленому у р. 4.2 Інструкції.

Підприємство не пізніше наступного робочого дня після оформлення приймального акта надсилає його із супровідним листом постачальнику нафтопродуктів. Водночас складається акт приймання нафтопродуктів за якістю за формою № 14-НК. Далі постачальник надає приймальний акт до інституту «Ресурс» для організації робіт з контролю показників якості нафтопродукту.

Перевірка якості нафтопродуктів, що постачаються до державного резерву, здійснюється за всіма показниками, зазначеними у нормативних документах на них.

Після отримання документа про якість у приймальному акті здійснюється запис про відповідність нафтопродукту вимогам нормативного документа, який підписується керівником інституту та скріплюється печаткою. Оформлений приймальний акт надається до Держрезерву.

Контрольні та повні випробування нафтопродуктів, що зберігаються у державному резерві здійснюються відповідно до щорічних Графіків перевірок якісного стану та умов зберігання нафтопродуктів державного резерву, які затверджуються наказом голови Держрезерву.

З метою посилення контролю за якістю нафтопродуктів, які зберігаються у державному резерві, періодичність контрольних та повних їх випробувань, встановлених у п. 4.1.2 та п. 4.1.3 Інструкції, скорочена вдвічі:

- контрольні випробування бензину здійснюються 1 раз на три місяці; інших нафтопродуктів – 1 раз на шість місяців.
- повні випробування бензину та палива для реактивних двигунів – 1 раз на шість місяців; інших нафтопродуктів – 1 раз на рік.

Відбирання проб нафтопродуктів під час їх зберігання у державному резерві здійснюється у порядку, встановленому у р. 4.2 Інструкції.

Контрольні випробування здійснюються випробувальними лабораторіями підприємств відповідно до Графіків лабораторних випробувань нафтопродуктів у разі тривалого зберігання.

Повні випробування нафтопродуктів під час їх зберігання здійснює інститут в атестованих вимірювальних лабораторіях. Паспорти якості із зазначенням відповідності

якості нафтопродукту вимогам нормативного документа надаються Держрезерву, підприємству зберігачу та постачальнику.

Для відстеження змін показників якості нафтопродуктів в інституті запроваджена система обліку їх якості за кожним резервуаром, до якої вносяться результати періодичних контрольних та повних випробувань під час зберігання, що надає можливість своєчасного визначення наближення показників якості нафтопродукту до критичних значень.

З найменшої підозри на зниження якості нафтопродукту, що зберігається поза залежності від гарантійного терміну або графіку перевірок якісного стану та умов зберігання, проводиться випробування за обсягом вимог нормативної документації, який дозволяє оцінити поточні значення всіх якісних показників.

Збереження якісних характеристик нафтопродуктів у державному резерві значною мірою залежить не тільки від запасу якості під час їх виробництва, а й дотримання умов зберігання, вимоги до яких встановлені наказом Міністерства палива та енергетики України, Міністерства економіки України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики від 20.05.2008 № 281/171/578/155 «Про затвердження Інструкції про порядок приймання, транспортування, зберігання, відпуску нафти і нафтопродуктів на підприємствах і організаціях України».

З метою запобігання кількісних втрат нафтопродуктів від випаровування, які також призводять до втрат їх якості, на підприємствах здійснюються заходи, направлені на їх зменшення, зокрема:

- забезпечення повної герметичності резервуарів та підтримкою в них проектного тиску;
- максимальне заповнення резервуарів, в яких зберігаються нафтопродукти з високою схильністю до випаровування;
- зовнішні поверхні резервуарів фарбуються у світлі тони, які забезпечують мінімальне їх нагрівання;
- перекачування нафтопродуктів у межах підприємства здійснюється виключно у разі необхідності.

Складовою частиною забезпечення контролю якості нафтопродуктів, що зберігаються у державному резерві, є періодичне підвищення кваліфікації персоналу випробувальних лабораторій підприємств зберігачів в атестованих вимірювальних лабораторіях, організацію якого здійснює УкрНДІ «Ресурс».

Висновки. Отже, аналіз організаційно-правового забезпечення формування запасів нафтопродуктів в Україні визначає основні тенденції європейського розвитку та забезпечення енергетичної безпеки держави. Водночас необхідно зазначити, що упродовж усієї дії Концепції щодо забезпечення мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів ця державна програма не виконується, в державі не сформовано відповідні резерви.

Сьогодні на ринку України присутні моторні палива як вітчизняного, так і іноземного виробництва, що завозяться за імпортом. Здебільшого ці палива мають незначний гарантійний термін зберігання – від шести місяців до одного року.

Водночас існує потреба у створенні запасів нафтопродуктів у державному резерві, через що забезпечення контролю якості нафтопродуктів, які закладаються до державного резерву та під час їх зберігання, має актуальне значення.

Існуюча система багатоступеневого контролю якості нафтопродуктів достатньою мірою забезпечує постачання до державного резерву нафтопродуктів, придатних до довгострокового зберігання, а також своєчасного виявлення зміни їх якості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Суходоля О. «Енергетична зброя» в умовах гібридної війни». Світова гібридна війна: український фронт» / за ред. В. П. Горбуліна. К.: НІСД. 496, [291–300] с.
2. Морозов Г. В. Правове регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні: автореф. на здобуття наукового ступеня к.ю.н.; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 22 с.
3. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність: розпорядження Кабінету Міністрів України: від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>
4. Директива ради 2009/119/ЄС щодо зобов'язання держав-членів підтримувати мінімальний рівень резервів сирої нафти та/або нафтопродуктів URL: <https://rezerv.gov.ua/mizhnarodne-sivrobitnictvo/minimalni-zapasi-nafti-ta-naftoproduktiv/direktiva-2009119yes>
5. Концепція створення в Україні мінімальних запасів нафти і нафтопродуктів на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України: від 8 грудня 2009 р. № 1498-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/243201132>
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 грудня 2019 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення енергетичної безпеки»: Указ Президента України від 2 грудня 2019 року № 874/2019. URL: <https://rmbo.gov.ua/ua/Ukazy/527.html?PRINT>
7. Про державний матеріальний резерв: Закон України від 24.01.1997 № 51/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 13. Стаття 112.
8. Про публічні закупівлі: Закон України.
9. Про затвердження Технічного регламенту щодо вимог до автомобільних бензинів, дизельного, суднових та котельних палив: Постанова Кабінету Міністрів України.
10. Про затвердження Інструкції про оформлення операцій з матеріальними цінностями державного матеріального резерву: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 24.09.2012 № 1042.
11. Про затвердження Інструкції з контролювання якості нафти і нафтопродуктів на підприємствах і організаціях України: наказ Міністерства палива та енергетики України, Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 04.06.2007 № 271/121.
12. Про затвердження Інструкції про порядок приймання, транспортування, зберігання, відпуску нафти і нафтопродуктів на підприємствах і організаціях України: наказ Міністерства палива та енергетики України, Міністерства економіки України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики від 20.05.2008 № 281/171/578/155.
13. Щодо порядку приймання, транспортування, зберігання, відпуску та обліку нафтопродуктів державного резерву і контролю якісних показників: наказ Держрезерву від 23.11.2017 № 263.

REFERENCES

1. Sukhodolia O. «Enerhetychna zbroia» v umovakh hibrydnoi viiny». Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front» / za red. V. P. Horbulina. K.: NISD. 496, [291–300] s.
2. Morozov H. V. Pravove rehuliuвання rynku rozdribnoi torhivli naftoproduktamy v Ukraini: aref. na zdobuttia naukovooho stupenia k.i.u.n. Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2014. 22 s.
3. Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy: vid 18 serpnia 2017 r. № 605-r. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>
4. Dyrektyva rady 2009/119/IeS shchodo zoboviazannia derzhav-chleniv pidtrymuvaty minimalnyi riven rezerviv syroi nafty ta/abo naftoproduktiv. URL: <https://rezerv.gov.ua/mizhnarodne-sivrobitnictvo/minimalni-zapasi-nafti-ta-naftoproduktiv/direktiva-2009119yes>
5. Kontsepsiia stvorennia v Ukraini minimalnykh zapasiv nafty i naftoproduktiv na period do 2020 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy: vid 8 hrudnia 2009 r. № 1498-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/243201132>
6. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 hrudnia 2019 roku «Pro nevidkladni zakhody shchodo zabezpechennia enerhetychnoi bezpeky»: ukaz Prezydenta Ukrainy vid 2 hrudnia 2019 roku № 874/2019. URL: <https://rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/527.html?PRINT>
7. Pro derzhavnyi materialnyi rezerv: Zakon Ukrainy vid 24.01.1997 № 51/97-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1997. № 13. Stattia 112.
8. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy.
9. Pro zatverdzhennia Tekhnichnoho rehlementu shchodo vymoh do avtomobilnykh benzyniv, dyzelnoho, sudnovykh ta kotelnykh palyv: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy.
10. Pro zatverdzhennia Instruksii pro oformlennia operatsii z materialnymy tsinnostiamy derzhavnogo materialnoho rezervu: nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 24.09.2012 № 1042.
11. Pro zatverdzhennia Instruksii z kontroliuvannia yakosti nafty i naftoproduktiv na pidpriemstvakh i orhanizatsiiakh Ukrainy: nakaz Ministerstva palyva ta enerhetyky Ukrainy, Derzhavnogo komitetu Ukrainy z pytan tekhnichnoho rehuliuвання ta spozhyvchoi polityky vid 04.06.2007 № 271/121.
12. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok prymannia, transportuvannia, zberihannia, vidpusku nafty i naftoproduktiv na pidpriemstvakh i orhanizatsiiakh Ukrainy: nakaz Ministerstva palyva ta enerhetyky, Ministerstva ekonomiky Ukrainy, Ministerstva transporta ta zviazku, Derzhavnogo komitetu z pytan tekhnichnoho rehuliuвання ta spozhyvchoi polityky vid 20.05.2008 № 281/171/578/155.
13. Shchodo poriadku prymannia, transportuvannia, zberihannia, vidpusku ta obliku naftoproduktiv derzhavnogo rezervu i kontroliu yakisnykh pokaznykiv: nakaz Derzhrezervu vid 23.11.2017 № 263.

A. Novitsky, Eu. Demyanchuk. Organization and legal regulation of quality control of oil products that stored in the state reserve

The article considers the organization and legal regulation of quality control of oil products that stored in the state reserve. The most important part of oil products storing is their quality

control system and its sustainable operation. The use of high-quality oil products should be preceded by actions to ensure the preservation of their quality and proper storage at enterprises, as well as the organization of quality control of oil products that stored in the state reserve.

Founded that the organization of quality control of oil products that stowed to the state reserve and during their storage is carried out by the Ukrainian State Research Institute "Resource". The main task of such control is to prevent the acceptance of oil products unsuitable for storage in the state reserve and timely detection of changes in their quality indicators that run outside the approved limits.

The analysis of legal documents on the quality control of oil products stored in the state reserve has showed that the preservation of quality characteristics of oil products in the state reserve depends not only on the production quality margin, but also on the compliance with storage conditions that are established by the Decree of the Ministry of Fuel and Energy, the Ministry of Economy of Ukraine, the Ministry of Transport and Communications, the State Committee for Technical Regulation and Consumer Policy dated 20.05.2008 and this Decree needs improvements due to the constant development of industry. Another problems that we identified are the qualification of specialists who carry out laboratory quality control of oil products and the need to adopt standards for advanced training of these specialists.

Key words: *quality control, state reserve, oil products, quality, institute.*

Стаття надійшла до редколегії 26 серпня 2020 року

УДК 35:172.4(477)

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.103-113

Т. В. Субіна,

к.ю.н.,

Університет ДФС України

e-mail: subinatv@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-7806-7828

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК ОДИН З ВИДІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано генезис наукових думок про сутність та понятійний апарат «інформаційної безпеки» та надано власне визначення інформаційної безпеки, а саме це – система унормованих методів, заходів, засобів, способів дотримання належного рівня охорони і захисту інформації з метою реалізації конституційних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, суспільства і держави.

Особлива увага зверталася на аналіз нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки, а саме було розкрито, що інформаційна безпека є однією з видів національної безпеки та важливою самостійною сферою забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: інформаційна безпека, національна безпека України, забезпечення інформаційної безпеки, захист інформації, інформаційна безпека як людини і громадянина, суспільства та держави.

Т. В. Субина. Информационная безопасность как один из видов национальной безопасности Украины

В статье проанализированы генезис научных мыслей о сути и понятийном аппарате «информационной безопасности» и предоставлено собственное определение информационной безопасности, а именно это – система нормированных методов, мероприятий, средств, способов соблюдения надлежащего уровня охраны и защиты информации с целью реализации конституционных прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, общества и государства.

Особое внимание обращалось на анализ нормативно-правового обеспечения информационной безопасности, а именно было раскрыто, что информационная безопасность является одной из видов национальной безопасности и важной самостоятельной сферой обеспечения национальной безопасности.

Ключевые слова: информационная безопасность, национальная безопасность Украины, обеспечение информационной безопасности, защита информации, информационная безопасность как человека и гражданина, общества и государства.

Мета статті. За умов швидкого формування і розвитку інформаційного суспільства в Україні та глобального інформаційного простору, широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життя особливого значення набувають питання інформаційної безпеки.

Унаслідок відсутності дієвої системи забезпечення інформаційної безпеки у національному інформаційному просторі України спостерігається ряд негативних явищ, які створюють реальні та потенційні загрози інформаційній безпеці людини і громадянина, суспільства та держави.

Постановка проблеми. Інформаційна безпека є невід’ємною складовою кожної зі сфер національної безпеки. Водночас інформаційна безпека є важливою самостійною сферою забезпечення національної безпеки, яка характеризує стан захищеності національних інтересів в інформаційній сфері від зовнішніх та внутрішніх загроз, що являє собою сукупність інформаційно-психологічної (психофізичної) та інформаційно-технологічної безпеки держави. Саме тому розвиток України як суверенної, демократичної, правової та економічно стабільної держави можливий тільки за умови забезпечення належного рівня її інформаційної безпеки, надання всебічної державної підтримки національним виробникам інформаційного продукту та телекомунікаційного обладнання, створення нормативно-правових, фінансових та інших передумов, необхідних для їх успішної конкуренції на світовому та національному ринках інформаційних і телекомунікаційних послуг [1].

Актуальність цієї теми є безперечною, оскільки основним розвитком інформаційного суспільства є використання інформації інформаційно-телекомунікаційними технологіями в усіх сферах життя людської спільноти та забезпечення захисту інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні теоретичні напрями досліджували такі відомі українські вчені, як: І. В. Арістова, О. М. Бандурка, О. О. Бандурка, К. І. Белякова, А. І. Берlach, В. М. Брижко, В. Д. Гавловський, В. О. Глушков, Р. А. Калюжний, Б. А. Кормич, О. В. Логінов, В. М. Росоловський, А. М. Новицький, О. В. Олійник, С. П. Ріппа, Л. В. Трофімова, Д. Я. Семир’янов, І. С. Стаценко-Сургучова, В. С. Цимбалюк, М. Я. Швець та інші.

Виклад основного матеріалу. Основною умовою для створення надійної системи захисту інформації на сьогодні є зміцнення самої української держави та її державних органів, відповідальних за забезпечення інформаційної безпеки. У зв’язку з цим є необхідність з вироблення системи протидії загрозам інформаційної безпеки, пошуку принципово нових, нестандартних форм організації, взаємодії, координації діяльності, удосконалення всіх засобів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками.

Інформаційну безпеку можна розкрити як стан захищеності потреб особи, суспільства та держави в інформації незалежно від внутрішніх і зовнішніх загроз. Щодо національних інтересів, інформаційна безпека означає такий стан захищеності інформаційних ресурсів особи, суспільства й держави, який забезпечує реалізацію та прогресивний розвиток життєво важливих для них інтересів. Щодо можливих негативних впливів різних видів інформаційної безпеки, це – захищеність інформації та підтримуючої інфраструктури від випадкових чи навмисних природних або штучних впливів, які можуть заподіяти шкоду їхнім власникам або користувачам. Інформаційна безпека також означає рівень захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання та розвиток в інтересах громадян, організацій, держави і нейтралізації негативних наслідків інформатизації суспільства.

Інформаційна безпека розглядається у трьох основних аспектах:

1) захист інформації;

- 2) контроль за національним інформаційним простором;
- 3) достатнє інформаційне забезпечення державних і недержавних органів, громадських, приватних організацій [2].

Інформаційна безпека виступає як система, що здійснює безпосередній вплив на фінансовий стан і фінансову безпеку держави, динаміку економічного зростання, фінансові пропорції і фінансову рівновагу. У загальному вигляді управління системою забезпечення фінансової безпеки повинне включати два рівні ухвалення рішень: державний і регіональний, а також відповідні механізми забезпечення фінансової безпеки: політичні, правові, адміністративні й економічні. Для кожного з рівнів мають бути визначені відповідні повноваження щодо ухвалення рішень: на державному рівні, наприклад, управління зовнішніми і внутрішніми чинниками, що несуть загрозу, а на регіональному – в основному внутрішніми чинниками.

Також інформаційну безпеку можна розглядати як стан захищеності інформації та інформаційного середовища від випадкових або навмисних впливів природного або штучного характеру, які можуть завдати неприйнятного збитку суб'єктам інформаційних відносин (зокрема, власникам і користувачам інформації). Захистом інформації є комплекс заходів, які спрямовані на забезпечення інформаційної безпеки. Найпоширеніша модель інформаційної безпеки базується на забезпеченні трьох властивостей інформації: конфіденційність, цілісність і доступність. Під конфіденційністю інформації потрібно розуміти те, що з нею може ознайомитися тільки обмежене коло осіб, встановлене її власником. У випадку, коли доступ до інформації отримує неуповноважена особа, відбувається її втрата.

Щодо цілісності інформації, то вона визначається її здатністю зберігатися в неспотвореному вигляді. Неправомірні і не передбачені власником зміни інформації призводять до втрати цілісності. Доступність інформації визначається здатністю системи надавати своєчасний безперешкодний доступ до інформації суб'єкту, що володіє відповідними повноваженнями. Знищення або блокування інформації (в результаті помилки або навмисної дії) призводить до втрати доступності, яка є важливим атрибутом функціонування інформаційних систем, орієнтованих на обслуговування клієнтів. Крім перерахованих трьох властивостей, додатково виділяють ще дві властивості, важливі для інформаційної безпеки: автентичність й апелювання. Автентичністю є можливість достовірно встановити автора повідомлення, а до апелювання належить можливість довести, що автором є саме ця людина і ніхто інший. Найбільш важливі вимоги безпеки, що повинні бути реалізовані в системах, наприклад в електронному документообігу, є:

- аутентифікація та авторизація – перевірка заявленої ідентичності та надання права доступу;
- цілісність – підтримка цілісності даних і виявлення змін;
- конфіденційність – дані не можуть бути передані стороннім особам або системам;
- незаперечність – версифікатор може отримати докази, що підтверджують цілісність та походження даних;
- погодження – отримання, облік, відстеження інформованої згоди пацієнта на доступ до його медичних даних;
- аудит – усі дії повинні бути записані у хронологічному порядку.

Інші вимоги щодо засобів захисту інформації поділяються на дві групи: внутрішні, а саме запобігання загроз, що виходять з внутрішніх джерел, та зовнішні, що

включають запобігання загроз, що виходять ззовні. До систем захисту інформації, що забезпечують безпеку фінансової установи, відносять такі засоби захисту: фізичні, законодавчі, організаційні, програмно-технічні. Фізичні засоби захисту засновані на створенні фізичних перешкод для зловмисника, які перегороджують йому шлях до інформації (сувора система пропуску на територію і в приміщення з апаратурою або з носіями інформації). До законодавчих засобів захисту належать законодавчі акти, які регламентують правила використання й обробки інформації обмеженого доступу і встановлюють кримінальну відповідальність за порушення цих правил. Під організаційним розуміється захист інформації шляхом регулювання доступу до всіх ресурсів системи (технічним засобам, система безпеки телекомунікацій та зв'язку, програмним елементам тощо) [3].

Захист інформації в системі – це діяльність, спрямована на запобігання несанкціонованим діям щодо інформації в системі [4].

На нашу думку, найбільш повним за змістом є визначення О. Голобуцького та О. Шевчука, які пропонують розглядати інформаційну безпеку як сукупність трьох основних складових: конфіденційність, цілісність і доступність. Як уже вище зазначалося, конфіденційність належить до захисту вразливої інформації від несанкціонованого доступу. Цілісність означає захист точності та повноти інформації і програмного забезпечення. Доступність – це забезпечення доступності інформації й основних послуг для користувача в потрібний для нього час [5, с. 139].

Поділяємо думку В. Шамрая, який наголошує, що зростання незахищених інформаційних процесів може призвести до значних технологічних аварій, військових конфліктів і поразок у них, дезорганізувати державне управління, фінансову систему, роботу наукових центрів. Проте чим вищий рівень інтелектуалізації та інформатизації суспільства, тим більш важливою стає надійна інформаційна безпека, оскільки реалізація інтересів суспільства здебільшого здійснюється і за допомогою інформатизації. Враховуючи той факт, що під впливом інформаційних атак може цілеспрямовано змінюватися кругозір і мораль як окремих осіб, так і суспільства у цілому, нав'язуватися чужі інтереси, мотиви, спосіб життя. На перший план виступає аналіз сутності та форм проявів сучасних методів прихованого агресивного впливу, вияву дій, що мають цілеспрямований агресивний характер і які суперечать інтересам національної безпеки, виробленню механізмів протидії їм у всіх напрямках [6].

Стосовно сутності і поняття інформаційної безпеки О. Баранова розглядає як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, за якого зводиться до мінімуму завдання збитків через неповноту, несвоєчасність і недостовірність інформації, через негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також через несанкціоноване поширення інформації [7].

В. Лизанчук акцентує свою увагу на визначенні А. Задворного, який зазначив, що «завдання інформаційної безпеки» – це створення системи протидії інформаційним загрозам і захист власного інформаційного простору, інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів держави [8].

В. Петрик дає таке визначення інформаційної безпеки: це – стан захищеності об'єкта (особистого суспільства, держави, інформаційно-технічної інфраструктури), при якому досягається його нормальне функціонування незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних впливів [9, с. 160–161].

О. Олійник, О. Соснін, Л. Шаманський визначають інформаційну безпеку України як комплекс системи превентивних заходів з наданням гарантій захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільству й державі від негативних інформаційних впливів в економіці, внутрішній і зовнішній політиці, в науково-технологічній, соціокультурній і оборонній сферах, системі державного управління, самостійного і незалежного розвитку всіх елементів національного інформаційного простору та забезпечення інформаційного суверенітету країни, захисту від маніпулювання інформацією і дезінформування та впливів на свідомість, підсвідомість і психіку як індивіда, так і суспільства в цілому, спроможність держави нейтралізувати чи послабити дію внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз [10].

В. Гриценко та інші науковці зазначають, що інформаційна безпека розглядається в Україні переважно в організаційно-управлінському та інженерно-технологічному аспектах [11, с. 185].

Л. Задорожня пропонує своє визначення інформаційної безпеки: з одного боку, як захист інформації і особливо як захист інформації з обмеженим доступом (зокрема, персональних даних), з іншого – як захист інформаційних систем, які фактично є засобом передачі інформації [12, с. 20].

Як свідчать дослідження, саме поняття «інформаційна безпека» формувалося упродовж п'ятдесяти останніх років, що відображалось й у таких назвах:

- у 1960-х роках – «комп'ютерна безпека»;
- у 1970-х роках – «безпека даних» (захист інформації);
- у 1990-х роках проблема сформувалась у багаторівневу структуру та стала також включати конфіденційність, аутентифікацію, цілісність, управління доступом і контроль учасників взаємодії. Окремими дослідниками особлива увага зверталася і на «захист від інформації» [13].

1 травня 2014 року виконуючий обов'язки Президента України, голова Верховної Ради України О. Турчинов підписав Указ № 449/2014 про рішення РНБО від 28 квітня 2014 року «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» [14].

На нашу думку, значною подією стало прийняття 2018 р. Закону України «Про національну безпеку України», яким визначено основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Зокрема, зазначено, що національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [15].

Відповідно до Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні 2007–2015 рр.» інформаційна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність і невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [16, с. 102].

У Законі України «Про телекомунікації» подано таке визначення інформаційної безпеки в телекомунікаційних мережах: це – здатність телекомунікаційних мереж

забезпечувати захист від знищення, перекручування, блокування інформації, її несанкціонованого витоку або від порушення встановленого порядку її маршрутизації [17].

Відповідно до положень Доктрини інформаційної безпеки України є створення в Україні розвиненого національного інформаційного простору і захист її інформаційного суверенітету.

Забезпечення інформаційної безпеки України ґрунтується на принципах:

- верховенства права, законності та пріоритету додержання прав і свобод людини і громадянина;
- своєчасності та адекватності заходів захисту національних інтересів України від зовнішніх і внутрішніх загроз в інформаційній сфері;
- невідворотності відповідальності за вчинення злочинів та правопорушень в інформаційній сфері і забезпечення відновлення порушених прав і законних інтересів, відшкодування збитків, шкоди, завданої цими злочинами;
- комплексності і безперервності заходів у сфері забезпечення інформаційної безпеки і захисту інформації;
- пріоритетності запобіжних заходів;
- взаємодії органів державної влади та чіткого розмежування їх повноважень у вирішенні питань забезпечення інформаційної безпеки; партнерства держави та приватного сектору у виробленні нових оптимальних рішень у сфері інформаційної безпеки та участі інституцій громадянського суспільства у забезпеченні інформаційної безпеки держави;
- дієвості, комплексності і постійності заходів із захисту інформації та інформаційних ресурсів в інформаційному просторі;
- пріоритетність національної інформаційної продукції;
- зниження рівня технічної анонімності з одночасним підвищенням захисту персональних даних [18].

Відповідно до змісту Концепції національної програми інформатизації в інтерпретації В. Цимбалюка, інформаційна безпека – це комплекс нормативних документів з усіх аспектів використання засобів обчислювальної техніки для обробки та зберігання інформації обмеженого доступу; комплекс державних стандартів з документування, супроводження використання, сертифікаційних випробувань програмних засобів захисту інформації; банк засобів діагностики, локалізації та профілактики комп'ютерних вірусів, нові технології захисту інформації з використанням спектральних методів, високонадійні криптографічні методи захисту інформації тощо [19, с. 88].

Це підтверджує потребу у створенні національної системи конфіденційного зв'язку, про що також зазначається в Концепції розвитку зв'язку в Україні до 2010 року, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 09.12.1999 № 2238 [20].

Інформаційна безпека України – це одна із видів національної безпеки, а її забезпечення – важлива функція держави, яка повинна забезпечити законодавче формування державної інформаційної політики, створення, відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами та об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами права в Україні, гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації в національному інформаційному просторі України, всебічний розвиток

національних інформаційних ресурсів України з урахуванням досягнень науки і техніки та особливостей державно-культурного життя народу України, створення та впровадження безпечних інформаційних технологій, захист прав власності всіх учасників інформаційної діяльності в національному просторі України, збереження права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури України, охорону державної таємниці, забезпечення інформаційної безпеки тощо [21].

Захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки визначаються у ст. 17 Конституції України як найважливіша функція держави, справа всього Українського народу [22].

Гарантування конституційних прав і свобод людини, громадянина та розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів є основною метою функціонування системи національної інформаційної безпеки України, що підтримується шляхом проведення зваженої державної інформаційної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку законодавства, доктрин, концепцій, стратегій, програм у політичній, економічній, військовій, екологічній, науково-технологічній та інших сферах, а також гарантована завдяки взаємозв'язаній і узгодженій діяльності всіх державних органів, громадян і їх об'єднань.

О. Баранова, розглядаючи проблему національної безпеки із системних позицій, стверджує, що інформаційна безпека посідає особливе місце з таких причин:

- по-перше, інформаційні відносини й процеси пронизують усі інші відносини, що існують у суспільстві, тому інформаційна безпека як один з елементів повинна входити в усі інші складові національної безпеки – зовнішньополітичну, військову, економічну, екологічну та інші;
- по-друге, в сучасних умовах, коли різні інформаційні технології і процеси, засоби обчислювальної техніки інтенсивно та в масовому порядку впроваджуються в багатьох сферах людської діяльності, питання інформаційної безпеки набуває самостійного суспільного значення;
- по-третє, система зовнішніх і внутрішніх загроз інформаційній безпеці має комплексний всеосяжний характер для всіх сфер діяльності людини, суспільства й держави [23, с. 134–135].

Отже, можна зазначити, що інформаційна безпека – це система унормованих методів, заходів, засобів, способів дотримання належного рівня охорони і захисту інформації з метою реалізації конституційних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, суспільства та держави.

Забезпечення інформаційної безпеки доцільно:

- узгодити вже існуючі нормативно-правові акти у сфері забезпечення інформаційної безпеки шляхом їх систематизації;
- врегулювати положення щодо отримання та надання інформації;
- удосконалити нормативно-правову базу щодо забезпечення охорони, захисту та обігу інформації;
- розробити методичні рекомендації щодо нейтралізації вчинених протиправних дій відповідно до обігу інформації в мережі Інтернет.

Висновки. З вищевикладеного можна зробити висновок, що інформаційна безпека є однією з видів національної безпеки. Водночас інформаційна безпека є важливою

самостійною сферою забезпечення національної безпеки. Саме тому розвиток України як суверенної, демократичної, правової та економічно стабільної держави можливий тільки за умови забезпечення належного рівня її інформаційної безпеки як людини і громадянина, суспільства та держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Доктрину інформаційної безпеки України Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=113319&cat_id=61025
2. Інформаційна безпека. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/55-i/1943-informatsijna-bezpeka.html>
3. Інформаційна безпека фінансових установ. 2017. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9896/Bernath-Lukavezka%20%20%20%20%202_2017-196.pdf?sequence=1
4. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 № 80/94. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. Ст. 286.
5. Голобуцький О. П. Електронний уряд. К., 2002. 173 с.
6. Шамрай В. О. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України. URL: <http://www.crimereasearch.ru/library/Sh-amray.htm>
7. Інформаційна безпека України. Сутність та проблеми: матеріали круглого столу. URL: http://www.niurr.gov.ua/ukr/publishing/panorama3_4/krstil_a.htm
8. Лизанчук В. Свобода слова в контексті українського державотворення. URL: http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/Internet/PART-1_7.htm
9. Петрик В. Щодо визначення інформаційної безпеки та її різновидів. Форми та методи забезпечення інформаційної безпеки держави: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. К., 2008. С. 160–161.
10. Олійник О. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави. URL: http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm
11. Гриценко В. Поступ України до інформаційного суспільства (організаційно-правовий аспект). *Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України*. 2001. № 3 (13). С. 185.
12. Задорожня Л. До питання огляду законодавства в інформаційній сфері. 2004. № 3. С. 20.
13. Кашкін Д. Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки України. URL: http://nc.ufe1.ukrsat.com/Kyrsi%202004/tezi/images_tezi/054_.htm
14. Заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: Указ про рішення РНБО від 28 квітня 2014 року № 449/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14Pro>
15. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 55. Ст. 241.
16. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні 2007–2015: Закон України від 09.01.2007 № 537-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 12. Ст. 102.

17. Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 12. Ст. 155.
18. Про Доктрину інформаційної безпеки України. Законодавство України. *Відомості Верховної Ради України*. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=113319&cat_id=61025
19. Цимбалюк В. Інформаційна безпека підприємницької діяльності: визначення сутності та змісту поняття за умов входження України до інформаційного суспільства (глобальної кіберцивілізації). *Підприємництво, господарство право*. 2004. № 3. С. 88.
20. Концепція розвитку зв'язку в Україні до 2010 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.1999 № 2238. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
21. Шамрай В. О. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України. URL: <http://www.crimeresearch.ru/library/Sh-amray.htm>
22. Конституція України від 1996 р. № 30. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
23. Баранов О. А. Інформаційне право України: Стан, проблеми, перспективи. 2005. 316 с.

REFERENCES

1. Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy Zakonodavstvo Ukrainy: baza danykh / Verkhov. Rada Ukrainy. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=113319&cat_id=61025
2. Informatsiina bezpeka. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/55-i/1943-informatsijna-bezpeka.html>
3. Informatsiina bezpeka finansovykh ustanov. 2017. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9896/Bernath-Lukavezka%20%20%20%20%202_2017-196.pdf?sequence=1
4. Pro zakhyst informatsii v informatsiino-telekomunikatsiinykh systemakh : Zakon Ukrainy vid 05.07.1994 № 80/94. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 1994. № 31. St. 286.
5. Holobutskyi O. P. Elektronnyi uriad. K. 2002. 173 s.
6. Shamrai V. O. Informatsiina bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy. URL: http://www.crime_research.ru/library/Sh-amray.htm
7. Informatsiina bezpeka Ukrainy. Sutnist ta problemy: materialy kruhloho stolu. URL: http://www.niurr.gov.ua/ukr/publishing/panorama3_4/kr_stil_a.htm
8. Lyzanchuk V. Svoboda slova v konteksti ukrainskoho derzhavotvorennia. URL: http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/Internet/PART-1_7.htm
9. Petryk V. Shchodo vyznachennia informatsiinoi bezpeky ta yii riznovydiv. Formy ta metody zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. K., 2008. S. 160–161.
10. Oliinyk O. Polityko-pravovi aspekty formuvannia informatsiinoho suspilstva suverennoi i nezalezhnoi derzhavy. URL: http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm
11. Hrytsenko V. Postup Ukrainy do informatsiinoho suspilstva (orhanizatsiino-pravovy aspekt). *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*. 2001. № 3 (13). S. 185.

12. Zadorozhnia L. Do pytannia ohliadu zakonodavstva v informatsiinii sferi. 2004. № 3. S. 20.
13. Kashkin D. Normatyvno-pravove zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy. URL: http://nc.ufeі.ukrsat.com/Kyrsi%202004/tezi/images_tezi/054_.htm
14. Zakhody shchodo vdoskonalennia formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi informatsiinoibezpeky Ukrainy: Ukaz pro rishennia RNBO vid 28 kvitnia 2014 roku № 449/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14Pro>
15. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. № 55. St. 241.
16. Pro Osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini 2007–2015: Zakon Ukrainy vid 09.01.2007 № 537-V. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2007. № 12. St. 102.
17. Pro telekomunikatsii: Zakon Ukrainy vid 18.11.2003 № 1280-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2004. № 12. St. 155.
18. Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=113319&cat_id=61025
19. Tsymbaliuk V. Informatsiina bezpeka pidpriemnytskoi diialnosti: vyznachennia sutnosti ta zmistu poniattia za umov vkhodzhennia Ukrainy do informatsiinoho suspilstva (hlobalnoi kibertsyvilizatsii). *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo pravo*. 2004. № 3. S. 88.
20. Kontseptsiiia rozvytku zviazku v Ukraini do 2010 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.12.1999 № 2238. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
21. Shamrai V. O. Informatsiina bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy. URL: http://www.crime_research.ru/library/Sh-amray.htm
22. Konstytutsiia Ukrainy vid 1996 r. № 30. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
23. Baranov O. A. Informatsiine pravo Ukrainy: Ctan, problemy, perspektyvy. 2005. 316 s.

T. Subina. Informational security as a kind of Ukrainian national security

This topic is undoubtedly actual because the main development of informational society is using the information by information and telecommunication technologies in all the spheres of human life and proving it's security.

Today the providing of informational security means strengthening of Ukrainian state itself and it's government agencies which are responsible for informational security providing. Thereby there is a necessity of making a system to resist informational security threats, searching principally new non-standard forms of organization, interaction, activity coordination and improving all the means which are aimed at the providing the process of threats and hazards management.

This article analyses the genesis of scientific opinions about the essence and concept of "informational security" and also there is a personal definition of informational security. That is a system of standardized methods, measures, means and ways to adhere the appropriate level of informational protection. All this is necessary to execute the constitutional rights, freedoms and legitimate interests of people and citizens, the society and the state.

A special attention was paid to the analysis of regulatory support of informational security. It was revealed that informational security is a kind of the national security and also it is an important independent sphere of the national security providence. So, development of Ukraine

as an independent, democratic, legal and economically stable state, is possible just on condition that an appropriate level of informational security for people, citizens, the society and the state will be provided.

The article reveals the principles and gives propositions for informational security of Ukraine. And exactly:

- to agree the regulations about the informational security providing by their systematization;*
- to settle provisions about the getting and giving the information;*
- to improve the regulatory framework as to the providing of security, defense and circulation of the information;*
- to develop guidelines about the neutralization of the committed illegal actions according to the circulation of information in the Internet.*

Key words: *informational security, national security of Ukraine, providing of the international security, defense of information, informational security of people, citizens, the society and the state.*

Стаття надійшла до редколегії 1 вересня 2020 року

УДК 352.951

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.114-121

А. О. Ярош,

к.ю.н.,

Університет ДФС України

e-mail: Anita_2904@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0291-7061

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ЯКІСНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Досліджено науково-практичне розуміння одного з ключових понять сучасного адміністративного процесуального права – адміністративна послуга. Зазначено, що поняття «адміністративні послуги» акцентує увагу саме на виконанні обов'язків органів публічної адміністрації перед фізичними та юридичними особами, спрямованих на юридичне оформлення умов, необхідних для забезпечення належної реалізації ними своїх прав і охоронюваних законом інтересів. Проаналізовано актуальність практичної реалізації адміністративної послуги у світлі змін адміністративно-територіального поділу районів.

Ключові слова: публічні послуги, електронні послуги, адміністративно-територіальний поділ, центри надання адміністративних послуг, стандарти надання адміністративних послуг.

А. А. Ярош. Административно-правовые основы предоставления качественных административных услуг в контексте децентрализации

Исследовано научно-практическое понимание одного из ключевых понятий современного административного процессуального права – административная услуга. Указано, что понятие «административные услуги» акцентирует внимание на исполнении обязанностей органов публичной администрации перед физическими и юридическими лицами, направленными на юридическое оформление условий, необходимых для обеспечения надлежащей реализации ими своих прав и охраняемых законом интересов. Проанализировано актуальность практической реализации административной услуги в свете изменений административно-территориального деления районов.

Ключевые слова: публичные услуги, электронные услуги, административно-территориальное деление, центры предоставления административных услуг, стандарты предоставления административных услуг.

Метою статті є наукове дослідження адміністративно-правових засад надання якісних адміністративних послуг на етапі децентралізації.

Постановка проблеми. Адміністративно-правове поле відносин органів публічної влади і місцевого самоврядування з фізичними та юридичними особами є однією з гострих проблем українського суспільства на всіх його етапах розвитку. Одна зі сфер

співпраці – надання адміністративних послуг, яка досі залишається малодослідженою та дискусійною в юридичній науці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Адміністративні послуги вже були в колі наукових досліджень таких вітчизняних учених, як В. Б. Авер'янов, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко, А. В. Кірмач, І. Б. Коліушко, Г. М. Писаренко, В. П. Тимошук та ін. Однак ці дослідження охоплювали окремі аспекти адміністративних послуг, водночас багато питань є дискусійними або взагалі невисвітленими, особливо сьогодні, в період завершення децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейський курс Президента України та завершення децентралізації в країні означає сьогодні активну реалізацію стратегії надання якісних адміністративних послуг у діяльності публічної адміністрації, без якої не може нормально розвиватися малий і середній бізнес, наукова і громадська діяльність, міжнародні зв'язки тощо.

Людина, її права та свободи в Україні визнані основною соціальною цінністю, а головним завданням органів виконавчої влади визначено саме надання якісних послуг громадянам. Відповідно, громадяни у відносинах з владою є не прохачами, а споживачами послуг. При цьому держава в особі публічних суб'єктів орієнтується на потреби особи, так само як у приватному секторі надавачі послуг орієнтуються на потреби споживача («клієнта»), його запити та очікування [1, с. 116].

У публічно-правовому полі категорія «послуги» прижилася спочатку в країнах англо-американської правової системи (Канада, Великобританія, Сполучені Штати Америки) та у північноєвропейських країнах (Швеція, Фінляндія). І навпаки, у країнах романо-германської правової системи визначальним залишається традиційний підхід нормативного визначення відносин між владою і приватними особами через призму таких категорій, як «повноваження», «функції» та «завдання» адміністративних органів.

Так, німецький професор О. Люхтергандт підкреслює, що «поняття адміністративних (управлінських) послуг не охоплює речових (наприклад, видача самого паспорта) і фінансових послуг (наприклад, видача грошей соціально незахищеним особам), розуміючи при цьому під управлінськими (адміністративними) послугами «позитивні» індивідуальні акти, які приймаються з метою задоволення певних інтересів фізичних або юридичних осіб» [2, с. 27].

Крім того, в науковій доктрині зустрічаються різні підходи до визначення поняття «послуги». Так, В. Б. Авер'янов визначає послуги як «будь-який захід або вигоду, що одна сторона може запропонувати іншій і які в основному невловимі і не призводять до оволодіння будь-чим» [3, с. 45]. В. П. Тимошук послуги визначає як «діяльність щодо задоволення певних потреб особи, яка здійснюється з ініціативи особи, на її прохання» [1, с. 117]. На переконання Є. А. Богринцевої, «послугу можна характеризувати як результат діяльності, як саму діяльність, як сукупність діяльності і результату» [4, с. 38]. Є. А. Богринцева у своїх працях не відрізняє поняття «надання послуг» і «виконання робіт». Така позиція, звісно, не нова в юридичній практиці, адже дослідження предмета зобов'язань з надання послуг упродовж багатьох років залишаються дискусійними. На наше переконання, послуга – це дія, результат якої є невідокремлюваним від самої діяльності і споживається у процесі цієї діяльності.

Отже, поняття «адміністративні послуги» акцентує увагу саме на виконанні обов'язків органів публічної адміністрації перед фізичними та юридичними особами, спрямованих

на юридичне оформлення умов, необхідних для забезпечення належної реалізації ними своїх прав і охоронюваних законом інтересів. Таке розуміння більш повно відповідає сучасній ідеології «служіння держави» людині та принципу транспарентності органів публічної адміністрації.

У цьому сенсі саме термін «послуги» дає змогу чітко визначити місце держави та її органів у відносинах з громадянами. Сучасна держава є організацією на службі суспільства, яка не владарює над громадянами, а надає їм послуги. А отже, організація системи надання адміністративних послуг має виходити з інтересів громадян, а не чиновників, як це залишилося в спадок від радянського типу держави.

На сьогодні сервісними суб'єктами надання адміністративних послуг на місцях є центри надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП). З моменту затвердження основоположних засад державної політики у сфері надання адміністративних послуг реалізовано вже стратегію і напрацьовано механізм у напрямі дотримання ключових принципів та завдань розвитку цієї сфери. Після прийняття 2012 р. Закону України «Про адміністративні послуги» в Україні створено та функціонують станом на 1 червня 2020 року 797 центрів надання адміністративних послуг, 51 територіальний підрозділ і 8 мобільних центрів [5].

Удосконалення системи надання і якості електронних послуг в Україні передбачає їх доступність і відкритість з єдиного вікна – Єдиного державного порталу адміністративних послуг. Кілька років потому по всій країні відбулася модернізація Єдиного державного порталу адміністративних послуг: електронний інтерфейс став більш простим для «юзерів», запитувану інформацію сформовано за категоріями, запроваджено аутентифікацію користувачів із закріпленням електронного цифрового підпису (ЕЦП), а також надання окремих адміністративних послуг через вебсайт органів виконавчої влади.

Зокрема, на вебсайті можна отримати онлайн-послуги Міністерства юстиції України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної архітектурно-будівельної інспекції України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, інших центральних органів виконавчої влади.

Окремої уваги заслуговує питання якості обслуговування громадян у центрах надання адміністративних послуг. У будь-яких громадах обсяг послуг, якими забезпечуються жителі, різні. Зокрема, найрізноманітніший спектр послуг надають ЦНАП міст Львова (313 адміністративних послуг), Луцька (308), Хмельницького, Вінниці, Одеси (283), Славути (218), Івано-Франківська (216) [6].

Однак кількість ЦНАП, які надають понад 200 послуг, становить лише 2,7 % від загальної кількості центрів. Переважна більшість центрів надає менше 100 послуг. Найкращі ЦНАП застосовують сервісно-орієнтований підхід у своїй роботі, орієнтуючись передусім на інтереси і потреби споживачів послуг та розвиваючи технології, спрямовані на підвищення якості послуг [6].

Невирішеною проблемою надання адміністративних послуг на місцях сьогодні залишається низький рівень транспарентності органів публічної адміністрації. Законом України «Про адміністративні послуги» передбачено заходи інформування громадян з питань надання послуг у ЦНАП, однак більшість центрів не мають офіційного порталу, сторінки на вебсайті відповідного органу місцевого самоврядування.

Згідно з результатами моніторингу ЦНАП, проведеного Міністерством економічного розвитку і торгівлі України наприкінці 2019 р., найбільша кількість ЦНАП, які не створили

вебсайту, перебуває в Одеській області. Крім того, за оцінкою незалежних експертів, інформація про адміністративні послуги на вебсайтах багатьох центрів є недостатньою, неактуальною, суперечливою, її розташування є незручним для користувачів. Нині лише 11,5 % центрів надання адміністративних послуг пропонують отримання послуг в електронному вигляді; електронну чергу запроваджено у 13 % центрів, онлайн консультування – у 8,7 % центрів [7].

Зразковим прикладом успішної місцевої політики щодо надання адміністративних послуг можна навести Ірпінську ОТГ, що на Київщині. 2016 року Ірпінь один з перших запустив модернізований Центр надання адміністративних послуг «Прозорий офіс». Першими в області тут почали реєструвати юридичних і фізичних осіб-підприємців, а також нерухомість. Як і передбачається Законом України «Про адміністративні послуги», Ірпінським ЦНАП повно і відкрито висвітлюється публічна інформація на окремо створеному вебсайті.

Загалом, згідно з рішенням Ірпінської міської ради від 07.10.2017 № 2546-39-VII «Про Перелік адміністративних послуг, які надаються Ірпінською міською радою та її виконавчим комітетом» Ірпінський ЦНАП надає 71 адміністративну послугу [8].

Цей факт є позитивним, однак не вирішує всіх практичних проблем громадян ОТГ щодо отримання адміністративних послуг. Зокрема, це стосується, наприклад, створення організацій або внесення змін до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань про громадські організації, політичні партії та інші громадські інституції. Відповідно до реформи децентралізації єдиним сервісним центром надання таких адміністративних послуг у Київській області є Центральне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України у м. Київ. У сферу обслуговування цього управління входить і Черкаська область. Звісно, що такий територіальний поділ і географічна віддаленість від багатьох громад створює складну логістику для отримання певної адміністративної послуги.

Цю саму проблему на сьогодні підняла інша адміністративно-територіальна реформа – 17 липня 2020 року Верховна Рада України ухвалила Постанову № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів», якою ліквідовано 490 районів. Відтепер в Україні створено нові 136 районів. Постановою визначено, що межі районів встановлюються за зовнішньою межею територій сільських, селищних, міських територіальних громад, які входять до складу відповідного району [9].

Прийняття цього нормативно-правового акта стало одним із самих дискусійних за період роботи Верховної Ради України 9-го скликання. Зокрема, наукову спільноту сьогодні цікавить механізм реалізації нового адміністративно-територіального районування, вплив реформи на якість надання адміністративних послуг, оскільки методичних рекомендацій та правового тлумачення документа на сьогодні не існує.

У прикінцевих положеннях закону зазначено, що будуть виділені кошти на будівництво, обладнання й утримання нових додаткових Центрів надання адміністративних послуг. Однак джерела фінансування на реалізацію таких за підрахунками підкомітету Верховної Ради України з питань адміністративних послуг та адміністративних процедур до 1 січня 2022 р. ЦНАПи, які перебувають в адміністративних районних центрах, будуть трансформовані в ЦНАПи ОТГ. До того самого часу мають бути створені ЦНАПи у громадах із населенням понад 10 000 осіб. Попередньо, за стратегією, до 1 січня 2024 року громади менше 10 000 будуть зобов'язані теж створити ЦНАПи [10].

Якщо законодавчо і практично проаналізувати прийняту Постанову № 807-IX, то на сьогодні фактично кожен громадянин і так зіштовхується із складною логістикою отримання адміністративної послуги. Тепер, згідно з новим поділом, таких проблем стає ще більше.

Отже, з огляду на вищесказане сьогодні спостерігається тенденція ускладнення процесу надання якісної адміністративної послуги органами публічної адміністрації. У зв'язку з цим виникає потреба наукового пошуку у вирішенні цієї проблеми.

Актуальним питанням у контексті надання високої якості адміністративної послуги є розробка та реалізація стандартів надання адміністративних послуг. Стандарти якості адміністративних послуг являють собою чіткі вимоги щодо надання послуг, яким має відповідати робота публічного органу й за допомогою яких можна оцінити, наскільки якісно надається певна публічна послуга.

За аналогією з приватним сектором, де щодо обслуговування клієнтів встановлюються «вищі стандарти» (найкращої якості), «мінімальні стандарти» (гірше не повинно бути), можна зазначити, що Законом України «Про адміністративні послуги» визначено мінімальні стандарти (вимоги) якості під час надання адміністративних послуг. Це, зокрема, вимоги щодо інформування громадян про адміністративні послуги, порядок та умови їх надання; наявність інформаційних та технологічних карток адміністративних послуг; граничний строк надання адміністративної послуги; час прийому суб'єктів звернень у центрах надання адміністративних послуг тощо [11, с. 93].

В Україні практика встановлення органами державної влади та органами місцевого самоврядування власних стандартів якості надання адміністративних послуг, які були б вище за визначені Законом України «Про адміністративні послуги» вимоги, досі ще не набула поширення. Натомість у країнах ЄС органи державної влади та органи місцевого самоврядування розробили та закріпили у нормативно-правових актах стандарти надання послуг ще у 90-х роках минулого століття.

Стандарти було розроблено на основі принципів, закладених у хартіях – програмах модернізації державного управління, спрямованих на покращення якості публічних послуг, прийнятих на початку 90-х років у Великобританії, Франції, Бельгії та інших європейських країнах [12, с. 73].

Відтак стандартизація адміністративних послуг є важливим завданням державної політики у сфері надання адміністративних послуг у короткостроковій перспективі. Наявність стандартів надання адміністративних послуг та чітких критеріїв оцінювання їх якості є найкращим способом забезпечення прав та законних інтересів громадян-споживачів послуг [11, с. 93].

Зважаючи на вищесказане, вважаємо, що доцільним пріоритетом бюджетних асигнувань на період 2020–2022 рр. має стати розширення кількості ЦНАПів, а відомчі сервісні адміністративні центри повинні стати інтегрованими до існуючих уже ЦНАПів, що дозволить покращити рівень доступності кожного громадянина до адміністративних послуг.

На наше переконання, актуальним для місцевого рівня на сьогодні залишається забезпечення високої якості обслуговування громади в усіх центрах надання адміністративних послуг; збільшення кількості таких послуг, які надаються через ЦНАПи; впровадження сервісно-орієнтованих підходів у роботу центрів; запровадження електронних сервісів та покращення їх якості.

Пріоритетне значення для високої якості адміністративних послуг також має розвиток органами публічної влади та органами місцевого самоврядування механізмів взаємодії з громадянами, розробка стандартів надання адміністративних послуг.

Висновки. Отже, першочерговими завданнями державної політики у сфері надання адміністративних послуг бачимо:

1. Завершення децентралізації на місцях у територіальних громадах, збільшення мережі центрів надання адміністративних послуг.

2. Покращення якості надання адміністративних послуг, зокрема шляхом надання адміністративних послуг в електронній формі, залучення громадян до контролю за якістю надання адміністративних послуг, удосконалення методики моніторингу та оцінювання якості надання адміністративних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упорядник В. П. Тимошук. К.: Факт, 2003. 496 с.
2. Люхтергандт О. Проект Адміністративного процедурного кодексу України та сучасне адміністративне процедурне право. *Юридичний журнал*. 2002. № 5. С. 24–29.
3. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Факт, 2003. 384 с.
4. Богринцева О. О. Питання неоднозначності тлумачення категорії «послуга». *Актуальні проблеми сучасної науки*. 2014. № 1. С. 38–42.
5. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
6. Єдиний державний портал адміністративних послуг. URL: <https://issuu.com/minesonomdev/docs/f96f86420b2e80>
7. Звіт про розвиток Центрів надання адміністративних послуг у 2019 р. Новини порталу. Єдиний державний портал адміністративних послуг. URL: <https://issuu.com/minesonomdev/docs/f96f86420b2e80>
8. Офіційний сайт Центру надання адміністративних послуг виконавчого комітету Ірпінської міської ради. URL: <http://cnap.imr.gov.ua/subiekty-nadanna-posluh>
9. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України: від 17.07.2020 № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text>
10. Для кого нові райони: міфи та реалії нового адмінтерустрою в Україні. URL: <https://uacrisis.org/uk/dlya-kogo-novi-raiony-mify-ta-realiyi-novogo-adminterustroyu-v-ukrayini>
11. Легеца Є. О. Оцінювання якості надання публічних послуг в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2016. № 1. С. 93.
12. Джига Т. Реформування сфери надання адміністративних послуг в контексті розбудови «сервісної» держави в Україні. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. ОРІДУ*. 2014. Вип. 3 (59). С. 70–74.

REFERENCES

1. Administratyvna protsedura ta administratyvni posluhy. Zarubizhnyi dosvid i propozytii dlia Ukrainy / avtor-uporiadnyk V. P. Tymoshchuk. K.: Fakt, 2003. 496 s.

2. Liukhterhandt O. Proekt Administratyvnoho protsedurnoho kodeksu Ukrainy ta suchasne administratyvne protsedurne pravo. *Yurydychnyi zhurnal*. 2002. № 5. S. 24–29.
3. Derzhavne upravlinnia: problemy administratyvno-pravovoi teorii ta praktyky / za zah. red. V. B. Averianova. K.: Fakt, 2003. 384 s.
4. Bohryntseva O. O. Pytannia neodnoznachnosti tlumachennia katehorii «posluha». *Aktualni problemy suchasnoi nauky*. 2014. № 1. S. 38–42.
5. Ofitsiinyi sait Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
6. Iedynyi derzhavnyi portal administratyvnykh posluh. URL: <https://issuu.com/mineconomdev/docs/f96f86420b2e80>
7. Zvit pro rozvytok Tsentriv nadannia administratyvnykh posluh u 2019 r. Novyny portalu. Yedynyi derzhavnyi portal administratyvnykh posluh. URL: <https://issuu.com/mineconomdev/docs/f96f86420b2e80>
8. Ofitsiinyi sait Tsentru nadannia administratyvnykh posluh vykonavchoho komitetu Iripinskoi miskoi rady. URL: <http://cnap.imr.gov.ua/subiekty-nadanna-posluh>
9. Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy: vid 17.07.2020 № 807-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text>
10. Dlia koho novi raiony: mify ta realii novoho adminterustroi v Ukraini. URL: <https://uacrisis.org/uk/dlya-kogo-novi-raiony-mify-ta-realiyi-novogo-adminterustroyu-v-ukrayini>
11. Leheza Ye. O. Otsiniuvannia yakosti nadannia publichnykh posluh v Ukraini. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 2016. № 1. S. 93.
12. Dzhyha T. Reformuvannia sfery nadannia administratyvnykh posluh v konteksti rozbudovy «servisnoi» derzhavy v Ukraini. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*: zb. nauk. pr. ORIDU. 2014. Vyp. 3 (59). S. 70–74.

A. Yarosh. Administrative and legal foundations of providing quality administrative services in the context of decentralization

A scientific and practical understanding of one of the key concepts of modern administrative procedural law – administrative service – is investigated. It is stated that the concept of “administrative services” focuses on the performance of the duties of public administration bodies to natural and incorporated persons aimed at legal formalization of the conditions necessary to ensure the proper realization of their rights and interests protected by law. The relevance of the practical implementation of the administrative service in the light of changes in the administrative-territorial division of the districts is analyzed. It is determined that today, the service entities for the provision of administrative services at the local level are the administrative services provision centers. The improvement of the system of provision and quality of electronic services in Ukraine provides for their accessibility and openness from a single window – the Single State Portal of Administrative Services. It is noted that the issue of the quality of services for citizens in administrative service provision centers deserves special attention. The lack of transparency in public administration remains an unresolved problem in the provision of administrative services at the local level. It is found that the current issue in the context of providing high-quality public services is the development and implementation of standards for the provision of administrative services, the development of mechanisms for interaction with citizens by public authorities and local authorities, and the development of standards for the provision of administrative services. Standards for the quality of administrative services are

clear requirements for the provision of services that the work of a public authority must meet and can be used to assess the quality of a public service. The directions of improvement of the quality of administrative services in Ukraine are given, namely: completion of decentralization at the local level in territorial communities, increase of the network of administrative services provision centers; improving the quality of administrative services, in particular by providing administrative services in electronic form, involving citizens in monitoring the quality of administrative services, improving the methodology for monitoring and evaluating the quality of administrative services.

Key words: *public services, electronic services, administrative-territorial division, administrative services provision centers, standards of administrative services provision.*

Стаття надійшла до редколегії 25 серпня 2020 року

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.2/.7

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.122-130

Р. Ф. Аракелян,

к.ю.н.,

e-mail: rozyna@ukr.net

Університет ДФС України

ORCID ID 0000-0002-4621-7024

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Стаття присвячена висвітленню деяких аспектів кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів. Досліджено вітчизняні доктринальні підходи, процеси та форми прояву кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів, запропоновано правила розмежування конкретних складів корупційних злочинів та правила здійснення кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів. Обґрунтовано необхідність здійснення кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів на засадах синергетичного ефекту.

Ключові слова: корупційний злочин, кваліфікація, кримінально-правова кваліфікація корупційних злочинів, конкуренція статей закону про кримінальну відповідальність.

Р. Ф. Аракелян. Некоторые аспекты криминально-правовой квалификации коррупционных преступлений

В статье освещены некоторые аспекты криминально-правовой квалификации коррупционных преступлений. Исследованы отечественные доктринальные подходы, процессы и формы проявления криминально-правовой квалификации коррупционных преступлений, предложены правила разграничения конкретных составов коррупционных преступлений и правила осуществления криминально-правовой квалификации коррупционных преступлений. Обоснована необходимость осуществления криминально-правовой квалификации коррупционных преступлений на основе синергетического эффекта.

Ключевые слова: коррупционное преступление, квалификация, криминально-правовая квалификация коррупционных преступлений, конкуренция статей закона об криминальной ответственности.

Метою статті є правовий аналіз певних доктринальних ключових аспектів кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів для винайдення єдиного уніфікованого підходу практики їх застосування.

Постановка проблеми. Вітчизняна законодавча підвалина кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів насамперед заснована на концептуальних теоретико-прикладних засадах, що обумовлені положеннями Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 15.05.2003 (додатковим протоколом до неї), Конвенції ООН проти

транснаціональної організованої злочинності від 04.02.2004 (протоколами до неї), Конвенції ООН проти корупції від 31.10.2003. Вищевказаними міжнародними правовими актами встановлюється певна модель та стандарти засобів правового впливу на корупційні злочини. Вітчизняна емпірична перцепція кваліфікації корупційних злочинів не виробила уніфікованого підходу застосування міжнародно-правової моделі та стандартів у контексті інтерпретації та кваліфікації корупційних злочинів, передбачених положеннями стст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 366-1, 368, 368-3-369, 369-2, 369-3 Кримінального кодексу України, з урахуванням правових норм спеціального законодавчого акта. Відсутність усталених єдиних підходів до кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів ускладнює кримінально-правову оцінку корупційних злочинів та фактично негативно впливає на процес протидії корупційним злочинам компетентними інституціями, водночас корупційні злочини загрожують ідеалам демократії, правам людини і правопорядку, загрожують економічній та політичній стабільності, сталому розвитку держави та її національній безпеці.

Наразі виникає гостра потреба у визначенні парадигми доктринально-правових начал у контексті теоретичних розробок та підходів до визначення кваліфікуючих ознак корупційних злочинів та їх відмежування серед суміжних злочинних діянь на стадії здійснення належної кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів. Відсутність усталеного уніфікованого підходу (моделі) до кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів спричинює латентний вимір існування корупційної злочинності та ухвалення неправосудних рішень, що, в свою чергу, підриває принцип верховенства права.

Аналіз останніх публікацій. Проблемам кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів приділяється значна увага, зокрема такими вченими, як: А. В. Савченко, О. К. Марін, М. Б. Желік, В. О. Навроцький, М. Й. Коржанський, М. І. Мельник, Є. В. Невмержицький, Т. М. Супрун, В. В. Топчий та ін.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняне доктринальне термінологічне визначення поняття «кваліфікація» сформульовано 1947 року А. А. Герцензоном, який під «кваліфікацію злочинів» (термін «кваліфікація» походить від латинських слів «qualis» (якість) та «facio» (роблю) розумів установлення відповідності конкретного діяння ознакам певного злочину, передбаченого кримінальним законом [1, с. 4]. На думку науковця В. О. Навроцького, кримінально-правова кваліфікація – це оцінка діяння, яке заподіяло чи мало заподіяти істотну шкоду, та характеризується рисами кримінальної протиправності, що полягає у визначенні того, якою статтею (частиною, пунктом статті) кримінального закону передбачене це діяння. У наукових працях В. М. Кудрявцева, Б. А. Курінова, С. А. Тарарухіна, В. Я. Тація, А. В. Савченка, М. Й. Коржанського, П. П. Андрушка спостерігається позитивна зміна доктринальної парадигми цього правового явища, під «кримінально-правовою кваліфікацією злочинів» розуміється встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння й ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою, включаючи психологічний та логічний процеси, виміри [2, с. 7–8].

Вітчизняна доктрина права розглядає кваліфікацію корупційних злочинів як вид кримінально-правової кваліфікації та визначає останню як процес та результат встановлення відповідності фактичних ознак конкретного посягання всім ознакам корупційного злочину, передбаченого відповідною статтею Кримінального кодексу України, яка містить рестрикційну кримінально-правову норму. Належна кваліфікація

злочину має визначальне юридичне значення, оскільки її результат визначає кримінально-правові наслідки, обумовлені призначенням покарання. Результат кваліфікації корупційних злочинів відображається у формулі кваліфікації, яка обумовлена вказівкою на статтю (статті, частини статті) Кримінального кодексу України, що містить рестрикційну кримінально-правову норму. Формула кваліфікації повинна відображати структурні елементи суспільно-небезпечного корупційного діяння, вчиненого переважно спеціальним суб'єктом злочину. Кваліфікація корупційних злочинів є різновидом та формою прояву процесу застосування права, якій притаманні ознаки правозастосовної практики кримінального права.

Позитивний результат кримінально-правової кваліфікації обумовлений її вихідними положеннями – принципами, які засновані на загальних принципах права, принципах кримінального, конституційного права та є детермінантою доктрини права. Принципами кримінально-правової кваліфікації є принципи: законності, верховенства права, об'єктивності, відповідності, індивідуальності, повноти, вирішення суперечливих питань на користь особи, що підозрюється у вчиненні злочину, недопустимості подвійного інкримінування, стабільності. При цьому погоджуємося з думкою науковця Н. Ф. Кузнєцової, яка зазначає про те, що відсутність законодавчо визначених правил кваліфікації значно збільшує ризик прояву кваліфікаційних помилок. Виокремлюють таку класифікацію кваліфікаційних помилок: 1) неправильний вибір норми Кримінального кодексу України для кваліфікації злочину; 2) невизнання наявності складу злочину в діяннях, де він є; 3) встановлення складу злочину в діяннях, коли він відсутній [3, с. 21]. На думку науковця В. О. Навроцького, неправильне застосування кримінального закону може полягати у: 1) «підміні» статей Кримінального кодексу України (коли замість статті, яка підлягає застосуванню, робиться посилання на іншу статтю); 2) «надлишковому» застосуванню статей Кримінального кодексу України (поряд зі статтями Кримінального кодексу України, які підлягають застосуванню, діяння оцінюється з використанням таких, які до цього випадку не мають відношення, не повинні інкримінуватися); 3) безпідставному застосуванню статей Кримінального кодексу України (має місце у тих випадках, коли скоєне повинно оцінюватися на підставі норм інших галузей права); 4) «пропуску» статей Кримінального кодексу України (незастосуванні їх за наявності до того підстав) [4, с. 370]. Вищевказані помилки зумовлені порушенням типових правил кримінально-правової кваліфікації, які вироблені доктриною права та практикою правозастосування.

Процесом дослідження кваліфікації корупційних злочинів є вивчення питання їх розмежування від суміжних складів злочинів або злочинів, передбачених конкуруючими нормами. Усі ознаки складу злочину виконують відмежувальну роль і призначені основним чином для цього [5, с. 13]. Склад злочину упорядковує процес кримінально-правової кваліфікації, дає змогу здійснювати компаративний аналіз відповідних ознак у загальноприйнятій послідовності, гарантує, що певні ознаки будуть зігноровані чи пропущені. За таких умов процес кваліфікації злочинів за своєю сутністю полягає в послідовному відмежуванні кожної ознаки вчиненого діяння від ознак інших суміжних складів злочинів або злочинів, передбачених конкуруючими нормами [6, с. 146].

Кримінально-правовій кваліфікації корупційних злочинів притаманна конкуренція статей закону про кримінальну відповідальність, йдеться про варіативний діапазон складів кримінального злочину за умови відсутності ознак множинності злочинів, що

обумовлює необхідність вибору єдино правильного складу злочину. Вказана варіативність злочинів обумовлена двома чи декількома суміжними складами злочинів, що підлягають розмежуванню, а також колізіями статей закону про кримінальну відповідальність, законодавчими прогалинами. Правила процесу винайдення норми права (статті), що підлягає застосуванню у вищезазначених випадках, не є уніфікованими. Варто зазначити, що поняття «конкуренція» застосовується у кримінальному праві для позначення проблеми вибору кримінально-правової норми, яка виникає у процесі кваліфікації злочину, коли вчинене особою злочинне діяння «підпадає» під ознаки двох чи більше норм Особливої частини КК України [7]. Погоджуємося з думкою науковця О. К. Марін, який зауважує, що правильне вирішення питання про застосування конкуруючих кримінально-правових норм має важливе значення для практики, оскільки є запорукою для використання кримінальної репресії в суворій відповідності із законом [8, с. 7]. Науковець О. К. Марін пропонує виокремлювати таку конкуренцію: 1) загальної та спеціальної норм, де відбувається підпорядкування за обсягом; 2) частини і цілого, де відбувається підпорядкування за змістом; 3) спеціальних норм, де відсутнє підпорядкування між конкуруючими спеціальними нормами, але таке підпорядкування існує між кожною з них з єдиною загальною нормою [8, с. 106, 107]. Варто зазначити, що конкуренція кримінально-правових норм корупційних злочинів, які обумовлені прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди, існує у таких видах: конкуренція загальної та спеціальної норм; конкуренція частини і цілого; конкуренція кількох пунктів статті, які передбачають кваліфікуючі обставини [9, с. 132–133].

У теорії кримінального права зауважено, що практичне значення розмежування складів злочинів не зводиться лише до з'ясування змісту спільних та відмінних ознак порівнюваних складів злочинів, оскільки спрямоване на те, щоб застосувати саме ту норму, яка передбачає відповідальність за вчинення відповідного посягання. У разі розмежування конкретних складів корупційних злочинів необхідно встановити правила кримінально-правової кваліфікації, не останнє значення у виборі яких повинно належати тому, який характер співвідношення між собою мають склади корупційних злочинів зі спільними ознаками. За таких умов для подолання конкуренції необхідно виконати дві дії: 1) визначити вид конкуренції кримінально-правових норм; 2) застосувати вироблене теорією кримінального права правило подолання конкуренції певного виду [10].

У правозастосовній діяльності непоодинокими є випадки, коли під час здійснення кримінально-правової кваліфікації виникають ситуації, коли різні склади злочинів характеризуються, з одного боку, рядом спільних ознак, а з іншого – ознаками, що їх відрізняють. Такі склади злочинів є суміжними, наявність рис подібності яких і зумовлює необхідність їх відмежування [11, с. 161]. Суміжні склади відображають злочини як з однаковим, так і з різним характером суспільної небезпеки. Алгоритм розмежування суміжних складів злочинів запропонував В. О. Навроцький, який, зокрема, пропонує: знайти спільне (те, що об'єднує порівнювані об'єкти, які відзначаються як споріднені); вивести ознаки, за якими порівнювані об'єкти відрізняються між собою; встановити, у чому полягає відмінність розмежувальних ознак [12, с. 59]. Водночас варто зважати на те, що не всі ознаки складу злочину можуть виконувати роль розмежувальних (неможливо розрізняти злочини за загальним об'єктом, причинним зв'язком, загальними ознаками суб'єкта злочину), оскільки ними виступають лише обов'язкові ознаки складу, які прямо передбачені в диспозиції відповідних статей Особливої частини КК України [13, с. 65].

Доктринальні аспекти кваліфікації корупційних злочинів передбачають кримінально-правову оцінку поведінки (діяння) особи шляхом встановлення кримінально-правових визначальних ознак, визначення кримінально-правової норми, що підлягає застосуванню, та встановлення відповідності (тотожності, ідентичності) ознак вчиненого діяння конкретному складу злочину, передбаченому нормами кримінального законодавства, за відсутності фактів, що виключають злочинність діяння.

Кваліфікація корупційних злочинів має системний характер та не обмежується складами кримінальних злочинів, визначених у примітці ст. 45 Кримінального кодексу України, зокрема статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 366-1, 368, 368-3-369, 369-2, 369-3 Кримінального кодексу України [14]. Наявність у діях особи ознак складу злочину (злочинів), перелічених у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України, автоматично не засвідчує про те, що злочин є корупційним, оскільки підлягають встановленню апіорні ознаки корупційності, що засновані на положеннях стст. 1 та 3 Закону України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції» та які обумовлюють спричинення шкоди інтересам держави, суспільства та особи [15]. У статті 65 Закону України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції» визначено, що за вчинення будь-яких корупційних правопорушень (під такими розуміються діяння, що містять ознаки корупції, за які законом встановлено кримінальну відповідальність зокрема) особи, зазначені в ч. 1 ст. 3 Закону України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції», притягаються до кримінальної відповідальності у встановленому законом порядку [15]. У контексті правильної кваліфікації корупційних злочинів та тлумачення корупційних правопорушень, правові положення вищезазначеного спеціального законодавчого акта підлягають застосуванню в поєднанні із складами злочинів, передбачених статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 366-1, 368, 368-3-369, 369-2, 369-3 Кримінального кодексу України, вказане засвідчує їх синергетичну дію [14]. Розрізнене тлумачення вказаної категорії залежно від сфери правозастосування, а тим більше її розширене тлумачення виключно для цілей Кримінального кодексу України є неправильним та неприйнятним.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції» суб'єктами, на яких поширюється дія вказаного законодавчого акта, зокрема є особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією, – у випадках, передбачених вказаним законодавчим актом [15]. Такий випадок єдиний, передбачений ст. 22 Закону України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції» «Обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища». Особам, зазначеним у частині першій статті 3 вказаного законодавчого акта, забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, зокрема використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах. Відтак у контексті розслідування корупційних злочинів, наприклад відносно службових осіб юридичної особи приватного права згідно з правилами п. 3 ч. 1 ст. 3, ст. 22 Закону України

від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції», ст. 45 Кримінального кодексу України, вказана особа була б суб'єктом корупційного злочину виключно, якщо б вона використала своє службове становище з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших конкретних осіб. Протиправне діяння хоч і пов'язане із зловживанням своїм службовим становищем, але вчинене без вказаної мети, яка є визначальною ознакою корупційного правопорушення, а відтак і корупційного злочину, тому засвідчує відсутність підстав для визнання вчиненого злочину таким, що має ознаки корупційного. Вищезазначений правовий висновок повністю ґрунтується на положеннях ст. 1 Закону України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції», за яким корупційним правопорушенням, незалежно від того, чи воно має наслідком кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність, визнається виключно діяння, яке містить ознаки корупції, вичерпний перелік яких також викладено в законодавчому акті. Аналогічні правові висновки закріплені в рішенні Конституційного суду України від 06.10.2010 за справою № 21-рп/2010 [15].

У Кримінальному кодексі України з огляду на його завдання цілком логічно передбачено особливі кримінально-правові наслідки виключно відносно корупційних злочинів, при цьому не врегульовано випадки вчинення злочинів, які підпадають під ознаки терміна «правопорушення, пов'язане з корупцією» – діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені спеціальним законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції», за яке законом встановлено кримінальну відповідальність [15]. У контексті кваліфікації корупційних злочинів важливе значення мають особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, за яких правова позиція потерпілого може нівелювати будь-які кримінальні процесуальні завдання публічного обвинувачення та потягти за собою закриття кримінального провадження, зокрема і щодо особливо тяжкого злочину, крім вчиненого організованою групою, або шкода від якого завдана державним інтересам. Кримінальне провадження повинно здійснюватися виключно в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта, в якому, за наявності правових підстав, має бути обов'язково вказано про те, що особа обвинувачується у вчиненні саме корупційного злочину з наведенням у її діях ознак корупції, за відсутності вказаних обставин відсутні підстави для визнання злочину корупційним.

Висновки. Вищевикладений правовий аналіз та дослідження доктринальних ключових аспектів кримінально-правової кваліфікації корупційних злочинів обумовлені такими аргументованими судженнями та висновками:

- вітчизняна доктрина права розглядає кваліфікацію корупційних злочинів як вид кримінально-правової кваліфікації та визначає останню як процес і результат встановлення відповідності фактичних ознак конкретного посягання всім ознакам корупційного злочину, передбаченого відповідною статтею Кримінального кодексу України;
- кваліфікація корупційних злочинів є різновидом та формою прояву процесу застосування права, якій притаманні ознаки правозастосовної практики кримінального права. При цьому процесом дослідження кваліфікації корупційних злочинів є вивчення питання їх розмежування від суміжних складів злочинів або злочинів, передбачених конкуруючими нормами;
- встановлено, що кримінально-правовій кваліфікації корупційних злочинів притаманна конкуренція статей закону про кримінальну відповідальність, при цьому правила процесу винайдення норми права (статті), що підлягає застосуванню у відповідних випадках не є уніфікованими;

- встановлено, що конкуренція кримінально-правових норм корупційних злочинів, які обумовлені прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди, мають різні модифікації. Розмежовуючи конкретні склади корупційних злочинів, запропоновано встановити правила кримінально-правової кваліфікації, не останнє значення у виборі яких повинно належати тому, який характер співвідношення між собою мають склади корупційних злочинів зі спільними ознаками;
- аргументовано судження відносно того, що кваліфікація корупційних злочинів має розглядатися системно та не обмежуватися складами кримінальних злочинів, визначених у примітці ст. 45 Кримінального кодексу України. Наявність у діях особи ознак складу злочину (злочинів), перелічених у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України, автоматично не засвідчує про те, що злочин є корупційним, оскільки підлягають встановленню апіорні ознаки корупційності, що засновані на положеннях стст. 1 та 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. та які обумовлюють спричинення шкоди інтересам держави, суспільства та особи;
- запропоновано здійснювати кваліфікацію корупційних злочинів та тлумачити корупційні правопорушення на засадах синергетичного ефекту, зокрема на підставі положень Закону України «Про запобігання корупції» в поєднанні із складами злочинів, передбачених статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 366-1, 368, 368-3-369, 369-2, 369-3 Кримінального кодексу України;
- обґрунтовано неправильність та неприйнятність розрізненого тлумачення корупційного злочину залежно від сфери правозастосування, а тим більше його розширеного тлумачення виключно для цілей Кримінального кодексу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герцензон А. А. Квалификация пре ступлений. М.: Госюриздат, 1947. 146 с.
2. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. М.: Юридическая литература, 1972. 352 с.
3. Кузнецова Н. Ф. Проблемы квалификации преступлений: лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений» / науч. ред. и предисл. академика В. Н. Кудрявцева. М.: Издательский Дом «Городец», 2007. 336 с.
4. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
5. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. Видання 2-ге. К.: Атіка, 2002. 640 с.
6. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрист, 2004. 304 с.
7. Портнов А. В., Москалюк О. В. Конкуренція і колізія норм права: співвідношення понять. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 15 (2'2012). С. 1–6. URL: <http://erub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article>
8. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія. К.: Атіка, 2003. 224 с.
9. Желік М. Б. Питання кваліфікації злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. *Верховенство права. Республіка Молдова*. 2017. № 4. С. 142–146.

10. Марін О. К Проблеми подолання конкуренції кримінально-правових норм при застосуванні КК України 2001 р. URL: <http://www.lawyer.org.ua>
11. Марко С. І. Кримінально-правова характеристика виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2009. 225 с.
12. Навроцький В. О. Кримінальне законодавство зарубіжних держав: питання особливої частини. Львів: юридичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка, 1999. 56 с.
13. Навроцький В. О. Проблеми кваліфікації злочинів: конспект лекцій. Львів: Львівський держ. ун-т, 1993. 84 с.
14. Кримінальний кодекс України: від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *ВВР України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
15. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: zakon2.rada.gov.ua

REFERENCES

1. Hertsenzon A. A. *Kvalyfykatsiya prestupleniy*. M.: Hosiuryzdat, 1947. 146 s.
2. Kudriavtsev V. N. *Obshchaia teoriya kvalyfykatsyy prestupleniy*. M.: Iurydycheskaia lyteratura, 1972. 352 s.
3. Kuznetsova N. F. *Problemy kvalyfykatsyy prestupleniy: lektsyy po spetskursu «Osnovy kvalyfykatsyy prestupleniy»* / nauch. red. y predysl. akademyka V. N. Kudriavtseva. M.: Yzdatelskiy Dom «Horodets», 2007. 336 s.
4. Navrotskyi V. O. *Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii: navch. posibnyk*. K.: Yurinkom Inter, 2006. 704 s.
5. Korzhanskyi M. Y. *Kvalifikatsiia zlochyniv: navchalnyi posibnyk*. Vydannia 2-he. K.: Atika, 2002. 640 s.
6. Kudriavtsev V. N. *Obshchaia teoriya kvalyfykatsyy prestupleniy*. 2-e yzd., pererab. y dop. M.: Yurystъ, 2004. 304 s.
7. Portnov A. V., Moskaliuk O. V. *Konkurentsiia i koliziia norm prava: spivvidnoshennia poniat*. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy*. 2012. № 15 (22012). S. 1–6. URL: <http://epub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article>
8. Marin O. K. *Kvalifikatsiia zlochyniv pry konkurentsii kryminalno-pravovykh norm: monohrafiia*. K.: Atika, 2003. 224 s.
9. Zhelik M. B. *Pytannia kvalifikatsii zlochyniv, yaki poliahaiut u pryiniatti propozyitsii, obitsianky abo oderzhanni nepravomirnoi vyhody*. *Verkhovenstvo prava. Respublyka Moldova*. 2017. № 4. S. 142–146.
10. Marin O. K. *Problemy podolannia konkurentsii kryminalno-pravovykh norm pry zastosuvanni KК Ukrainy 2001 r*. URL: <http://www.lawyer.org.ua>
11. Marko S. I. *Kryminalno-pravova kharakterystyka vyhotovlennia, zberihannia, prydbannia, perevezennia, peresylannia, vvezennia v Ukrainu z metoiu zbutu abo zbutu pidroblenykh hroshei, derzhavnykh tsinnykh paperiv chy biletiv derzhavnoi loterei: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 / Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka*. Lviv, 2009. 225 s.

12. Navrotskyi V. O. Kryriminalne zakonodavstvo zarubizhnykh derzhav: pytannia osoblyvoi chastyny. Lviv: yurydychnyi fakultet Lvivskoho derzhavnoho universytetu im. Ivana Franka, 1999. 56 s.

13. Navrotskyi V. O. Problemy kvalifikatsii zlochyniv: konspekt lektsii. Lviv: Lvivskiy derzh. un-t, 1993. 84 s.

14. Kryriminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. *VVR Ukrainy*. 2001. № 25–26. St. 131.

15. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1700-VII. URL: zakon2.rada.gov.ua

R. Arakelyan. Some aspects of the criminal legal qualification of corruption crimes

The article is devoted to covering some aspects of criminal qualification of corruption crimes. Domestic doctrinal approaches, processes and forms of manifestation of criminal-law qualification of corruption crimes have been investigated, the rules of demarcation of specific structures of corruption crimes and rules of criminal-law qualification of corruption crimes have been proposed.

The necessity of criminal-law qualification of corruption crimes on the basis of synergetic effect had been substantiated. The legal analysis and investigation of the doctrinal key aspects of the criminal qualification of corruption crimes are conditioned by the following substantiated judgments and conclusions: the domestic doctrine of law is considered the qualification of corruption crimes as a type of criminal law qualification and determines the latter as a process and result of establishing the conformity of factual signs of a specific violation to all signs of a corruption crime, it is provided for by the relevant article of the Criminal Code of Ukraine; it is established that competition of criminal norms of corruption crimes, which are conditioned by acceptance of the offer, promise or receipt of undue benefit, have different modifications. Distinguishing the specific types of corruption offenses, it is proposed to establish the rules of criminal qualification, last but not least in the choice of which should belong to what the nature of the correlation between the corruption structures with common features; we have augmented that the qualification of corruption crimes should be systematically considered and not limited to the criminal offenses set out in the note Art. 45 of the Criminal Code of Ukraine. The presence in the actions of the person signs of the crime (crimes) listed in the note to Art. 45 of the Criminal Code of Ukraine does not automatically certify that the crime is corrupt, since they are subject to the establishment of a priori signs of corruption based on the provisions of Article 1 and Art. 3 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" of October 14, 2014 and which cause damage to the interests of the state, society and individuals; it is proposed to qualify corruption crimes and to interpret corruption offenses on the basis of synergistic effect, in particular, on the basis of the provisions of the Law of Ukraine «On Corruption Prevention» in conjunction with the crime compositions provided for in Articles 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, 410, 354, 364, 364-1, 365-2, 366-1, 368, 368-3-369, 369-2, 369-3 of the Criminal Code of Ukraine; it is provided wrong and unacceptable crime of corruption disparate interpretations depending on the scope of law, and especially its broad interpretation only for the purposes of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: corruption crime, qualification, criminal legal qualification of corruption crimes, competition of articles of the law on criminal liability.

Стаття надійшла до редколегії 3 вересня 2020 року

УДК 343.114

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.131-142

О. В. Сиренко,

доцент

e-mail: Soksana41@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-6567-2321;

Р. О. Загоровський,

Університет ДФС України

e-mail: roman.zahorovskyi@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-7271-3622

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПЕРЕГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ТА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Стаття присвячена історико-правовим аспектам розвитку інституту перегляду кримінальних проваджень за нововиявленими та виключними обставинами. Досліджується процес формування такої процесуальної категорії, як нововиявлені обставини в кримінальному процесуальному законодавстві Української РСР. Аналізується процес трансформації порядку здійснення кримінальних проваджень за нововиявленими обставинами у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. Досліджуються зміни кримінального процесуального законодавства та, як наслідок, розмежування кримінальних процесуальних положень щодо перегляду проваджень за нововиявленими обставинами на дві категорії: перегляд за нововиявленими та перегляд за виключними обставинами. Здійснюється загальна характеристика перегляду кримінальних проваджень за нововиявленими та виключними обставинами на сучасному етапі правозастосовної діяльності.

Ключові слова: нововиявлені обставини, виключні обставини, судові рішення, вирок, ухвала, перегляд судових рішень, кримінальне провадження, кримінальний процес, кримінальне процесуальне законодавство.

О. В. Сиренко, Р. О. Загоровский. История становления института пересмотра уголовных производств по вновь выявленным и исключительным обстоятельствам

Статья посвящена историко-правовым аспектам развития института пересмотра уголовных производств по вновь открывшимся и исключительным обстоятельствам. Исследуется процесс формирования такой процессуальной категории, как вновь открывшиеся обстоятельства в уголовном процессуальном законодательстве Украинской ССР. Анализируется процесс трансформации порядка осуществления уголовных производств по вновь открывшимся обстоятельствам в связи с принятием Уголовного процессуального кодекса Украины 2012 года. Исследуются изменения уголовного процессуального законодательства и, как следствие, разграничения

уголовных процессуальных положений о пересмотре производств по вновь открывшимся обстоятельствам на две категории: пересмотр по вновь открывшимся и просмотр по исключительным обстоятельствам. Осуществляется общая характеристика пересмотра уголовных производств по вновь открывшимся и исключительным обстоятельствам на современном этапе правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: *вновь открывшиеся обстоятельства, исключительные обстоятельства, судебное решение, приговор, определение, пересмотр судебных решений, уголовное производство, уголовный процесс, уголовное процессуальное законодательство.*

Метою статті є історико-правова характеристика особливостей здійснення кримінальних проваджень за нововиявленими та виключними обставинами упродовж конкретного історичного етапу розвитку вітчизняної правової системи, починаючи з набрання чинності Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року та до внесення останніх змін до сучасного кримінального процесуального законодавства України.

Постановка проблеми. Інститут перегляду кримінальних проваджень за нововиявленими та виключними обставинами є нормативно визначеним і похідним від радянської правової системи, що зумовлює окремі складнощі та породжує колізії в процесі практичної реалізації зазначених норм суб'єктами кримінальних проваджень. Детальне дослідження проблематики перегляду кримінальних проваджень за нововиявленими та виключними обставинами і пошук раціональних шляхів удосконалення цього процесуального інституту є необхідним кроком для подальшого приведення положень кримінального процесуального законодавства у відповідність до європейських та міжнародних стандартів.

Перегляд кримінальних проваджень за нововиявленими та виключними обставинами як процесуальна форма перегляду судових рішень за своїм змістом та призначенням має спрямовуватися на забезпечення та захист прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, виправлення помилок, допущених судами під час існування об'єктивно невідомих та істотних обставин, що призвели до винесення незаконних і необґрунтованих судових рішень, а тому є важливою гарантією реалізації права на доступ до правосуддя, об'єктивний, неупереджений та справедливий розгляд справи.

Важливість таких проваджень полягає в тому, що на момент прийняття судових рішень суду й особі, стосовно якої ухвалюється вирок або постановляється ухвала, під час судового розгляду не були відомі та не могли бути відомі обставини, що безпосередньо призводять до прийняття помилкового судового рішення.

Правове регулювання інституту перегляду кримінальних справ за нововиявленими обставинами в Україні упродовж довгого часу регламентувалося Кримінально-процесуальним кодексом України, введенного в дію з 01.04.1961 Законом Української РСР від 28.12.1960 (втратив чинність) [1].

Зазначеним Кодексом визначалася процедура перегляду судових рішень, що набрали законної сили, в порядку виключного провадження, підставами для здійснення якого були нововиявлені обставини (перша підстава) та неправильне застосування кримінального закону й істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення (друга підстава) [1, ст. 4004].

Перелік нововиявлених обставин як самостійної та достатньої підстави для перегляду кримінальних справ у порядку виключного провадження знайшли своє нормативне закріплення в ст. 4005 Кримінально-процесуального кодексу України [1].

З набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року окремою главою було виділено та регламентовано здійснення провадження за нововиявленими обставинами, розширено перелік нововиявлених обставин для здійснення такого виду кримінальних проваджень та суб'єктів, які уповноважені на подання заяви про перегляд судового рішення, а також істотно змінено процедуру перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами [2].

Після прийняття Закону України від 03.10.2017 № 2147а-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [3] та внесення відповідних змін до положень Кримінального процесуального кодексу України розмежовано дві процесуальні категорії як окремі підстави для перегляду судових рішень, що набрали законної чинності: нововиявлені та виключні обставини.

Однак, незважаючи на ряд позитивних законодавчих новел, пов'язаних з прийняттям нового кодифікованого кримінального процесуального закону та внесення подальших змін до нього, спрямованих на демократизацію кримінального судочинства, у сфері перегляду проваджень за нововиявленими та виключними обставинами існує ряд невирішених питань, що обумовило її актуальність та, як наслідок, вибір теми наукового дослідження.

Аналіз останніх публікацій. Окремі аспекти становлення та функціонування, проблематика й особливості практичної реалізації інституту перегляду судових рішень у кримінальних провадженнях за нововиявленими та виключними обставинами неодноразово досліджувалися вітчизняними й зарубіжними вченими, серед яких Г. П. Середа, О. М. Дроздов, В. М. Беднарьська, О. Ю. Татаров, І. І. Пшеничний, М. С. Строгович та ін.

Варто зазначити, що станом на сьогодні дослідження зазначених науковців є історико-правовим аналізом та узагальненням теоретичних положень кримінального процесуального права, що стосуються перегляду кримінальних проваджень за нововиявленими і виключними обставинами. Однак такі дослідження дещо втратили актуальність з огляду на зазначені вище законодавчі зміни у кримінальному процесуальному законодавстві України, у зв'язку з чим багато питань практичної реалізації цих норм залишаються невирішеними та потребують додаткового наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження особливостей перегляду судових рішень у кримінальних провадженнях за нововиявленими та виключними обставинами через призму історичного розвитку такого інституту дозволяє прослідкувати генезис проблемних аспектів, що є притаманними правозастосовчій та судовій практиці під час реалізації суб'єктами кримінальних проваджень процесуальних прав, підкреслити значимість цього процесуального засобу серед інших форм перегляду судових рішень та виокремити чинники, що впливають на розвиток цієї сфери в умовах сучасності.

Основоположні аспекти інституту перегляду кримінальних проваджень за нововиявленими обставинами було закріплено в Кримінально-процесуальному кодексі УСРР 1922 року. Згодом ця форма перегляду перейшла в Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1927 року та Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року [4, с. 377].

Інститут перегляду кримінальних проваджень за нововиявленими обставинами в тому розумінні, що існує в кримінальному процесі станом на сьогодні та який був узятий за основу під час розробки та прийняття нового кримінального процесуального кодифікованого акту, знайшов своє нормативне закріплення в КПК України 1960 року.

Як уже зазначалося вище, Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 року регламентувався порядок здійснення виключного провадження за наявності такої підстави, як нововиявлені обставини [1]. Згідно з положеннями ст. 4005 КПК України нововиявленими обставинами визнавалися такі групи юридичних фактів, які підпадали під визначення цієї процесуальної категорії:

1) фальсифікація доказів, неправильність перекладу, а також показань свідка, потерпілого, обвинуваченого, підсудного, висновку і пояснень судового експерта, на яких ґрунтується вирок;

2) зловживання прокурора, дізнавача, слідчого чи суддів під час провадження у справі;

3) усі інші обставини, які не були відомі суду під час винесення судового рішення і які самі по собі або разом з раніше виявленими обставинами доводять неправильність засудження або виправдання підсудного [1].

Процедура перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, згідно з положеннями КПК України 1960 року, умовно поділялася на декілька етапів: перевірка заяв і повідомлень про нові обставини вчинення злочину, проведення розслідування, внесення подання до суду про перегляд судового рішення та вирішення судом питання [1; 5, с. 62].

Отримання прокурором заяви чи повідомлення про перегляд судового рішення від заінтересованих осіб являло собою початкову стадію для подальшої процесуальної діяльності з відновлення порушених прав [1, ст. 4008].

Вважаємо, що відсутність нормативного визначення правової конструкції «заінтересовані особи» було суттєвим недоліком існуючої на той час моделі перегляду кримінальних справ у порядку виключного провадження, оскільки у певних випадках нівелювалося конституційне право громадян на оскарження судових рішень через відсутність закріплення переліку та правового статусу осіб, які мали право ініціювати питання перегляду рішення.

Органам прокуратури відводилося важливе місце у процесі ініціювання процедури перегляду судових рішень унаслідок покладених на прокурорів процесуальних функцій у кримінальному судочинстві [6].

М. С. Строговичем доречно зазначено, що «заяви про перегляд справи за нововиявленими обставинами до прокурора можуть подавати різні установи та особи, проте вони не є приводами для відновлення провадження та не мають значення процесуальних актів» [7, с. 18–19].

Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 року не регламентувалися вимоги щодо належного оформлення поданих заяв та повідомлень, а також не регулювалася процедура перевірки заяв та повідомлень про нововиявлені обставини.

Так, О. В. Татаровим охарактеризовано вимоги до оформлення заяви про перевірку на факт наявності нововиявлених обставин, зокрема, заява повинна була містити такі відомості: назва органу чи посадової особи, якій вона адресована; відомості про особу, яка подала заяву; статус особи відповідно до рішення суду, що оскаржується; в чому полягає його незаконність; перелік документів, що додаються до заяви [5, с. 62].

Щодо перевірки заяв і повідомлень на предмет наявності та достатності нововиявлених обставин, процесуальним законодавством того часу передбачено лише право прокурорів витребування матеріалів справи із суду та необхідність перевірки строків давності притягнення до кримінальної відповідальності для перегляду визначених законом судових рішень [1].

Зокрема, у разі отримання клопотання, в якому зазначалася вимога про перегляд виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття справи за нововиявленими обставинами, прокурор був зобов'язаний перевірити строки давності притягнення до кримінальної відповідальності [1, ст. 4006], оскільки у разі їх закінчення відновлення провадження у справі та скасування судових рішень, що набрали законної чинності, стало неможливим.

Відповідно до змісту ст. 4008 КПК України 1960 року після здійснення перевірки прокурор був зобов'язаний особисто або через слідчі органи (або органи дізнання) провести розслідування нововиявлених обставин [1].

Кримінально-процесуальний кодекс України передбачав необхідність розслідування нововиявлених обставин за постановою прокурора у всіх випадках, коли йому стануть відомі нові обставини у справі [1, ст. 4008]. Разом з тим, як зазначає Г. Середа, положення ст. 4008 КПК України щодо розслідування нововиявлених обставин та представлення суду їх матеріалів разом з висновком прокурора про їхнє підтвердження, «фактично мала пряме виконання лише за відсутності злочинних діянь, що підпадають під ознаки нововиявлених обставин, та у випадках, якщо не є можливим постановлення вироку» [8].

За умови наявності вироку, що набрав законної чинності, для перегляду рішення за нововиявленими обставинами у відповідний суд прокурор надавав обвинувальний вирок й ухвали судів апеляційної та касаційної інстанцій (у випадках, якщо мало місце оскарження судового рішення) [1; 8].

Відповідно до ст. 4005 КПК України 1960 року фальсифікація доказів, завідомо неправильний переклад, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, завідомо неправильний висновок і пояснення судового експерта, зловживання прокурорів, дізнавачів, слідчих і суддів визнавалися підставами для перегляду судових рішень, що набрали законної чинності в порядку виключного провадження, лише за умови, що були встановлені вироком, що набрав законної чинності, а за неможливого постановлення вироку — матеріалами досудового розслідування [1].

Розслідування нововиявлених обставин провадилося за правилами, встановленими кримінально-процесуальним законом для проведення досудового слідства [1]. О. В. Татаровим зазначено, що розслідування в більшості випадках розпочиналося з допиту осіб, які подали клопотання про перегляд судового рішення. Проте існували певні винятки. Зокрема, «у випадку подання клопотання про перегляд вироку суду захисником засудженого, оскільки внаслідок положень ст. 69 КПК України він не міг бути допитаний про обставини, які стали йому відомі під час надання юридичної допомоги підзахисним або довірителям. У такому разі, залежно від характеру нових обставин, розслідування може розпочатися з провадження інших слідчих дій: допитів свідків, призначення експертиз» [1; 5, с. 63].

Проблемним питанням, на думку автора, є відсутність у процедурі перегляду справ за нововиявленими обставинами, згідно з КПК України 1960 року, нормативного регулювання реалізації заінтересованими особами права на оскарження до вищестоящего прокурора або до суду постанови про призначення розслідування нововиявлених обставин та постанови про відмову у призначенні такого розслідування.

Як встановлено С. В. Давиденком, можливість оскарження вищезазначених постанов залежала від «процесуальних гарантій своєчасної реалізації такого права, як закріплення правових приписів, прокурора зобов'язано направляти упродовж доби копії відповідних

постанов усім заінтересованим особам, зокрема потерпілому, цивільному позивачу та їхнім представникам» [9, с. 216].

Незважаючи на приписи ст. 4008 КПК України 1960 року, згідно з якими встановлювалося право на оскарження до вищестоящего прокурора постанови про відмову у перегляді кримінальної справи за нововиявленими обставинами у зв'язку з відсутністю підстав для такого перегляду [1], кримінально-процесуальним законодавством не була регламентована процедура оскарження зазначеної постанови у судовому порядку, що являло собою істотне обмеження конституційного права громадян на доступ до правосуддя.

Щодо судового розгляду справ за нововиявленими обставинами, згідно з ч. 1 ст. 40010 КПК України 1960 року, заява про перегляд кримінальної справи у зв'язку з нововиявленими обставинами розглядалася апеляційним чи касаційним судом за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку [1].

О. М. Дроздов доречно наголошував, що за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку, неявка учасників процесу на засідання суду не була перешкодою для розгляду справи. Водночас, якщо будь-хто з учасників бажав взяти участь у судовому розгляді справи, але не міг це зробити з об'єктивних причин, суд зобов'язаний був забезпечити реалізацію наданого права, тобто відкласти розгляд справи на той день і час, коли заінтересована особа могла взяти участь у судовому засіданні, що не завжди реалізовувалося судами під час розгляду подібних справ [10].

20.11.2012 набрав чинності Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI, відповідно до положень якого окремою главою регламентовано порядок здійснення провадження за нововиявленими обставинами [2].

У цілому за основу положень нового КПК України щодо порядку перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами взято нормативні приписи КПК України 1960 року з частковою деталізацією окремих частин та етапів цієї процедури.

Серед змін, яких зазнав інститут провадження за нововиявленими обставинами, нормативно доповнено перелік нововиявлених обставин, суттєво змінено порядок ініціювання та деталізовано процедуру перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами порівняно з тим, що встановлювалося попереднім кримінально-процесуальним законодавством [1; 2].

КПК України 2012 року до вже існуючого переліку нововиявлених обставин доповнено такими юридичними фактами, що знайшли своє закріплення в ст. 459 Кодексу: 1) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, що належить переглянути; 2) визнання Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом [2].

Новим кримінальним процесуальним кодексом конкретизовано коло суб'єктів, які мають право подати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Так, відповідно до ст. 460 КПК України право подати відповідну заяву надано учасникам судового провадження [2].

У контексті зазначеної норми змінився правовий статус прокурорів як суб'єктів кримінальних проваджень на стадії перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Відповідно до статті 37 Кодексу до учасників судових проваджень віднесено прокурорів, які безпосередньо беруть участь у кримінальних провадженнях, що підлягають перегляду за нововиявленими обставинами. Положеннями статті 36

Кодексу встановлено право службових осіб органів прокуратури вищого рівня, до яких законом було віднесено Генерального прокурора України, прокурорів обласного рівня та прирівняних до них прокурорів, їх заступників, подавати заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами незалежно від їх участі в судових провадженнях [2].

Аналізуючи вищевикладене, прокурори міст, районів і прирівняні до них службові особи органів прокуратури не мали права на подання відповідних заяв, крім випадків їхньої безпосередньої участі у судових провадженнях, що є суттєвим зменшенням їх процесуальної дієздатності у процедурі перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами порівняно з повноваженнями, якими були наділені прокурори згідно з КПК України 1960 року.

Окремою статтею КПК України деталізовано вимоги до заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, зокрема, у заяві мали зазначатися обставини, що могли вплинути на прийняття судового рішення, але не були відомі та не могли бути відомі суду та особі, яка звертається із заявою, під час судового розгляду, та обґрунтування з посиланням на обставини, що підтверджують наявність нововиявлених обставин [2, ст. 462].

Новим кримінальним процесуальним законом було суттєво змінено порядок розгляду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Так, за новими правилами заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подається до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку внаслідок незнання про існування таких обставин [2, ст. 463].

Розгляд заяви здійснюється відповідним судом згідно з правилами, передбаченими для кримінального провадження в суді тієї інстанції, що здійснює перегляд [2, ст. 466]. Отже, суд повинен перевіряти судові рішення та встановлювати наведені у заявах обставини, які підтверджують наявність нововиявлених обставин, відповідно до вимог Глави 28 «Судовий розгляд», Глави 31 «Провадження в суді апеляційної інстанції» та Глави 32 «Провадження в суді касаційної інстанції».

Однак вважаємо такий порядок розгляду заяви безпосередньо судом, який перший допустив помилку внаслідок незнання про існування нововиявлених обставин, дещо суперечливим принципу інстанційності здійснення кримінального провадження з огляду на наступне.

Відповідно до ст. 467 КПК України суд має право скасувати вирок чи ухвалу й ухвалити новий вирок чи постановити ухвалу або залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення. У разі ухвалення нового судового рішення суд користується повноваженнями суду відповідної інстанції [2].

З огляду на зміст цієї норми можна дійти висновку, що суд, який здійснюватиме перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, має право скасувати рішення суду тієї самої або вищої інстанції, що суперечить положенням кримінального процесуального законодавства про повноваження судів відповідних інстанцій за наслідками здійснення кримінального провадження. Так, відповідно до чинного КПК України жодна судова інстанція не має повноважень скасовувати ні рішення тієї самої судової інстанції, ні вищестоящего суду [2].

Однак унаслідок винятковості таких кримінальних проваджень, завданням яких є виправлення помилок, допущених судами під час ухвалення рішень за умови незнання

про існування незалежних від суду істотних обставин, та для забезпечення стабільності судових рішень, що набрали законності, за чинним кримінальним процесуальним законом, поняття інстанційності до цього провадження застосовано не може бути.

Так, за своїм змістом провадження з перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами є однією із складових судового провадження, яка відокремлена від усіх інших стадій судового розгляду. Винятковий характер цього провадження зумовлений тим, що його основу становить перегляд судових рішень, які набрали законності та фактично перебувають на стадії їх виконання, а в деяких випадках – проваджень, судові рішення за якими вже виконані.

Як вдало зазначено І. І. Пшеничним, за новою процедурою в процесі правозастосовної практики складається несприятлива ситуація для учасників судового провадження під час визначення суду, який першим допустився помилки. Це стосується випадку, якщо у провадженні існують декілька відмінних судових рішень різних інстанцій, які, по суті, вирішують кримінальне провадження. Адже не обов'язково, що судом, який першим допустився помилки внаслідок незнання про існування нововиявлених обставин, буде суд, який ухвалив остаточне рішення у провадженні, що набрало законної чинності. За таких обставин учасникам судового провадження буде важко правильно визначити суд, до якого необхідно звернутися із заявою про перегляд судового рішення [11, с. 509–510].

Унаслідок положень ч. 2 ст. 459 КПК України нововиявленими обставинами визнаються завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного та обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок. Диспозицією ст. 384 КК України «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» визначена кримінальна караність за вчинення таких дій, як надання завідомо неправдивих показань свідком та потерпілим, однак підозрюваний та обвинувачений не несуть кримінальної відповідальності за давання завідомо неправдивих показань з огляду на наступне [2; 12].

Доведення факту неправдивості показань підозрюваного та обвинуваченого покладається на сторону обвинувачення та здійснюється шляхом встановлення або спростування зазначених обставин належними та допустимими доказами. У разі якщо доводи потерпілого та обвинуваченого, висунуті у свій захист, стороною обвинувачення не спростовані, застосовується принцип невинуватості та тлумачення сумнівів щодо доведеності вини на користь такої особи відповідно до ст. 17 КПК України [2].

Показання підозрюваного на стадії досудового розслідування та показання обвинуваченого під час судового розгляду кримінального провадження підлягають оцінці за загальними правилами, встановленими для оцінки наявних у матеріалах кримінального провадження доказів [2, ст. 94].

Автором дослідження зазначається про відсутність правового визначення такої нововиявленої обставини, як завідомо неправильний висновок експерта (ст. 459 КПК України передбачає лише неправильність пояснень експерта), хоча, згідно зі ст. 384 КК України, за таке діяння передбачено кримінальну відповідальність [2; 12].

Інститут перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами зазнав формальних змін після прийняття Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», відповідно до положень якого здійснено уніфікацію окремих процесуальних інститутів [4].

У зв'язку з внесенням відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України замість процедури перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, що існувала до прийняття змін, законодавцем розмежовано окремо провадження за нововиявленими обставинами та провадження за виключними обставинами [4].

З аналізу ст. 459 КПК України (в новій редакції) додано нову процесуальну категорію – виключні обставини, до яких віднесено як нові юридичні факти (друга обставина), так і обставини, які раніше належали до нововиявлених (перша та третя обставини): 1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом у разі вирішення справи; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом; 3) встановлення вини судді у вчиненні злочину або зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, внаслідок якого було ухвалено судові рішення [3; 4].

Для здійснення кримінального провадження за наявності такої виключної обставини, як порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом, за новими правилами встановлена виключна інстанційна підсудність, а саме заява про перегляд судового рішення подається до Верховного Суду для подальшого її розгляду Великою Палатою Верховного Суду [3, ст. 33; 4].

Законом України № 2147-VIII доповнено ст. 461 КПК України положеннями про строки звернення про перегляд судового рішення за виключними обставинами (строк звернення про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами не зазнав змін) [3; 4].

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, після прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року законодавцем внесено якісні зміни щодо порядку здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами, а саме змінено процедури ініціювання та перегляду судами рішень, що набрали законної чинності, доповнено перелік підстав та формалізовано вимоги для подання до суду, який перший під час ухвалення рішення здійснив помилку внаслідок об'єктивного незнання про існування істотних обставин, заяви про перегляд судового рішення.

Зазначені якісні перетворення інституту перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами здійснено на основі нормативної бази попереднього кримінально-процесуального законодавства, однак із внесенням нових прогресивних змін шляхом демократизації процедури відкриття кримінального провадження та деталізації окремих етапів перегляду судових рішень.

З прийняттям Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII з метою вдосконалення системи перегляду судових рішень здійснено уніфікацію положень процесуальних кодексів, як наслідок, внесено зміни до порядку перегляду кримінальних проваджень. Законодавцем нормативно закріплено кримінальне провадження за нововиявленими обставинами та кримінальне провадження за виключними обставинами. Якісним нововведенням стало введення такої виключної підстави для перегляду судових рішень у кримінальних провадженнях, як порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справ національними судами, що є актуальним з огляду на потребу у виконанні рішень та застосуванні практики Європейського суду з прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон від 28.12.1960 № 1001-05 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон від 03.10.2017 № 2147-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19>
4. Денисова Ю. С. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в системі переглядів судових рішень. Актуальні проблеми держави і права. 2013. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2827/Denisova%20Problematika.pdf?sequence=1>
5. Татаров О. Удосконалення процесуальної діяльності з перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Вісник Національної академії прокуратури України. 2009. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2009_3_12
6. Давиденко Л., Куц В. Процесуальні функції прокурора у кримінальному судочинстві. Вісник Національної академії прокуратури України. 2008. № 3. С. 65–72.
7. Строгович М. С. Проверка законности и обоснованности судебных приговоров. М.: Изд-во Академии наук СССР, 1956. 248 с.
8. Середа Г. П. Діяльність прокурора у зв'язку з переглядом судових рішень за нововиявленими обставинами. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2013_7_18
9. Давиденко С. В. Питання вдосконалення кримінально-процесуального законодавства щодо перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами у кримінальному судочинстві України. Форум права. 2011. № 2. С. 214–219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_35
10. Дроздов О. М. Проблеми перегляду судових рішень в порядку виключного провадження. Вісник Верховного Суду України. 2010. № 8. С. 21–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2010_8_7
11. Пшеничний І. І. Здобутки та прорахунки нормативно-правового регулювання інституту перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Форум права. 2013. № 3. С. 507–513. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=FP_index.htm_2013_3_85
12. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

REFERENCES

1. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 28.12.1960 № 1001-05 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 13.04.2012 № 4651-VI // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon vid 03.10.2017 № 2147-VIII // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19>
4. Denysova Yu. S. Perehliad sudovykh rishen za novoviyavlenymy obstavynamy v systemi perehliadiv sudovykh rishen. Aktualni problemy derzhavy i prava. 2013. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2827/Denisova%20Problematika.pdf?sequence=1>
5. Tatarov O. Udoshkonalennia protsesualnoi diialnosti z perehliadu sudovykh rishen za novoviyavlenymy obstavynamy. Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2009. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2009_3_12
6. Davydenko L., Kuts V. Protseualni funktsii prokurora u kryminalnomu sudochynstvi. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2008. № 3. S. 65–72.
7. Strohovich M. S. Proverka zakonnosti y obosnovannosti sudebnykh pryhovorov. M.: Yzd-vo Akademii nauk SSSR, 1956. 248 s.
8. Sereda H. P. Diialnist prokurora u zviazku z perehliadom sudovykh rishen za novoviyavlenymy obstavynamy. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2013_7_18
9. Davydenko S. V. Pytannia vdoshkonalennia kryminalno-protseualnogo zakonodavstva shchodo perehliadu sudovykh rishen za novoviyavlenymy obstavynamy u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy. *Forum prava*. 2011. № 2. S. 214–219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_35
10. Drozdov O. M. Problemy perehliadu sudovykh rishen v poriadku vykliuchnoho provadzhennia. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. 2010. № 8. S. 21–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2010_8_7
11. Pshenychnyi I. I. Zdobutky ta prorakhunky normatyvno-pravovoho rehuliuвання institutu perehliadu sudovykh rishen za novoviyavlenymy obstavynamy za novym Kryminalnym protseualnym kodeksom Ukrainy. *Forum prava*. 2013. № 3. S. 507–513. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=FP_index.htm_2013_3_85
12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 05.04.2001 № 2341-III // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

O. Sirenko, R. Zahorovskiy. History of formation of the institute of review of criminal proceedings under newly discovered and exceptional circumstances

The article is devoted to the historical and legal aspects of the development of the institute of review of criminal proceedings on newly discovered and exceptional circumstances. The process of formation of such a procedural category as the newly discovered circumstances in the criminal procedural legislation of the Ukrainian SSR is studied.

The author notes that the institute of review of criminal proceedings under newly discovered and exceptional circumstances is normatively defined and derived from the Soviet legal system, which causes some difficulties and creates conflicts in the practical implementation of these rules by the subjects of criminal proceedings. A detailed study of the review of criminal proceedings in

newly discovered and exceptional circumstances and the search for rational ways to improve this procedural institution is a necessary step to further bring the provisions of criminal procedure legislation in line with European and international standards.

The process of transformation of the procedure for conducting criminal proceedings under the newly discovered circumstances in connection with the adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012 is analyzed. The changes of the criminal procedural legislation, and, as a consequence, the division of criminal procedural provisions on the review of proceedings on newly discovered circumstances into two categories: review on newly discovered circumstances and review on exceptional circumstances are investigated. The general characteristic of revision of criminal proceedings on newly discovered and exceptional circumstances at the present stage of law enforcement activity is carried out.

Emphasis is placed on the importance of such proceedings, which is that at the time of the court's decision and the person in respect of whom the sentence or ruling was issued, the circumstances directly leading to the erroneous decision were not known and could not have been known during the trial. court decision.

Summarizing the research, the author concludes that, after the adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012, the legislator made qualitative changes in the procedure for criminal proceedings under the newly discovered circumstances.

The legislator normatively enshrines criminal proceedings on newly discovered circumstances and criminal proceedings on exceptional circumstances. A qualitative innovation was the introduction of such an exclusive basis for review of court decisions in criminal proceedings as Ukraine's violation of international obligations in national courts, which is relevant given the need to enforce decisions and apply the case law of the European Court of Human Rights.

Key words: *newly discovered circumstances, exceptional circumstances, court decision, sentence, ruling, review of court decisions, criminal proceedings, criminal proceedings, criminal procedural legislation.*

Стаття надійшла до редколегії 26 серпня 2020 року

**Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність**

УДК 343.1

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.143-149

А. А. Гмирін,

к.ю.н.,

Університет ДФС України

e-mail: galynadid@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-3488-7693

РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

У статті зазначається, що правова неврегульованість багатьох проблем у сфері оподаткування, складність і неоднозначність законодавчої бази сприяють зростанню податкової злочинності, зниженню рівня надходження податків. Зазначено, що в Україні через хаотичний розвиток ринкових відносин склалася певна система заходів, способів і засобів, які використовуються недобросовісними платниками податків для ухилення від сплати податків. Недосконалість податкової системи, непропорційний розподіл податкового зобов'язання між різними сферами економічної діяльності породжують безліч нових раніше невідомих способів порушень податкового законодавства, яким буде неможливо запобігти правовими засобами.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочинність, тіньова економіка, податкова система.

А. А. Гмырин. Реформирование налоговой системы в Украине: общесоциальный уровень предупреждения преступности в сфере налогообложения

В статье отмечается, что правовая неурегулированность многих проблем в сфере налогообложения, сложность и неоднозначность законодательной базы способствуют росту налоговой преступности, снижению уровня поступления налогов. Отмечено, что в Украине через хаотическое развитие рыночных отношений сложилась определенная система мер, способов и средств, используемых недобросовестными налогоплательщиками для уклонения от уплаты налогов. Несовершенство налоговой системы, непропорциональное распределение налогового обязательства между различными сферами экономической деятельности породят множество новых ранее неизвестных способов нарушений налогового законодательства, которым будет невозможно предотвратить правовыми средствами.

Ключевые слова: уголовное преступление, преступность, теневая экономика, налоговая система.

Мета статті. На відміну від країн ЄС, податкова система України не є інструментом підвищення конкурентоспроможності держави, не сприяє зростанню економічної активності суб'єктів господарювання. Існуюча система формування державних доходів відображає недосконалість перехідної економіки та має переважно фіскальний характер. Ринкове реформування економіки супроводжувалося неодноразовими спробами удосконалити податкову систему шляхом прийняття окремих законодавчих актів, що були недостатньо адекватними стану економіки, характерними рисами якої є структурні диспропорції, наявність значних обсягів тіньових оборотів, платіжна криза [1]. Варто зазначити, що в Україні створено податкову систему, яка за своїм складом та структурою подібна до податкових систем розвинених європейських країн. Закони з питань оподаткування розроблено з урахуванням норм європейського податкового законодавства, стандартів податкової політики ГАТТ/СОТ та інших міжнародних економічних організацій.

Постановка проблеми. У кримінологічній науці виокремлюють різні види заходів із запобігання злочинам. Запобіжні заходи поділяються залежно від рівня (загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні), масштабу (загальнодержавні, регіональні, локальні тощо), ступеня радикальності (упереджуючі можливість виникнення криміногенних явищ, нейтралізуючі, блокуючі, мінімізуючі та ліквідуючі), належності до певної групи осіб (неповнолітні особи, звільнені з місць позбавлення волі, рецидивісти), стадій (раннє, безпосереднє та рецидивне запобігання), змісту (соціально-економічні, виховні, технічні, екологічні, правові та ін.), суб'єктів реалізації (заходи органів влади, недержавних організацій, окремих громадян), часу (постійні, невідкладні, тимчасові) тощо [2, с. 154–164; 2, с. 282–286; 3, с. 76; 4, с. 106].

Необхідно зазначити, що загальносоціальне запобігання – це сукупність соціально-економічних, культурно-виховних та правових заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і разом з тим усунення (або нейтралізацію) причин та умов злочинності [5, с. 14]. Ці заходи безпосередньо не пов'язуються з протидією злочинності, а спрямовані на розв'язання соціальних та економічних проблем, які існують у суспільстві, його криміногенних протиріч (матеріальний добробут населення, його культура, свідомість тощо). За своєю сутністю вони є невід'ємною складовою частиною соціально-економічної політики. Іноді в літературі загальносоціальні заходи іменують «загальними», «загальнокримінологічними» або «іншими профілактично значущими заходами» [6, с. 327].

Виклад основного матеріалу. Формування державної стратегії запобігання податкових злочинів ґрунтується на тезисі, що ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), передбачених ст. 212 КК України, є суспільно небезпечними діяннями, які порушують встановлений законодавством порядок оподаткування та призводять до зменшення дохідної частини державного бюджету [7].

Податкова система є однією з найскладніших у правовій системі України. При цьому спостерігається тенденція щодо її нестабільності. Проте, як показує практика правозастосування податкового законодавства, зміни, що вносяться до законів України з питань оподаткування, досить часто спричиняють нові проблеми [9] та є підґрунтям виникнення нових злочинів. Як відомо, в Україні справляються загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі). За ринкових умов господарювання роль податків як основного джерела поповнення доходів державного бюджету, а також знаряддя регулювання соціально-економічних процесів у суспільстві

зростає. Водночас податки мають велике значення не тільки на макрорівні, але й є важливим інструментом впливу на господарську діяльність підприємств та організацій. Приклад розвинених країн Заходу свідчить, що податки можна ефективно використовувати і на благо громадян. Для виконання цих завдань система оподаткування повинна мати міцну наукову базу та кваліфікованих фахівців на всіх рівнях [10]. Податкова система є різновидом відкритої динамічної системи, яка являє собою сукупність законодавчо встановлених у країні податків. Її відкритість означає необхідність аналізу передусім зовнішніх чинників, під впливом яких відбувається її становлення. Вимога системності полягає у тому, що податки мають бути взаємопов'язані, органічно доповнювати один одного, не суперечити системі в цілому та її окремим елементам. Системний підхід означає, що мають реалізовуватися обидві функції податків: і фискальна, і регулювальна. З позиції фискальної функції податкова система має забезпечити гарантоване і стабільне надходження доходів до бюджету, з позиції регулювальної – забезпечувати державі можливість впливу на всі сторони соціально-економічного розвитку суспільства. Податкова система повинна включати досить широке коло податків різної цілеспрямованості, оскільки на практиці неможливо, щоб одночасно в одному податку цілком реалізувалися обидві функції [11]. Проблема побудови ефективної податкової системи – одна з найбільш актуальних в Україні. Її вирішення повинно здійснюватися шляхом вивчення й аналізу як існуючої в Україні законодавчої бази, так і накопиченого у світі досвіду у сфері оподаткування [13]. Створення податкової системи, адекватної потребам соціально орієнтованої конкурентоспроможної ринкової економіки, повинне передбачати: комплексність; цілеспрямоване «портфельне» формування системи податків; наукове визначення податкового потенціалу; формування адекватної правової основи. Ефективність податкової системи визначається тим, наскільки цілеспрямовано вона вирішує комплекс завдань, пов'язаних із скерованістю економіки як системи, розвитком виробництва, підвищенням життєвого рівня населення. Чинна система оподаткування в Україні формувалась упродовж багатьох років. На жаль, досі ще вона не є досконалою і не повністю відповідає вимогам часу. Сьогодні ще існують неузгодженість і протиріччя окремих норм податкових законів, їх нестабільність, безсистемне надання пільг та перекручування сутності податків. Усе це доводить, що й податковий тиск на платників податків необхідно знижувати [12] для заохочення платників податків до правомірної поведінки.

Значна увага як у нашій країні, так і за кордоном (в Італії, Німеччині, Великій Британії, Швейцарії тощо) приділяється, наприклад, спрощеній системі оподаткування малого бізнесу. У деяких країнах, крім спрощеної системи оподаткування, вводяться додаткові умови зменшення суми сплати податків. Це здебільшого сприяє відмові від тіньової господарської діяльності, що дає змогу збільшити розміри податкових надходжень до бюджету. Перевагою спеціального податкового режиму на підставі спрощеної декларації є її простота. Будь-який платник податку може самостійно визначати свої податкові зобов'язання шляхом використання, залежно від рівня доходу, відповідної ставки податку [13].

Міжнародний досвід пропонує і такий вид збирання податків, який здійснюється за принципом національної належності платника податку. Розподіл платників податків за цим принципом дає можливість уникнути подвійного оподаткування, але тут стикаються часто національні інтереси різних країн. Так, держави, у яких підприємства та громадяни отримують більшість прибутків від діяльності за кордоном та капіталів, які також розташовані за межами держави, зацікавлені у розмежуванні юрисдикцій за критерієм

резидентства. Країни, в економіці яких найбільша питома вага належить іноземним капіталам, зацікавлені натомість у критерії юрисдикції на принципах нерезидентства.

Комплекс заходів різної природи, що здійснюються на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях, зазначається специфікою завдань, суб'єктів, конкретним набором превентивних заходів тощо. Загальносоціальне запобігання закладає стратегічні основи запобіжної діяльності щодо податкових злочинів, більшість його заходів закріплюється у державних програмах соціального та економічного розвитку. Вони полягають у вдосконаленні суспільних відносин шляхом застосування соціально-економічних, культурно-виховних та правових заходів, вирішення протиріч, зменшення криміногенного впливу чинників, що викликають серед населення дратівливість, невдоволення життям, своїм соціальним та матеріальним положенням тощо. При цьому ці заходи водночас нейтралізують ряд детермінант податкової злочинності. Загальносоціальні заходи є основою для розробки та виконання спеціально-кримінологічного запобігання ухилення від оподаткування [14].

Отже, податкова система будь-якої країни є продуктом не лише економічного, а й політичного розвитку суспільства. Вона віддзеркалює інтереси різних суспільних груп та політичних партій і є результатом консенсусу, до якого дійшли ці чинності у процесі ухвалення податкових законопроектів.

Проблема запобігання злочинам у сфері оподаткування, безперечно, є загальнодержавною та потребує нагального розв'язання. Важливо зберегти контроль над можливими негативними наслідками, передбачити їх і нейтралізувати ті, яких неможливо уникнути. Потрібно переорієнтуватися з переважно репресивних заходів на загальносоціальні, економічні, політичні, правові, організаційно-управлінські, які варто застосувати в комплексі. Запобігання злочинам у сфері оподаткування є динамічним комплексом взаємопов'язаних заходів соціального, правового, організаційно-управлінського характеру, які застосовують на різних етапах, рівнях і ланках усього суспільства. На загальнодержавному рівні, на авторитетну думку В. П. Хоменко, доцільно вдатися до: прийняття політичних рішень щодо створення необхідних умов цивілізованого розвитку всіх державних і недержавних суб'єктів податкових відносин; розроблення державних програм щодо запобігання злочинам в економічній сфері, зокрема реалізації науково обґрунтованої комплексної програми захисту фінансових відносин від злочинних посягань та дійового запобігання злочинності в зазначеній системі; ухвалення ряду законодавчих актів, які стосуються запобігання злочинам у податковій сфері; упровадження структурних змін у Державній податковій службі України та правоохоронних органах. Ефективне запобігання злочинам у податковій сфері здатне мінімізувати окремі економічні загрози фінансовій безпеці України [15].

Висновок. Отже, враховуючи вищезазначене та досвід країн з розвиненою економікою, які теж здебільшого впроваджували податкове законодавство на своїх територіях методом експериментування, наша держава, зокрема, потребує нетрадиційного підходу до кодифікації наявної податкової системи. Результатом такого підходу, з одного боку, може бути передусім стабілізація основ оподаткування, закладення підвалин цілісної податкової бази, з іншого – створення сприятливого економічного клімату для вдосконалення механізму нарахування і стягнення податків. Нині можна погодитися з твердженням, що в Україні створено податкову систему, яка дає змогу мобілізувати кошти в розпорядження держави, здійснювати їх розподіл і перерозподіл на цілі економічного та соціального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/67791473>
2. Гревцова Р. Ю. До питання про поняття податкових злочинів. *Правова держава: Щорічник наук. пр. Київ: Ін-т держ. і пр. ім. В. М. Корецького НАН України, 1997. Вип. 8. С. 282–288.*
3. Гутник А. Є. Запобігання податковою міліцією ухилення від сплати податків. Київ: Атіка, 2001. 176 с.
4. Попович В. Теоретико-методологічний рівень розробки проблеми латентності злочинів. *Право України. 1999. № 11. С. 106–111.*
5. Пивоваров В. Поняття та види злочинності у сфері економіки. Концептуальні проблеми кримінологічної політики України: м-ли VIII міжвуз. наук. конф. з кримінології та кримінально-виконавчого права, 27 листоп. 2009 р., м. Харків; 275 6/2019 КРИМІНОЛОГІЯ / за заг. ред. В. Голіни. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2010. С. 12–14.
6. Соловьев И. Н. Налоговые преступления и преступность. Москва, 2006. 526 с.
7. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4673/Davtjan%20L.%20G.%20Sub%27ektivnij%20aspekt%20podatkovih%20zlochiv.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
8. Бородіна О. М., Бурлай Т. В., Горшкова Н. І., Гончар Н. Ю., Дубровський В. І. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення: моногр. / І. В. Крючкова (ред.); Інститут економіки та прогнозування НАН України. К.: Основа, 2007. 488 с. ISBN 978-966-699-228-7.
9. Бойчик І. М. Економіка підприємства: навч. посіб. Вид. 2-е, доп., перероб. К.: Атіка, 2007. 528 с. Бібліогр.: С. 521–523. ISBN 966-326-212-5.
10. Афанасьєв М. В., Плоха О. Б. Економіка підприємства: навч.-метод. посіб. / Харківський національний економічний ун-т. Х.: ВД «Інжек», 2007. 320 с. Бібліогр.: С. 310–311. ISBN 978-966-392-105-11.
11. Бурковський В. В., Кармозін В. Я., Каламбет С. В., Водолазська О. А. Податки: навч. посіб. Дніпропетровськ: Пороги, 1998. С. 611.
12. Василькова Т. В., Кондукова Е. В. Податковий аудит в галузях економіки / А. О. Чугаєв (ред.); Державна податкова адміністрація України; Національний ун-т держ. податкової служби України. Ірпінь: НУДПСУ, 2007. 208 с. На обкл. авт. не зазнач. Бібліогр.: в кінці розділів. ISBN 966-337-080-7.
13. URL: <http://sfs.gov.ua/arhiv/modernizatsiya-dps-ukraini/arkchiv/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/mrdosvid/>
14. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/6/51.pdf>
15. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2353/1/3%20%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%20%D1%83%20%D1%84%D1%96%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%Bpdf>

REFERENCES

1. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/67791473>
2. Hrevtsova R. Iu. Do pytannia pro poniattia podatkovykh zlochiniv. *Pravova derzhava: Shchorichnyk nauk. pr. Kyiv: In-t derzh. i pr. im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 1997. Vyp. 8. S. 282–288.*

3. Hutnyk A. Іe. Zapobihannia podatkovoiu militsiiei u khylennia vid splaty podatkov. Kyiv: Atika, 2001. 176 s.
4. Popovych V. Teoretyko-metodolohichniy riven rozrobky problemy latentnosti zlochyniv. *Pravo Ukrainy*. 1999. № 11. S. 106–111.
5. Pyvovarov V. Poniattia ta vydy zlochynnosti u sferi ekonomiky. Kontseptualni problemy kryminolohichnoi polityky Ukrainy: m-ly VIII mizhvuz. nauk. konf. z kryminolohii ta kryminalno-vykonavchoho prava, 27 lystop. 2009 r., m. Kharkiv; 275 6/2019 KRYMINOLOHIIA / za zah. red. V. Holiny. Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 2010. S. 12–14.
6. Solovov Y. N. Nalohovye prestupleniya y prestupnost. Moskva, 2006. 526 s.
7. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4673/Davtjan%20L.%20G.%20Sub%27iektivnij%20aspekt%20podatkovih%20zlochiniv.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
8. Borodina O. M., Burlai T. V., Horshkova N. I., Honchar N. Yu., Dubrovskiy V. I. Konkurentospromozhnist ekonomiky Ukrainy: stan i perspektyvy pidvyshchennia: monohr. / I. V. Kriuchkova (red.); Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy. K.: Osnova, 2007. 488 s. ISBN 978-966-699-228-7.
9. Boichyk Iryna Mykhailivna. Ekonomika pidpriemstva: navch. posib. Vyd. 2-e, dop., pererob. K.: Atika, 2007. 528 s. Bibliohr.: S. 521–523. ISBN 966-326-212-5.
10. Afanasiev M. V., Plokhа O. B. Ekonomika pidpriemstva: navch.-metod. posib. / Kharkivskiy natsionalnyi ekonomichnyi un-t. Kh.: VD «Inzhek», 2007. 320 s. Bibliohr.: S. 310–311. ISBN 978-966-392-105-11.
11. Burkovskiy V. V., Karmozin V. Ya., Kalambet S. V., Vodolazska O. A. Podatky: navch. posib. Dnipropetrovsk: Porohy, 1998. S. 611.
12. Vasyilkova T. V., Kondukova E. V. Podatkovyi audyt v haluziakh ekonomiky / A. O. Chuhaiev (red.); Derzhavna podatкова administratsiia Ukrainy; Natsionalnyi un-t derzh. podatkovoi sluzhby Ukrainy. Irpin: NU DPSU, 2007. 208 s. Na obkl. avt. ne zaznach. Bibliohr.: v kintsi rozdiliv. ISBN 966-337-080-7
13. URL: <http://sfs.gov.ua/arkhiv/modernizatsiya-dps-ukraini/arkhiv/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/mrdosvid/>
14. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/6/51.pdf>
15. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/2353/1/3%20%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%20%D1%83%20%D1%84%D1%96%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%Bpdf>

A. Hmyrin. Tax system reform in ukraine: general social level of crime prevention in the field of taxation

This article notes that the legal unresolved nature of many problems in the field of taxation, the complexity and ambiguity of the legal framework contribute to the growth of tax crime, reducing the level of tax revenues. It is noted that in Ukraine, due to the chaotic development of market relations, there is a certain system of measures, methods and tools used by unscrupulous taxpayers to evade taxes. It is pointed out that tax evasion is usually carried out covertly in various and subtle ways, often with the participation of specially organized financial, economic and criminal structures. The need to create a system to ensure compliance with tax laws, the state must choose the best way to ensure tax revenues. The imperfection of the tax system,

the disproportionate distribution of tax liability between different areas of economic activity will create many new previously unknown ways of violating tax laws, which will be impossible to prevent by legal means. Given the experience of developed economies, which also mostly implemented tax legislation in their territories by experimentation, our state, in particular, needs a non-traditional approach to the codification of the existing tax system. The result of such an approach may be, first of all, the stabilization of the tax base, laying the foundations of an integrated tax base, on the other – the creation of a favorable economic climate to improve the mechanism of calculation and collection of taxes. Now we can agree with the statement that Ukraine has a tax system that allows you to mobilize funds at the disposal of the state, to distribute and redistribute them for economic and social development.

Key words: *criminal offense, crime, shadow economy, tax system.*

Стаття надійшла до редколегії 18 серпня 2020 року

УДК 341.2

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.150-157

Г. В. Дідківська,
к.ю.н., доцент,
Університет ДФС України
e-mail: galynadid@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-3545-0429

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ

У цій статті аналізується становлення кримінального законодавства та його уніфікація, яка відбувалася невеликими темпами, що стосувалося надзвичайної особливості питань суверенітету кожної окремої держави та їх кримінально-правових політичних питань. Зазначається, що загальною ознакою таких домовленостей про однорідне кримінальне законодавство та узгодженість діяльності є міждержавні договори, які передбачають призначення покарання та кваліфікації діянь як протиправних міжнародними чи національними правоохоронними органами. Їх основним завданням є сприяння забезпеченню однаковості кримінального законодавства держав у спосіб конструювання змістовних особливостей кримінального правопорушення.

Ключові слова: злочин, злочинність, запобігання, міжнародна система, кримінальне законодавство.

Г. В. Дидковская. Отдельные аспекты становления международного сотрудничества по предупреждению преступности

В данной статье анализируется становление уголовного законодательства и его унификация, которая проходила небольшими темпами, что касалось чрезвычайной особенности вопросов суверенитета каждого отдельного государства и их уголовно-правовых политических вопросов. Отмечается, что общим признаком таких договоренностей про однородное уголовное законодательство и согласованность деятельности есть межгосударственные договоры, которые предусматривают назначение наказания и квалификации деяний как противоправных международными или национальными правоохрнительными органами. Их главной задачей является содействие обеспечению единообразия уголовного законодательства государств способом конструирования содержательных особенностей уголовного преступления.

Ключевые слова: преступление, преступность, предупреждение, международная система, уголовное законодательство.

Мета дослідження. Відмітити, що міжнародна співпраця у запобіганні злочинності в його сучасному розумінні, періодизація пізнього середньовіччя і початком нового часу у Європі відзначаються починаннями формування найважливіших передумов. З того часу разом зі становленням державного суверенітету почали виникати і його найважливіші

складові основного напрямку міжнародної правової співпраці щодо запобігання злочинності – уніфікації кримінального законодавства держав і правової допомоги у кримінальних провадженнях.

Постановка проблеми. Історично окреслені ідеї територіального верховенства поклали початок становленню ряду фундаментальних основ кримінальної юстиції. Варто зазначити, що існують такі покарання злочинця та потреба у напрацюванні правової процедури, використання яких дозволило б забезпечити просторову дію кримінальних законів. У цей період активно укладаються закони про екстрадицію [1], при цьому деякі науковці зауважують, що вони в майбутньому можуть послугувати підґрунтям для угоди про правову допомогу.

Варто відмітити, що необхідно також звернутися до рабовласницького і феодального періодів, коли міжнародна співпраця не стосувалася питань запобігання злочинності та поведінки з правопорушниками. Такі проблемні питання міждержавної співпраці розв'язувалися значно пізніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи результати наукових досліджень, важливим періодом становлення співпраці держав у запобіганні злочинності можна вважати етап буржуазної революції. Це є початок формування національного кримінального законодавства. У державах Європи та Північній Америці положення загальних частин кримінального права та види злочинів майже не відрізнялися. Це сприяло державам легко домовлятися щодо правової допомоги за кримінальними справами, і, як наслідок, формувалося нове направлення міжнародної правничої співпраці із запобігання злочинності та підписання міжнародних угод про єдність кримінального законодавства. Першою серед таких угод була Конвенція про філоксеру, Паризький договір щодо охорони підводних телеграфних кабелів від 1884 року [2].

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з ускладненнями суспільних відносин з розвитком економічних в подальшому міжнародні розвиваються більш інтенсивно, що в суттєво відобразилося на зростанні кількості злочинних проявів іноземними громадянами. На межі XVIII–XIX століть у відносинах міжнародної співпраці участі України в міжнародній системі запобігання злочинності продовжують використовуватися вже існуючі міжнародні домовленості (щодо видачі злочинців, боротьби з піратством, надання притулку тощо), використовуючи двосторонні договірні механізми. Також варто зазначити, що першими кроками з координації діяльності держав із запобігання конкретним видам злочинних діянь проявилися 1815 року. Перше – це стосувалося такого негативного явища, як рабство і работоргівля. На Віденському конгресі 1815 року було прийнято декларацію з приводу вищезазначених питань. У подальшому на Аахенському конгресі 1818 року було засуджено торгівлю неграми і визнано це злочином. У Лондонському договорі, укладеному 1841 року англійцями, французами, росіянами, австрійцями та прусами, работоргівля прирівнювалась до піратства і надавалась військовим кораблям цих країн правова можливість зупиняти проводити обшуки підозрюваних у работоргівлі кораблі, звільняти невольників, а винних передавати в руки правосуддя. У подальшому у зазначену угоду було внесено доповнення документами, які були прийняті на Берлінській конференції, – про річку Конго 1885 року і на Брюссельській конференції, – про боротьбу з работоргівлею 1890 року. Безпосередньо цими документами работоргівля розглядалася як злочин. При цьому саме рабство було визнане протиправним лише на основі Конвенції про рабство 1926 року та Протоколу до неї від 1953 року [2].

Під час дослідження наукових джерел варто зазначити монографічне дослідження Є. В. Зозулі про міжнародну співпрацю правоохоронних органів України, в якому зазначається активне розширення й поглиблення міжнародної співпраці у сфері участі України в міжнародній системі запобігання злочинності. Автор пояснює це тим, що у світі відбувається швидкий розвиток інтеграційних процесів, спрощується порядок переїздів з однієї країни в іншу, така глобалізація набуває все більших обертів.

Водночас, на думку вченого Є. В. Зозулі, попередньо набутий досвід міжнародної співпраці у запобіганні злочинності, що накопичувався упродовж новітнього періоду української державності, передбачає науково узагальнити та систематизувати для подальшого ефективного запобігання різним проявам злочинних діянь.

Як свідчать історичні факти співпраці держав, розвивається у цій царині тривалий період. На перших етапах були використані досить прості елементи, прикладом може бути домовленість про видачу певної особи, яка здійснила порушення закону, чи інші діяння, визнані окремим злочином. З часом почала виникати необхідність обмінюватися інформацією, причому обмін інформацією постійно розширювався. Доцільно зауважити, що повідомлення, які стосувалися окремих злочинців та злочинних діянь, послідовно отримали наповнення, більш ширший зміст, обіймаючи майже всі механізми запобігання злочинності, долучаючи статистичні дані, результати наукових досліджень причин, тенденцій щодо стану злочинності та інше. Отже, як бачимо, в певний період виникло питання необхідності здійснювати обмін знаннями між державними органами окремої країни у запобіганні злочинності.

Свідчення аналізу історико-наукостворчих досліджень про те, що участь України в міжнародній системі запобігання злочинності та співпраця держав у цій царині розвивається та має три рівні. На першому місці це – співпраця у двосторонніх відносинах, які починають свій розвиток із стародавніх часів. На сьогодні ці відносини не тільки не втратили свого значення, навпаки, набули ще більшого значення. Договори двох сторін дають можливість більше враховувати характер відносини двох держав, їх особливі інтереси з кожним окремим питанням. Найбільш ширшого застосування отримали у двосторонніх договорах питання щодо надання правової допомоги за кримінальними провадженнями, видачі злочинців, передання засуджених осіб для відбування покарання в країні, громадянами якої вони є.

Неодноразові дослідження, що проводили окремі науковці, національного та зарубіжного законодавства з міжнародної співпраці у запобіганні злочинності свідчать, що в останній час вагоме місце у міждержавних правовідносинах займають питання про отримання професіональної сучасної технологічної підтримки. Потребують також сучасного оснащення правоохоронні органи, необхідного для запобігання злочинності. Для прикладу, на потреби виявлення вибухових речовин під час будь-якого транспортного перевезення. Для цього потрібне досить високотехнологічне та дороге обладнання, придбати яке можуть дозволити не всі країни. Велике значення має спільна координація дій, без якої правоохоронні органи окремих країн не зможуть якісно запобігти окремим видам злочинів, особливо організованим злочинності. Особливе значення почали приділяти правилам поведіння з ув'язненими, діяльності пенітенціарної системи та багатьом іншим питанням.

Згідно з даними, оприлюдненими органами МВС та МЗС у діяльності України достатня кількість двосторонніх договорів. Найбільша частка з них – про правову допомогу з

цивільних справ і справ кримінально правового характеру. Щодо сфери покарання, то у таких угодах міститься домовленість про взаємодію судово-слідчих органів двох країн під час здійснення переслідування осіб щодо покарання, які перебувають за межами держав, де вони вчинили протиправне діяння. Міждержавно-правові договори, як правило, мають супроводжуватися договорами між окремими відомствами, якими здійснюється конкретизація співпраці (МВС, СБУ, ДПС України), щодо завдань, порядку вирішення завдань, що належать до їх компетенцій.

Поряд із двосторонньою співпрацею держави здійснюють таку діяльність на регіональних рівнях, що пояснити можна спільністю інтересів і характерними відносинами країн окремого регіону, наприклад між західними областями України й Угорщини.

Співпраця та практика у міжнародному просторі правоохоронних структур свідчить про те, що суттєва діяльність щодо цього проводиться Радою Європи. Співпраця відбувається на високому рівні в європейському регіоні, про що свідчать окремі конвенції: про видачу злочинців; про правову допомогу за кримінальними справами; про визнання вироків за кримінальними справами; про передачу судочинства за кримінальними справами; про правопорушення щодо культурних цінностей; про «відмивання», виявлення, вилучення й конфіскацію доходів від злочинної діяльності. На думку окремих науковців та практиків, особливу зацікавленість має підписана 1983 року державами-членами Ради Європи Конвенція про передачу засуджених осіб. Україна 1995 року також приєдналася до цієї Конвенції [3].

Після отримання незалежності Україною доволі швидко розвивалася співпраця між країнами СНД. У серпні 1992 року всі держави – члени СНД, а також Грузія підписали Угоду про взаємовідносини міністерств внутрішніх справ у сфері обміну інформацією. У січні 1993 року в Мінську держави цього об'єднання (крім Азербайджану) підписали Конвенцію про правову допомогу й правові відносини за цивільними, сімейними і кримінальними справами. Багато статей цієї Конвенції присвячені з надання правової допомоги з кримінальних справ. Ними регламентована співпраця з таких питань, як видача злочинців, здійснення карного переслідування, розгляд справ, підсудних судам двох або декількох держав, передача предметів, використаних під час вчинення злочинів, обміну інформації щодо обвинувальних вироків та засудження.

За таким стрімким розвитком співпраці держав з'ясувалося, що є нелогічним обмеження двосторонніми й регіональними договорами. Вбачалося, що окремі злочинні діяння порушують інтерес усієї світової спільноти, створивши цим самим необхідність співпраці держав на універсальному рівні у сфері правосуддя. Це призвело до процесу багатосторонньої співпраці, і якщо в часи Ліги Націй у них брали участь десятки держав, то на сьогодні у діяльності ООН кількість учасників становить більше ста країн. У цій площині особливого значення набуває участь України в міжнародній системі запобігання злочинності на основі багатосторонніх угод [4].

Свідчення історичного процесу та розвитку торгівлі, мореплавання, зв'язків між державами розширюється й сфера співпраці запобігання конкретним видам злочинів, що зачіпають спільні інтереси. Наприклад, є запобігання морському піратству, яке було визнане державами міжнародним злочином, а піратів проголошено ворогами всесвітньої спільноти. Враховуючи, що піратство, за старими стереотипами з часів феодалізму, залишається і на сьогодні актуальним. Тому у Конвенціях ООН з морського права 1982 року, а також у ряді інших багатосторонніх договорів містяться положення про

запобігання піратству. Прикладом актуальності цього міжнародного злочину слугує захоплення 25 вересня 2008 року судна «Файна», у складі екіпажу якого було 17 громадян України [4].

На Віденському конгресі 1815 року, а 1841 року п'ятьма державами було підписано договір, яким заборонялося перевозити в Америку негрів-рабів, про це вже згадувалося вище. Це ще один міжнародний злочин, який становить велику суспільну небезпеку – работоргівлю. Цей договір було доповнено документами, прийнятими на Берлінській конференції 1885 року (про ріку Конго) й Брюссельській конференції 1890 року, про боротьбу з работоргівлею. У них работоргівлю вже розглядали як злочинне небезпечне діяння. Це питання залишається актуальним і нині стало предметом розгляду в Спеціальному комітеті з питань рабства, створеному Економічною і Соціальною Радою ООН (ЕКОСОР). Комітетом визнається, що рабство на сьогодні існує у прихованому або завуальованому вигляді. З огляду на це 1956 року було проведено Женевську конференцію з питань боротьби з рабством, де було прийнято Додаткову конвенцію про скасування рабства, работоргівлі, інститутів і звичаїв, подібних до рабства. Відповідно до конвенції держави взяли на себе зобов'язання притягувати до відповідальності осіб, винних у перевезенні рабів, втягнення будь-кого в рабство або створення підневільного стану шляхом таврувань чи в інший спосіб [5].

Визначаючи той факт, що суспільство формує моральні цінності та правову свідомість, визначимо наступний напрям співпраці держав із запобіганням розповсюдження порнографічної продукції. Викликає зацікавленість Паризька конвенція про боротьбу з поширенням порнографічних видань 1910 року й Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними 1923 року. Відповідно до цих конвенцій державами взято на себе зобов'язання забезпечувати покарання осіб, винних у збуті, виготовленні, зберіганні, увезенні й вивезенні порнографічної продукції [6].

Наступним кроком у рамках Ліги Націй державами розпочато запобігання торгівлі жінками й дітьми. Важливе значення набула конвенція 1949 року як документ із запобігання торгівлі людьми й експлуатації проституток особами посередниками. Відповідно до цієї конвенції державами взято на себе зобов'язання кваліфікувати як злочин звідництво, спонукання або розбещення з метою проституції, експлуатацію проституції, утримування будинків розпусти, здавання або зняття в оренду приміщень з цією метою, інші дії розпутного характеру [8]. Викликає також зацікавленість Міжнародна конвенція запобігання підробці грошових знаків 1929 року. Її укладання стало результатом зростання небезпеки для держав у зв'язку з розповсюдженням цього суспільно небезпечного діяння. Згідно з конвенцією держави взяли на себе зобов'язання кримінального переслідування тих, хто здійснює підробку або фальсифікацію грошових знаків, поширює підроблені знаки, бере участь у виготовленні приладів або інших предметів, призначених для підробки або фальсифікацій. Відповідно до конвенції учасники зобов'язуються притягати до кримінальної відповідальності осіб, що здійснюють фальшування грошових знаків будь-якої країни, які вони виготовляють або підробляють [7].

Найбільш вагомим у контексті досліджуваного питання, змістовним і послідовним є співпраця держав у запобіганні злочинності в рамках ООН. Статутом ООН створено принципово нові правові підвалини для міжнародної співпраці з визначених питань, проголошено прагнення народів Об'єднаних Націй знову затвердити віру в основні права

людини, гідність та цінність людської особистості. Показовою щодо цього є Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду й покарання за нього від 1948 року. Імпульс для розроблення цієї Конвенції був даний Генеральною Асамблеєю ООН, яка ще 1946 року у своїй резолюції 96 (I) оголосила, що геноцид є злочином, який порушує норми міжнародного права й суперечить духу і цілям ООН [9].

Досліджуючи питання розвитку міжнародної співпраці участі України в міжнародній системі запобігання злочинності, необхідно зазначити, що суттєвого впливу на формування цієї інституції мало формування принципу невидачі своїх підданих (громадян), який, у свою чергу, вплинув на вже згадану практику укладення договорів про уніфікацію кримінального законодавства. Вплив цього принципу мав би створювати суттєві перепони у запобіганні найнебезпечнішим злочинам: держави могли б не видавати свого підданого (громадянина), який вчинив злочинне діяння в іншій державі, але і не притягати його до кримінальної відповідальності, не вважаючи злочином вчинене діяння [10].

Поряд з цим проводиться створення різноманітних організацій, завданням яких є забезпечити ефективну співпрацю держав запобігання злочинності (Комісія щодо попередження злочинності і кримінального правосуддя в рамках ЕКО – СОР, відділ щодо попередження злочинності при Секретаріаті ООН, ІНТЕРПОЛ тощо). Спеціалізовані установи ООН також беруть участь у запобіганні злочинності у рамках своїх статутних завдань (наприклад, МОП у конвенціях, які приймаються та рекомендуються профспілкам держав запобігати примусовій праці та іншими видами злочинів проти трудових прав людини; ЮНЕСКО здійснює організацію співпраці держав із захисту від викрадень та знищення культурних цінностей тощо) [11].

Висновки. Отже, варто зазначити, що важливим значенням для становлення міжнародної співпраці у запобіганні злочинності є створення Ради Безпеки 1993 та 1994 рр., міжнародні кримінальні трибунали для колишньої Югославії та Руанди і прийняття 17 липня 1998 року під патронатом ООН Статуту Кримінального Суду, чим було покладено початок нового етапу з розвитку міжнародної співпраці держав у запобіганні злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міжнародне право: навч. посібник / за ред. М. В. Буроменського. К.: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
2. Нуруллаєв І. С. Деякі питання зародження і становлення міжнародно-правового співробітництва у боротьбі зі злочинністю. *Юрист України*. 2012. № 4. С. 69–76. URL: <http://www.pravnik.info/2013-12-27-12-38-39/105-deyaki-pitannya-zarodzhennya-i-stanovlennya-mizhnarodno-pravovogo-spivrobitnictva-u-borotbi-zi-zlochinnistyu.html>
3. Про приєднання України до Європейської конвенції про передачу засуджених осіб: Закон України від 22 вересня 1995 р. № 337/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 31. Ст. 248.
4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1986. № 17. Ст. 343.
5. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво від 4 груд. 2009 р. URL: <http://www.portal.rada.gov.ua>
6. Международная конвенция о пресечении обращения порнографических изданий и торговли ими, Женева, 12 сентября 1923 года. Сборник действующих договоров,

соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Москва, 1938. Вып. IX.

7. Международная конвенция по борьбе с подделкой денежных знаков: сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Москва, 1933. Вып. VII

8. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами. Українська РСР у міжнародних відносинах. Київ: Видавництво АНУ, 1959.

9. Didkivska G. V. Role of Law in the socialization of personality. *Міжнародний юридичний вісник*: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2014. № 1(1). С. 233–238.

10. Гишинский Я. И. Криминология: курс лекций. СПб.: Питер, 2002. 384 с.

11. Дідківська Г. В. Злочинність в районі антитерористичної операції: поняття та сутність. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції м. Дніпро, 21–22 квітня 2017 р. Ч. 1 / ДНУ імені Олеся Гончара. Дніпро: Дніпровський національний університет ім. О. Гончара, 2017. С. 181–184.

REFERENCES

1. Mizhnarodne pravo: navch. posibnyk / za red. M. V. Buromenskoho. K.: Yurinkom Inter, 2006. 336 s.

2. Nurullaiev I. S. Deiaki pytannia zarodzhennia i stanovlennia mizhnarodno-pravovoho spivrobitnytstva u borotbi zi zlochynnistiu. *Yuryst Ukrainy*. 2012. № 4. S. 69–76. URL: <http://www.pravnik.info/2013-12-27-12-38-39/105-deyaki-pitannya-zarodzhennya-i-stanovlennya-mizhnarodno-pravovogo-spivrobitnytstva-u-borotbi-zi-zlochinnistyu.html>

3. Pro pryednannia Ukrainy do Yevropeiskoi konventsii pro peredachu zasudzhenykh osib: Zakon Ukrainy vid 22 veresnia 1995 r. № 337/95-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1995. № 31. St. 248.

4. Videnska konventsiiia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR*. 1986. № 17. St. 343.

5. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym politseiskym ofisom pro stratehichne spivrobitnytstvo vid 4 hrud. 2009 r. URL: <http://www.portal.rada.gov.ua>

6. Mezhdunarodnaia konventsia o presecheny obrashchenia pornograficheskikh yzdaniy i torhovy ymy, Zheneva, 12 sentiabria 1923 hoda. Sbornyk deistvuiushchykh dohovorov, sohlashenyi y konventsii, zakliuchennykh SSSR s ynostrannymy hosudarstvamy. Moskva, 1938. Vyp. IX.

7. Mezhdunarodnaia konventsia po borbe s poddelkoi denezhnykh znakov: sbornyk deistvuiushchykh dohovorov, sohlashenyi y konventsii, zakliuchennykh SSSR s ynostrannymy hosudarstvamy. Moskva, 1933. Vyp. VII.

8. Konventsiiia pro borotbu z torhivleiu liudmy i z ekspluatatsiieu prostytutsii tretimy osobamy. Ukrainka RSR u mizhnarodnykh vidnosynakh. Kyiv: Vydavnytstvo ANU, 1959.

9. Didkivska G. V. Role of Law in the socialization of personality. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk*: zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. 2014. № 1(1). S. 233–238.

10. Hylinskyi Ya. Y. Krymynolohia: kurs lektsyi. SPb.: Pyter, 2002. 384 s.

11. Didkivska H. V. Zlochynnist v raioni antyterorystychnoi operatsii: poniattia ta sutnist. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii: zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, m. Dnipro, 21–22 kvitnia 2017 r. Ch. 1 / DNU imeni Olesia Honchara. Dnipro: Dniprovskiy natsionalnyi universytet im. O. Honchara, 2017. S. 181–184.

H. Didkivska. Certain aspects of establishment of international cooperation in crime prevention

This article analyzes the formation of criminal law and its unification, which took place at a slow pace, concerning the extreme nature of the sovereignty of each state and their criminal law policy issues. It is noted that a common feature of such agreements on homogeneous criminal law and consistency of activities are interstate agreements that provide for the imposition of penalties and the qualification of acts as illegal by international or national law enforcement agencies. The main task of which is to promote the homogeneity of the criminal legislation of the states in the way of constructing the substantive features of the criminal offense and its composition.

Examining the development of international cooperation of Ukraine's participation in the international crime prevention system, it should be noted that the formation of this institution was significantly influenced by the principle of non-extradition of its subjects (citizens), which in turn influenced the already mentioned practice of concluding agreements on unification of criminal law. The effect of this principle should create significant obstacles to the prevention of the most dangerous crimes: states could not extradite their subject (citizen) who committed a crime in another state, but also not to prosecute him, not considering the crime committed.

The establishment of the Security Council in 1993 and 1994 by the International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda and the adoption on 17 July 1998 under the auspices of the United Nations of the Criminal Code of the United Nations under the auspices of the United Nations under the auspices of the United Nations are important for international cooperation in crime prevention. international cooperation of states in crime prevention.

Key words: *crime, criminality, prevention, international system, criminal legislation.*

Стаття надійшла до редколегії 3 вересня 2020 року

УДК 343.37+343.973

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.158-163

М. М. Забарний,*к.ю.н.,**Університет ДФС України**e-mail: 30.01@nusta.edu.ua***ORCID ID 0000-0001-7933-7498**

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У цій статті зазначається та вказується, що економічною наукою виділяється теоретична (політична економіка) і практична (прикладна економіка) складові, аналізується, наскільки глибоко сучасний юрист повинен знати і володіти кожною з них. Зазначається, що юридична практика свідчить, що для юриста будь-якої спеціалізації (насамперед юриста, який займається правотворчістю) досить важливо знання основ теоретичної частини економічної теорії, а для юриста, який вирішує завдання у сфері реальних (практичних) економічних відносин, необхідні насамперед поглиблені знання прикладної економіки для аналізу стану злочинності у сфері економіки.

Ключові слова: кримінологічний аналіз, економічна злочинність, злочин, кримінальні провадження, корупція.

М. М. Забарний. Криминологический анализ современных тенденций экономической преступности в Украине

В данной статье отмечается и указывается, что экономической наукой выделяется теоретическая (политическая экономика) и практическая (прикладная экономика) составляющие, анализируется, насколько глубоко современный юрист должен знать и владеть каждой из них. Отмечается, что юридическая практика свидетельствует, что для юриста любой специализации (прежде всего юриста, который занимается правотворчеством) крайне важно знание основ теоретической части экономической теории, а для юриста, который решает задачи в области реальных (практических) экономических отношений, необходимые прежде всего углубленные знания прикладной экономики для анализа состояния преступности в сфере экономики.

Ключевые слова: криминологический анализ, экономическая преступность, преступление, уголовные производства, коррупция.

Мета статті. Варто відмітити, що сучасна економіка тісно пов'язана з економічною конкретикою, предметно аналізує господарську діяльність, всебічно вивчає економічну ситуацію, що має пряме відношення до ведення домашнього господарства, підприємництва, діяльності фірм та підприємств. Прикладна економіка, як правило, оперує реальною інформацією, широко використовує практичні та статистичні дані. Показником юриста (наприклад, юриста банківської системи, оперуповноваженого в боротьбі з економічними

злочинами, слідчого податкової, державного виконавця, судді господарського суду, а також суддів земельних, фінансових (податкових) судів, які можна створити в недалекій перспективі) виступає наявність як юридичного мислення, так і системного економічного мислення. Необхідно пам'ятати, що інтелектуальна пізнавальна діяльність в економіці тісно пов'язана з розвитком економічного мислення, яке сучасні економісти виділяють як особливий тип мислення, що передбачає наслідування економічного підходу, згідно з яким поведінка індивіда та його діяльність підпорядковуються принципу раціональності, співвідношення здобутків і втрат у процесі прийняття певного рішення [1, с. 28].

Постановка проблеми. З моменту ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 16 вересня 2014 року і дотепер основна увага як вітчизняних органів державної влади, так і ЄС приділяється оцінці та вдосконаленню національної системи проведення статистичних досліджень у сферах демографічної статистики, статистики сільського господарства, бізнес-статистики, енергетики, національних рахунків, статистики зовнішньої торгівлі, регіональної статистики, а також загальній системі управління якістю всіх процесів виробництва та поширення статистичної продукції. Так, в адаптованих глобальних оцінках національної статистичної системи України, проведених міжнародними експертами від Європейської комісії (Євростату), Європейської асоціації вільної торгівлі Економічної комісії ООН для Європи 2011 та 2016 роках, та у Програмі розвитку державної статистики до 2023 року, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 року № 222, яка була складена з урахуванням рекомендацій цих експертів, приділена увага стану та розвитку на загальнодержавному рівні вказаних вище напрямів здійснення статистичних досліджень [2] та статистичних досліджень стану злочинності у цих сферах.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до рейтингу, складеного фахівцями Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), Україна увійшла у список країн з найбільш високим рівнем організованої злочинності. Вона посідає 113-є місце в переліку із 137 країн з оцінкою 3,9. У групі країн з високим рівнем організованої злочинності Україна опинилася поруч з державами Південної, Латинської Америки і Африки. Згідно зі статистичними даними, якщо 2014 року правоохоронцями виявлено 32 організовані злочинні групи з корумпованими зв'язками, з яких 14 діяли в органах влади та управління (при цьому було припинено злочинну діяльність 18 організованих груп у бюджетній сфері), то 2015 року виявлено лише 11 організованих груп з ознаками корупції (що на 65,6 %, або майже втричі менше), з яких лише 4 (тобто на 71,4 %, або майже в чотири рази менше) в органах влади й управління, а також припинено злочинну діяльність ОЗГ у бюджетній сфері, що на 66,6 % менше ніж у попередньому [3].

Фахівці зазначають, що зменшення кількості зареєстрованих злочинів у сфері господарської діяльності свідчить про значне зниження активності правоохоронців у виявленні економічних злочинів, при цьому 2017 р. майже 75 % усіх розпочатих кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері господарської діяльності були порушені лише за шістьма статтями, передбачених відповідно до розділу КК України: ст. 199 (18 %), ст. 213 (15 %), ст. 212 (15 %), ст. 205 (9 %), ст. 204 (9 %) і ст. 2032 (9 %) [6]. Водночас у правоохоронній практиці майже повністю відсутні факти виявлення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 210 КК України «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням» (0,5 %) і «Видання нормативно-правових

актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону» (0 %). Це вказує на певну вибірковість дій правоохоронних органів у протидії злочинам у сфері господарської діяльності. Останніми роками спостерігається тенденція щодо збільшення кількості виявлених кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, установах та організаціях. Зазначена статистика подавалася до Генеральної прокуратури України лише з 2016 р. З вищевказаних кримінальних правопорушень до економічної злочинності можна віднести лише зареєстровані привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини у сфері господарчої та службової діяльності. Так, 2016 р. було зареєстровано 47 833 кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, установах та в організаціях [7].

Переважну більшість становлять злочини проти власності, і лише 23 459 (49 %) можна віднести до економічних злочинів, з них: 6 016 (13 %) становлять привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, 2 955 (6 %) – злочини у сфері господарчої діяльності й 14 488 (30 %) – злочини у сфері службової діяльності. 2017 р. було зареєстровано 52 903 кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, установах та в організаціях [8].

Значну кількість продовжують становити злочини проти власності, а 30 669 (58 %) можна віднести до економічних злочинів, з них: 10 006 (19 %) становлять привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, 2 672 (5 %) – злочини у сфері господарчої діяльності й 17 991 (34 %) – злочини у сфері службової діяльності. Отже, можна засвідчити тенденцію щодо збільшення економічної злочинності у структурі кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, установах та в організаціях. У цілому серед зареєстрованих 2017 р. кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, установах та в організаціях, найбільшу кількість становлять кримінальні правопорушення, вчинені у сферах державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування (21 %), оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (15 %), інформації і телекомунікації (10 %), фінансової та страхової діяльності (8 %). Переважну кількість зареєстрованих 2017 р. кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, установах і в організаціях, становлять злочини невеликої тяжкості (40 %), 29 % – злочини середньої тяжкості, 28 % – тяжкі злочини й 3 % – особливо тяжкі злочини. За останні п'ять років значно збільшилася кількість облікованих випадків легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Якщо 2013 р. було зареєстровано 16 випадків легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, то 2014 р. – 17, 2015 р. – 46, 2016 р. – 50, а 2017 р. – 108 [9].

Отже, наявність ряду проблем активізувала пошук ефективної моделі функціонування служб, які борються за економічною злочинністю. В умовах сьогодення економічній злочинності в Україні «протидіють» такі органи: Податкова міліція в системі ДПС (ДФС); Департамент захисту економіки Національної поліції в системі МВС; Департамент контррозвідального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки Служби безпеки України та інші органи. Загальний штат нараховує близько 15 тисяч службовців. Більшість фахівців справедливо стверджують, що наявність стількох органів з боротьби з економічними злочинами призводить до проблеми розмежування компетенції, дублювання повноважень, координації взаємодії і найголовніше – колективної безвідповідальності [4; 5]. Загальновідомий факт, що часто до підприємців за одним і тим самим фактом

приходять з обшуками кілька силових структур. Варто зазначити, що ідея реформування цього силового блоку не є новою. Так, ще 2013 року був розроблений законопроект «Про Службу фінансових розслідувань України» [3].

За своїми розмірами державний сектор України є одним з найбільших у Європі. В Україні функціонує понад 4 000 суб'єктів господарювання державної власності. 2015 р. Кабінет Міністрів України затвердив перелік об'єктів державної власності, що підлягають приватизації, до якого було включено понад 300 таких державних об'єктів. Світовій практиці відомі позитивні приклади приватизації в таких країнах, як Великобританія, Канада, Мексика та Польща, проте в них процес приватизації відбувався доволі поступово, тоді як в Україні уряд змушений продавати підприємства за демпінговою ціною 0,68 млрд дол. США за 300 підприємств за значно стислі строки. Тут відіграють роль і військовий конфлікт на сході країни, й економічна криза, наслідком якої є необхідність шукати додаткові джерела надходжень до державного бюджету [10]. Отже, відсутність належного регулювання суспільних відносин у сфері приватизації можна вважати окремою організаційно-управлінською детермінантою економічної злочинності в Україні [11].

У криміналістичній літературі комплекс злочинів у сфері економіки розглядається як певна технологія злочинного збагачення, в якій виділяють основні і вторинні злочини. До основних економічних злочинів відносять ті, які вчиняються безпосередньо з метою заволодіння чужими коштами чи іншим майном. Вторинними економічними злочинами варто вважати ті, які безпосередньо не надають матеріальної вигоди злочинцю, однак є способом вчинення основного злочину чи його приховування. За своєю сутністю злочини у сфері економіки спрямовані на заволодіння коштами та іншими цінностями і пов'язані із порушеннями законодавчо встановлених норм. Згідно з Кримінальним кодексом України до злочинів у сфері економіки, зокрема основних, можна віднести шахрайство, заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем, тоді як до вторинних економічних злочинів належать легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом [12].

Висновок. Саме тому, на думку авторитетних науковців, буде більш правильним і найобґрунтованішим до сучасних економічних відносити ті злочини, які відповідають хоча б одному з перерахованих нижче критеріїв: здійснюються під час професійної діяльності; реалізуються під прикриттям законної (легальної) економічної діяльності (зокрема, і підприємницької); відбуваються у процесі і під прикриттям фінансової діяльності держави й органів місцевого самоврядування; здійснюються у сфері комп'ютерної інформації під прикриттям або у разі посягання на суб'єктів професійної, економічної чи фінансової діяльності держави [13, с. 14–15].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хейне П. Экономический образ мышления. М.: Новости, 1991. 367 с.
2. Ходжсон Дж. Привычки, правила и экономическое поведение. *Вопросы экономики*. 2001. № 2. С. 48–54.
3. URL: <https://pravo.org.ua/img/books/files/1568808134cplr.%20report%20on%20criminal%20statistics%20in%20ukraine.pdf>
4. Баганець О. Криміногенна ситуація в Україні. *Юридичний вісник України*. 2017. 3 ч.
5. Бузницький А. О. URL: <http://www.academia.edu>

6. Баганець О. Про стан злочинності. URL: <http://resonance.ua/pro-stan-zlochinnosti/>
7. Мельник В., Гаруст Ю. Як в Україні карають за економічні злочини. *Іскра*. URL: <http://iskra.kiev.ua/iskra.html?act=article&id=18371>
8. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за січень-грудень 2016 р. / Генеральна прокуратура України: офіц. сайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112757&libid=100820&c=edit&_c=fo
9. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за січень-грудень 2017 р. / Генеральна прокуратура України: офіц. сайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113285&libid=100820&c=edit&_c=fo
10. Звіт про протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом за 12 місяців 2017 р. / Генеральна прокуратура України: офіц. сайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113279&libid=100820&c=edit&_c=fo
11. Дем'яненко Л. Приватизація стратегічних підприємств: піар-хід чи реальні інвестиції. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1970:privatizatsiya-strategichnikh-pidpriemstv2&catid=157&Itemid=499
12. URL: <file:///C:/Users/Andrii/Desktop/p0yWMnEPwOwDq8ZYZSyAqhHHYKJbABzd.pdf>
13. Меденцев А. М. Характеристика предмета та умов вчинення злочинів у сфері державних закупівель. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc8/65.pdf>
14. Makarov D. Jekonomicheskie i pravovye aspekty tenevoj jekonomiki v Rossii [Economic and legal aspects of the shadow economy in Russia] Voprosy jekonomiki. 1998. Vol. 3. Pp. 14–15.

REFERENCES

1. Kheine P. Ekonomicheskyi obraz myshleniya. M.: Novosty, 1991. 367 s.
2. Khodzhsan Dzh. Pryvyichky, pravyla y ekonomicheskoe povedenye. *Voprosy ekonomyky*. 2001. № 2. S. 48–54.
3. URL: <https://pravo.org.ua/img/books/files/1568808134cplr.%20report%20on%20criminal%20statistics%20in%20ukraine.pdf>
4. Bahanets O. Kryminohenna sytuatsiia v Ukraini/Oleksii Bahanets. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. 2017. 3 ch.
5. Buznytskyi A. O. Perspektyvy stvorennia Sluzhby finansovykh rozsliduvan. URL: <http://www.academia.edu>
6. Bahanets O. Pro stan zlochynnosti/Oleksii Bahanets. URL: <http://resonance.ua/pro-stan-zlochinnosti/>
7. Melnyk V., Harust Yu. Yak v Ukraini karaiut za ekonomichni zlochyny. *Iskra*. URL: <http://iskra.kiev.ua/iskra.html?act=article&id=18371>
8. Zvit pro kryminalni pravoporushennia, vchyneni na pidpriemstvakh, ustanovakh, orhanizatsiiakh za vydamy ekonomichnoi diialnosti za sichen-hruden 2016 r. / Heneralna prokuratura Ukrainy: ofits. sait. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112757&libid=100820&c=edit&_c=fo

9. Zvit pro kryriminalni pravoporushennia, vchyneni na pidpriemstvakh, ustanovakh, orhanizatsiiakh za vydamy ekonomichnoi diialnosti za sichen-hruden 2017 r. / Heneralna prokuratura Ukrainy: ofits. sait. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113285&libid=100820&c=edit&_c=fo

10. Zvit pro protydiu lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, za 12 misiatsiv 2017 r. / Heneralna prokuratura Ukrainy: ofits. sait. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113279&libid=100820&c=edit&_c=fo

11. Demianenko L. Pryvatyzatsiia stratehichnykh pidpriemstv: piar-khid chy realni investysii. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1970:privatizatsiya-strategichnikh-pidpriemstv2&catid=157&Itemid=499

12. URL: file:///C:/Users/Andrii/Desktop/p0yWMnEPwOwDq8ZYZSyAqhHHYKJbABzd.pdf

13. Medentsev A. M. Kharakterystyka predmeta ta umov vchynennia zlochyniv u sferi derzhavnykh zakupivel. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc8/65.pdf>

14. Makarov D. Jekonomicheskie i pravovye aspekty tenevoj jekonomiki v Rossii [Economic and legal aspects of the shadow economy in Russia] Voprosy jekonomiki. 1998. Vol. 3. Pp. 14–15.

M. Zabarny. Criminological analysis of current trends in economic crime in Ukraine

In this article it is noted and indicated that economic science distinguishes between theoretical (political economy) and practical (applied economics) components, analyzes how deeply a modern lawyer should know and master each of them. It is noted that legal practice shows that for a lawyer of any specialization (especially a lawyer who is engaged in lawmaking) it is extremely important to know the basics of the theoretical part of economic theory, and for a lawyer who solves problems in real (practical) economic relations, first of all, in-depth knowledge of applied economics to analyze the state of crime in the field of economics. In the forensic literature, a set of crimes in the field of economics is considered as a certain technology of criminal enrichment in which there are primary and secondary crimes. The main economic crimes include those committed directly for the purpose of seizing someone else's money or other property. Secondary economic crimes should be considered those that do not directly provide material benefits to the offender, but are a way of committing the main crime or its concealment. In essence, crimes in the economic sphere are aimed at the seizure of funds and other values and are associated with violations of statutory norms. According to the Criminal Code of Ukraine, crimes in the economic sphere, including major ones, include fraud, seizure of property by abuse of office, while secondary economic crimes include legalization (laundering) of money and other property obtained by criminal means.

Key words: criminological analysis, economic crime, crime, criminal proceedings, corruption.

Стаття надійшла до редколегії 2 вересня 2020 року

УДК 4.343

DOI 10.33244/2617-4154.3.2020.164-171

В. В. Топчій,
д.ю.н., професор,
заслужений юрист України,
Університет ДФС України
e-mail: tv1959@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-1726-9028

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті розкрито питання щодо визначення дефініції поняття «кримінальний проступок». Проаналізовано зміни, що внесені до законодавства у зв'язку з набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», а також проблемні питання та прогалини у законодавстві, які є наслідком введення в дію поняття кримінального проступку.

Досліджено погляди науковців щодо поняття «кримінальний проступок».

Ключові слова: кримінальний проступок, злочин, орган дізнання, орган досудового слідства, процесуальні дії.

В. В. Топчий. Отдельные аспекты понятия «уголовный проступок» в уголовном процессе Украины

В статье раскрыты вопросы по определению дефиниции понятия «уголовный проступок». Проанализированы изменения, внесенные в законодательство в связи с вступлением в силу Закона Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно упрощения досудебного расследования отдельных категорий уголовных правонарушений», а также проблемные вопросы и пробелы в законодательстве, которые являются следствием введения в действие понятие уголовного проступка.

Исследованы взгляды ученых относительно понятия «уголовный проступок».

Ключевые слова: уголовный проступок, преступление, орган дознания, орган досудебного следствия, процессуальные действия.

Мета дослідження. Здійснити характеристику поняття «кримінальний проступок» та проаналізувати правові наслідки, які виникли у зв'язку з введенням цього поняття для роботи органів досудового розслідування.

Постановка проблеми. Інститут кримінальних проступків мав бути передбачений у вітчизняному законодавстві ще 2012 року разом з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Проте імплементація цього інституту вимагала часу, оскільки потребувала принципово нового підходу до побудови

норм матеріального закону. Тому законодавець вирішив спочатку прийняти новий КПК України, а потім працювати над механізмом їхнього функціонування.

З метою підготовки узгоджених пропозицій щодо запровадження інституту кримінальних проступків у травні 2012 року була створена відповідна робоча група з питань реформування законодавства про адміністративні правопорушення та запровадження інституту кримінальних проступків. Утім у лютому 2015 року вона була ліквідована, а питання запровадження інституту кримінальних проступків залишилося відкритим.

01.07.2020 в Україні почали діяти закони України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» та від 17 червня 2020 року № 720-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», які разом з чинними Кримінальним та Кримінальним процесуальним кодексами України, нарешті, перевели інститут кримінального проступку у практичну площину.

Враховуючи викладене вище, можна стверджувати про актуальність дослідження цього питання на сьогодні та необхідність його наукової розробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З часу свого прийняття Закон України № 2617-VIII був предметом численних дискусій представників правової сфери, думки яких розділилися. Одні вважають такий поділ прогресивною новелою, яка наближає вітчизняне законодавство до європейських стандартів. Адже інститут кримінальних проступків уже досить давно передбачений у правових системах Австрії, Нідерландів, Іспанії та Італії. На думку протилежної сторони, спрощення порядку досудового розслідування зменшує реальні правові гарантії та може призвести до зростання кількості зловживань з боку представників правоохоронних органів.

Загальні засади запровадження кримінального проступку досліджували у своїх працях П. П. Андрушко, О. А. Банчук, В. К. Грищук, І. П. Голосніченко, Н. О. Гуророва, О. О. Кашкаров, І. Б. Коліушко, О. Д. Кос, В. Г. Лукашевич, В. Т. Маляренко, Л. Г. Матвєєва, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк, П. Л. Фріс та інші вчені.

Виклад основного матеріалу. Потреба у поділі кримінально-караних діянь на злочини та кримінальні проступки закріплена в Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 № 311/2008 [1].

Відповідно до зазначеної Концепції визначені, зокрема, такі завдання: 1) прийняття Кодексу України про адміністративні проступки; 2) введення інституту кримінальних проступків; 3) розмежування правопорушень залежно від ступеня їх суспільної небезпечності; 4) обмеження сфери застосування покарань, пов'язаних з позбавленням волі. В основу реформування мають бути покладені національні традиції правотворення, положення вітчизняного права, які пройшли перевірку часом і виправдані практикою, прогресивні інститути правових систем держав Європейського Союзу і норми міжнародного права.

Також, відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції України, до категорії кримінальних проступків мають бути зачислені: а) окремі діяння, що, за чинним КК України, належать до злочинів невеликої тяжкості, які, відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства, будуть визнані законодавцем такими, що не

мають значного ступеня суспільної небезпеки; б) передбачені чинним КУпАП діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю сутністю.

Якщо звернутися до історії становлення інституту кримінального проступку, то необхідно зазначити, що поділ кримінально караних діянь на злочини й проступки був відомий законодавству Російської імперії ще з часу прийняття 1845 р. Уложення про покарання кримінальні та виправні, відповідно до якого усі покарання поділялися на кримінальні та виправні. За проступки призначалося лише виправне покарання. Виділення кримінальних проступків в окремий вид кримінально караних діянь було збережене також у Кримінальному уложенні 1903 р. За цим нормативно-правовим актом вони каралися арештом або грошовим штрафом [2, с. 72].

П. Л. Фріс визначає, що «стосовно термінів для визначення цього нового інституту є кілька варіантів: кримінальні провини, карні провини, переступи», і пропонує використовувати термін «кримінальні провини» [3, с. 43–44].

Н. Ф. Кузнецова пропонує своє визначення проступку та розуміє під ним «умисне чи необережне малозначне за своїм характером і ступенем суспільної небезпеки діяння», виділяє такі види покарань, що можуть застосовуватися до осіб, що їх вчинили: «максимальне позбавлення волі на строк до одного року або інше, більш м'яке покарання, або в санкції повинна бути передбачена альтернативна форма відповідальності: кримінальне покарання чи заходи суспільного впливу» [4, с. 115–119].

Як уже було зазначено вище, 01.07.2020 набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», згідно з яким кримінальним проступком є діянням (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян (51 тис. гривень) або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [5].

Зосередимо увагу на основних нововведеннях та питаннях їх застосування, що почали діяти у зв'язку з набуттям чинності законів, про які зазначалося на початку нашого дослідження.

Насамперед звернемо увагу на те, що, відповідно до нової редакції ч. 3 ст. 214 КПК України, розширено перелік процесуальних дій, які дозволено проводити органу дізнання перед внесенням відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань для з'ясування обставин вчиненого кримінального проступку. Тепер, зокрема, можна:

- 1) відбирати пояснення;
- 2) проводити медичне освідування;
- 3) отримувати висновок спеціаліста і знімати показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 4) вилучати знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей.

У зв'язку з цим прослідковується логічний взаємозв'язок зі статтею 298-1 КПК України, якою передбачено нові джерела доказів для кримінальних проступків: пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, а також отримані за згодою показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Ч. 2 цієї статті містить уточнення,

що такі процесуальні джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, крім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора.

Тобто можемо зробити висновок, що у разі задоволення слідчим суддею клопотання прокурора про визнання вищеперелічених матеріалів доказами для злочинів з'являються нові джерела для кримінальних правопорушень у цілому, а не лише для проступків, як це зазначено у ч. 1 ст. 298-1 КПК України. Якщо ж джерела доказів все-таки будуть використані попри відмову у задоволенні клопотання, то ці докази будуть визнані не допустимими. Це положення містить своє відображення у доктрині «плодів отруєного дерева», яка з'явилася у США та полягає в тому, що діє правило виключення, за яким доказ є недопустимим у суді, якщо він був отриманий завдяки доказам, отриманим незаконним шляхом.

Стаття 298-1 КПК України єдина, де йдеться про клопотання прокурора до слідчого судді щодо визнання допустимості джерел доказів кримінальних проступків для злочинів. Так само відсутній механізм щодо порядку їх підготовки, подання прокурором, розгляду й винесення ухвали слідчим суддею. Також варто звернути увагу на те, що така ухвала слідчого судді не підлягає апеляційному оскарженню, на неї може бути подане лише заперечення під час підготовчого провадження в суді. Про це свідчить аналіз норми статті 309 КПК України.

На основі проведеного аналізу варто зазначити, що органи розслідування мають бути уважні, здійснюючи попередню кваліфікацію діяння, адже якщо до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань орган дізнання проведе такі процесуальні дії, як зняття показань технічних приладів та засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; вилучення знаряддя і засобів вчинення кримінального проступку, речей і документів, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей, помилково кваліфікувавши вчинене діяння як кримінальний проступок, а не злочин, то на наступних стадіях процесу це може бути наслідком визнання цих доказів недопустимими і, як результат, неможливість притягнення винної особи до відповідальності.

Якщо виникають складнощі відносно попередньої кваліфікації діяння і не можна достовірно визначити, вчинено проступок чи злочин, то для уникнення проблем з подальшим визнанням допустимості доказів доцільно саме слідчому починати процесуальну діяльність за цим діянням. Якщо ж наступна кваліфікація підтвердить, що вчинено проступок, а не злочин, то на підставі ч. 4 ст. 218 КПК України слідчий за погодженням з прокурором надсилає матеріали кримінального провадження керівнику органу дізнання з урахуванням підслідності.

Також варто зупинитися на такому новому джерелі доказів для розслідування кримінальних проступків, як «висновок спеціаліста». Варто зазначити, що, порівняно з експертом, права та обов'язки спеціаліста, згідно з чинним КПК України, є дещо іншими.

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального

провадження і стосуються сфери її знань. У статті 69 КПК України міститься перелік прав і обов'язків експерта, а також заборона з власної ініціативи збирати матеріали для проведення експертизи. Зазначено, що експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків.

Аналіз норм КПК України показав, що відносно спеціаліста немає заборони самостійно, за власним бажанням збирати матеріали, необхідні для проведення дослідження. Що ж стосується надання висновку спеціалістом або відмови від нього, то тлумачення цього питання є неоднозначним. Ч. 2 ст. 71 КПК України надає право спеціалісту надавати консультації і висновки у випадках залучення його під час розслідування кримінального проступку, але, з іншого боку, є обов'язок спеціаліста виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду. Тому це питання є неоднозначним для вирішення і потребує додаткового тлумачення законодавцем.

Варто зазначити, що ч. 2 ст. 242 КПК України передбачені підстави обов'язкового проведення експертизи, до яких належать:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

5) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

Щодо призначеного органом дізнання порядку та підстав проведення дослідження спеціалістом, а також порядок залучення спеціаліста стороною обвинувачення, то ці питання на сьогодні КПК України не врегульовані. Експертиза ж проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання, а статтею 243 КПК України врегульований порядок залучення експерта сторонами провадження. Надання висновку спеціаліста певною мірою врегульовано лише змінами, що внесені до статті 7-1 Закону України «Про судову експертизу», а саме: «Підставою для отримання висновку спеціаліста при з'ясуванні обставин вчинення кримінального проступку є запит службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків». Проте у КПК України про запит вищевказаної службової особи нічого не зазначено, що свідчить про неузгодженість норм законодавства у зв'язку із введенням в дію нових законодавчих актів.

У статті 300 КПК України «Слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та інші дії під час досудового розслідування кримінальних проступків» містяться положення

щодо вимог до висновку спеціаліста, проте ця норма має відсиловний характер і свідчить про те, що висновок спеціаліста має відповідати вимогам, що висуваються до висновку експерта.

Також до вагомих змін, які вступають у дію разом з поняттям «кримінального проступку», варто віднести строки розслідування. Відтепер тривалість дізнання не може перевищувати одного місяця.

За вчинення кримінальних проступків не передбачається обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Затримання особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального проступку, без ухвали слідчого судді на строк, що не перевищує 72 години, допускається лише у випадках, якщо підозрюваний:

- відмовляється виконувати законну вимогу уповноваженої службової особи щодо припинення кримінального проступку;
- намагається залишити місце вчинення кримінального проступку;
- під час безпосереднього переслідування після вчинення кримінального проступку чинить опір.

Крім того, затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, згідно з ч. 2 ст. 298-2, здійснюється не більш ніж на три години з моменту фактичного затримання.

Крім скорочення строків досудового розслідування кримінальних проступків, новий КПК України передбачає більш стислі терміни призначення судового розгляду. Справу має бути заслухано у п'ятиденний строк після отримання слідчим суддею обвинувального акта. А у випадку затримання підозрюваного у вчиненні кримінального проступку суд призначає розгляд справи невідкладно.

Висновки. Отже, проаналізувавши новели законодавства, які набрали чинності з 1 липня 2020 року, можемо зробити висновок, що Україна зробила черговий крок наближення національного законодавства у галузі кримінального права та процесу до європейських стандартів. Проте ряд норм, як виявилось на підставі детального їх аналізу, потребує додаткових роз'яснень і доопрацювань. І безумовно, це стане підґрунтям для подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Навроцький В. Кримінальний Кодекс України 2001 року: підсумки та перспективи. URL: www.lawyer.org.ua/?w=r&i=13&d=673
2. Політова А. С. Кримінальний проступок як новела реформування кримінальної юстиції. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 71–77.
3. Фріс П. Злочин і кримінальна провина: проблеми нормативного закріплення. *Право України*. 2011. С. 43–44.
4. Романюк І. Ю. Кримінальний проступок, як різновид правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Дідоренка*. 2008. Спеціальний випуск. № 2. С. 115–119.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: Закон України від 17.06.2020 № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#Text>

REFERENCES

1. Navrotskyi V. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy 2001 roku: pidsumky ta perspektyvy. URL: www.lawyer.org.ua/?w=r&i=13&d=673
2. Politova A. S. Kryminalnyi prostupok yak novela reformuvannya kryminalnoi yustytzii. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2013. № 4. S. 71–77.
3. Fris P. Zlochyn i kryminalna provyna: problemy normatyvnoho zakriplennia. *Pravo Ukrainy*. 2011. S. 43–44.
4. Romaniuk I. Yu. Kryminalnyi prostupok, yak riznovyd pravoporushen. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni Didorenka*. 2008. Spetsialnyi vypusk. № 2. S. 115–119.
5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen: Zakon Ukrainy vid 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen»: Zakon Ukrainy vid 17.06.2020 № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#Text>

V. Topchy. Concerning the concept of «criminal misconduct» in the criminal procedure of Ukraine

The article reveals questions on the definition of the concept of «criminal misconduct.» The amendments made to the legislation in connection with the entry into force of the Act on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine concerning the simplification of pre-trial investigations of certain categories of criminal offences, as well as problematic issues and gaps in legislation that are the result of the introduction of the concept of criminal misconduct, were analyzed.

The views of scientists regarding the concept of «criminal misconduct» have been studied.

It is specified that 01.07.2020 in Ukraine Laws of Ukraine «About Introduction of Amendments to Some Acts of Ukraine concerning Simplification of Pre-judicial Investigation of Separate Categories of Criminal Offences» of November 22, 2018 by No. 2617-VIII and «About introduction of amendments to some acts of Ukraine in connection with adoption of law of Ukraine «About introduction of amendments to some acts of Ukraine concerning simplification of pre-judicial investigation of separate categories of criminal offenses» of June 17, 2020 at No. 720-IX began to work, which, together with the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure in force, have finally translated the institution of criminal misconduct into practice.

Turning to the history of the establishment of the institution of criminal misconduct, it should be noted that the division of criminal acts into crimes and misdemeanors was known to the legislation of the Russian Empire since the adoption in 1845 of the Code of Penalties for Criminal and Correctional Offences, according to which all penalties were divided into criminal and

correctional ones. Only correctional punishment was intended for misconduct. The allocation of criminal misconduct to a separate type of criminal offense was also preserved in the Criminal Code 1903 Under this regulatory act, they were punished with arrest or a fine.

It focuses on the main innovations and issues of their application, began to operate in connection with the entry into force of the Law, which we spoke about at the beginning of our study.

It is noted that if the investigating judge satisfies the prosecutor's request to recognize the above materials as evidence for crimes, new sources for criminal offenses in general appear, and not only for misconduct, as indicated in Part 1 of Article 2298-1 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine. If the sources of evidence are still used despite the refusal of the application, then this evidence will be recognized as admissible. This provision is reflected in the doctrine of «poisoned tree fruits,» which appeared in the United States and is that there is an exclusion rule according to which evidence is inadmissible in court if it was obtained thanks to evidence obtained illegally.

An analysis of the norms of the Code of Criminal Procedure of Ukraine showed that there is no ban on the specialist on his own, of his own free will to collect the materials necessary for the study. With regard to the provision or refusal of a specialist's opinion, the interpretation of the matter was mixed. Ch.2 of Article 71 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine grants the right to the expert to provide consultations and conclusions in cases of attraction it at investigation of criminal offense, but on the other hand there is a duty of the expert to follow instructions of the party of criminal proceedings which attracted it, or vessels. The issue was therefore ambiguous and required further interpretation by the legislator.

Key words: criminal misconduct, crime, body of inquiry, body of pre-trial investigation, procedural actions.

Стаття надійшла до редколегії 27 серпня 2020 року

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ: СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ

(з приводу книги: А. Є. Шевченко, С. В. Кудін. *Історія держави і права України: навчальний посібник*. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 688 с.)

Багато років потому один з найвидатніших мислителів людства Вольтер написав: «Читаючи в перший раз гарну книгу, ми відчуваємо те саме почуття, як і під час придбання нового друга». Детальне ознайомлення з рецензованою книгою переконує, що в ній читачі знайдуть і нового друга, і вірного порадирика, і керівництво до дії.

Вказана розробка присвячена висвітленню основних аспектів історії держави та права України – від стародавніх держав і права на території Північного Причорномор'я і до сучасної історії держави і права України, де розгляд питань доведено до 2019 року включно. Не можна зазначити, що цей посібник має на меті заповнити прогалину, яка існує в історико-правовій науці та викладанні цієї дисципліни. Сьогодні навчальної та й супутньої наукової літератури, на відміну від середини 1990-х років, коли починалося викладання цієї дисципліни, достатньо багато. Ось і у Харківському національному університеті внутрішніх справ 2019 року вийшов аналогічний підручник, де рецензенти були членами авторського колективу. Але кожне з цих видань має свою «родзинку», свою своєрідність та особливості.

Чим цікава та корисна ця книга? У цьому випадку «родзинка» полягає в насиченості методичним матеріалом, який покликаний максимально допомогти студенту у процесі вивчення вказаної дисципліни. Тут і достатньо продумані, без зайвої деталізації методичні рекомендації до самостійної роботи студентів, семінарських занять, написання й оформлення рефератів. До кожної з тем, за якою проводяться семінарські заняття, теж даються завдання, глосарій, питання для самоконтролю та тестові завдання. Така концентрація, зосередження методичних матеріалів в одному місці, а не в окремих «методичках», дає змогу більш цілеспрямовано вести навчальний процес, а отже, підвищити його ефективність. Навчальний посібник побудовано за модульним принципом, він відповідає вимогам європейської кредитно-трансферної системи навчання студентів-бакалаврів.

Цілком можна погодитися з компонуванням тексту посібника та структурою роботи. Виклад теоретичного та фактичного матеріалу відповідає сучасним уявленням про розвиток державних і правових процесів на українських землях упродовж півтора тисячоліття. Матеріал викладається за проблемно-хронологічним принципом, що дало змогу розкрити найголовніші проблеми кожної з тем, показати їх у взаємозв'язку і взаємозалежності.

Важливе значення має те, що робота має виховну спрямованість, буде корисною в навчально-виховному процесі навчальних закладів різного рівня. Посібник сприятиме якісній самостійній роботі студентів та курсантів, всебічному вивченню конкретного історико-правового матеріалу, що дозволить оволодіти певним комплексом знань, необхідним сучасній молодій людині, яка цікавиться історією, правом і сучасним життям України.

Можна погодитися з думкою авторів, що історія держави та права є комплексною дисципліною, яка поєднує в собі генезу інших галузей права, і є своєрідним вступом

до інших юридичних дисциплін. Безсумнівною позитивною перевагою цієї книги є те, що вона показує складність та суперечливість державницьких і правових процесів на теренах України. У ній переконливо доводиться, що без глибокого осмислення історичного минулого в усій його складності й суперечливості важко зрозуміти здобутки українського народу у державно-правовому будівництві України, а також сучасні процеси державотворення та реформування правової системи республіки.

Багато сторінок книги присвячено становленню та розвитку саме українського права. Фундаментально, науково, логічно та послідовно сформульовано питання щодо права Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Запорозької Січі, Української Козацької держави та Гетьманщини, Центральної Ради, Української Держави гетьмана Скоропадського, Директорії, ЗУНР. Це важливі та повчальні сторінки нашої історії. Ці періоди у посібнику розглядаються з огляду на принципи історизму та об'єктивності, без надмірної ідеалізації та лакування.

Автори книги, використовуючи багатий фактичний матеріал, зокрема зосереджений у глосаріях до кожної теми, показали величезний шлях, який пройшла генеза становлення права в Україні, наводять уривки із засадничих нормативно-правових актів, акцентують увагу на основних фактах та подіях. Частина посібника є фактично хрестоматією, що ще більше підвищує її методичну цінність. Робота проведена досить значна, вона має актуальне значення, розширяє горизонти пізнання історії держави та права України.

Авторами книги є досвідчені викладачі, які мають значний досвід наукової діяльності та педагогічної роботи в закладах вищої освіти України, що надає цій роботі достовірності та підвищує її практичну спрямованість.

Звичайно, що у нас, як авторів альтернативного підручника, є дещо інше бачення деяких формулювань питань чи інших аспектів, ніж ті, які наводяться в цьому навчальному посібнику. Наприклад, формулюючи теми 9 і 10, автори пишуть про українські землі у складі Російської імперії і, відповідно, західноукраїнські землі у складі Австрії тощо, а про право у заголовках цих тем не йдеться. Але це відмінності в баченні окремих формулювань. Щодо загальних методологічних підходів до розкриття тем, то тут розходжень немає. *Зміст посібника є сучасним баченням проблеми* – таким, що відповідає рівню розвитку історико-правової науки на початку третього десятиліття XXI століття.

Насамкінець наведемо думку ще одного видатного представника людства Віктора Гюго: «Творець книги – автор, творець її долі – суспільство».

Упевнені, що ця книга не вкриватиметься пилом на полицях бібліотеки. Вона буде витребуваною і студентами, і курсантами, і викладачами, які зможуть почерпнути в ній багато цікавого, корисного та пізнавального.

О. Головка – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, заслужений юрист України.

В. Греченко – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, заслужений працівник освіти України.

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

**Науковий журнал
2020. Випуск 3**

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний секретар	Фоменко Ю. О.
Редактор-коректор	Грабарчук М. М.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Лисенко О. В.

Підп. до друку 26.11.2020. Формат 75 × 108/16.

Ум.-друк. арк. 6,7. Обл.-вид. арк. 7.1.

Тираж 300 пр. Зам. № 870.

Видавець і виготовлювач

Університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205

Тел 38(098)878-46-91

e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5104 від 20.05.2016*
